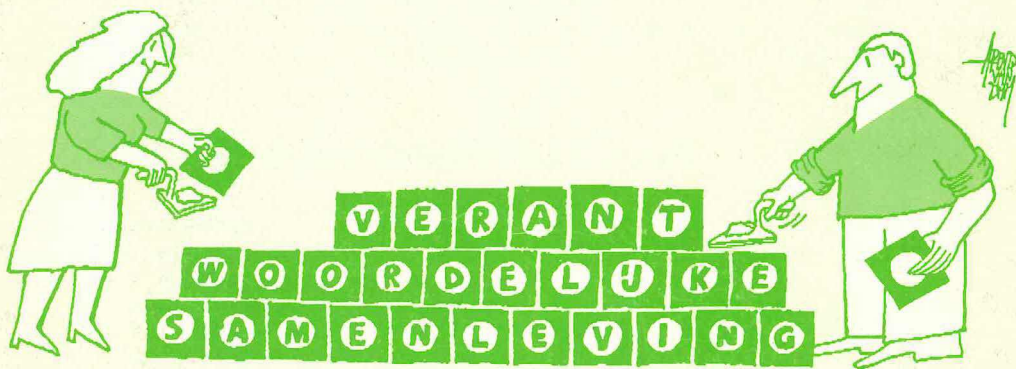

Verantwoord voortbouwen

Program van Aktie '89-'93

CDA

TEN GELEIDE

Het verkiezingsprogramma 'Verantwoord Voortbouwen' is in de periode augustus 1988 - mei 1989 opgesteld door een door het partijbestuur van het CDA ingestelde commissie onder voorzitterschap van drs. F.J.M. Werner. Aan deze commissie werd verzocht de resultaten van de partij-politieke discussies van de laatste drie jaar, de resoluties en vooral de inhoud van de CDA-visie op de Verantwoordelijke Samenleving in het ontwerp-programma te verwerken en gestalte te geven.

De commissie bestond uit de volgende personen: drs. F.J.M. Werner, voorzitter; mevrouw mr. P.C. Ladders-Elfferich, vice-voorzitter; dr. E. Bleumink, drs. J.D. Gabor, prof.mr. P. de Haan, mevrouw H.P.G.M. Houben-Sipman, drs. A.A.M. Jacobs, prof.dr. A.M.J.J. Kolnaar, mevrouw mr. I. Michiels van Kessenich-Hoogendam, prof.dr. L.F. van Muiswinkel, drs. J.J.M. Penders, leden; drs. A.M. Oostlander, rapporteur, mr.dr. J.P. Balkenende, co-rapporteur; drs. C. Bremmer, dr. B. de Vries, drs. W.G. van Velzen, adviserende leden.

De commissie werd terzijde gestaan door de volgende sectorrapporteurs: drs. Th.B.F.M. Brinkel, mr. J. Fijen, mr. J. Houben, drs. A. Klink, drs. C.J. Klop, drs. D. Louter, mevrouw drs. E.J.D. Sikking-Heintzbergen, drs. C.J.G.M. de Vet en mevrouw mr. Y.E.M.A. Timmerman-Buck.

Na publikatie van het concept-programma op 30 mei 1989 is het concept binnen de afdelingen van het CDA bediscussieerd. De uiteindelijke tekst is vastgesteld door de bijzondere partijraad van het CDA op 14 en 15 juli te Bussum. Elk hoofdstuk vangt aan met een inleiding. Deze inleiding wordt steeds afgesloten met hoofdaccenten voor de desbetreffende beleidssector. Per afzonderlijke paragraaf per hoofdstuk is een hoofdartikel opgenomen. Dit artikel geeft de hoofdrichting aan van het betreffende onderwerp.

CDA-VERKIEZINGSPROGRAM

INHOUDSOPGAVE	pag.
I INLEIDING	3
1. Het beroep op de mens	4
2. De inzet van maatschappelijke verbanden	4
3. De taken van de overheid in een verantwoordelijke samenleving	5
II MILIEU, RUIMTE EN INFRASTRUCTUUR	8
Inleiding	8
1. Milieubeheer	10
2. Ruimtelijke ordening	14
3. Verkeer en waterstaat	16
III SOCIAAL BELEID EN VERANTWOORDE ECONOMISCHE GROEI	20
Inleiding	20
1. Economische groei	21
2. Technologiebeleid	22
3. Openbare financiën	23
4. Arbeidsvoorziening en werkloosheidsbestrijding	23
5. Inkomensontwikkeling	26
6. Sociale zekerheid en sociaal beleid	27
7. Midden- en kleinbedrijf	28
8. Fiscale zaken	29
9. Consumentenbeleid	30
10. Energie	30

CDA-VERKIEZINGSPROGRAM

	pag.
IV LANDBOUW, VISSERIJ EN LANDELIJK GEBIED	32
Inleiding	32
1. Landbouw	33
2. Visserij	37
3. Natuur- en landschapsbeheer	37
V ONDERWIJS, WETENSCHAP, WELZIJN EN CULTUUR	40
Inleiding	40
Onderwijs en wetenschappen	42
1. Algemeen	42
2. Basisonderwijs	44
3. Voortgezet onderwijs	45
4. Speciaal onderwijs	46
5. Middelbaar beroepsonderwijs	46
6. Hoger onderwijs	46
7. Volwasseneneducatie	47
8. Wetenschaps- en technologiebeleid	47
Welzijn en cultuur	48
9. Media	48
10. Kunst en cultuur	49
11. Sociaal-cultureel werk	51
VI EMANCIPATOIR BELEID	54
Etnisch-culturele groep	54
Gehandicaptenbeleid	55
Ouderenbeleid	55
Vrouwenemancipatie	55
VII GEZONDHEIDSZORG EN MAATSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING	57
Inleiding	57
Artikelen	59
VIII WONEN EN LEVEN	63
Inleiding	63
1. Huur- en subsidiebeleid	64
2. Woonruimteverdeling en categoriaal beleid	65
3. Nieuwbouw en woningverbetering	66
4. Vergroting van de rol van maatschappelijke organisaties en burgers	67
IX JUSTITIE EN BINNENLANDS BESTUUR	69
Inleiding	69
1. Justitie	69
2. Politie	76
3. Binnenlands bestuur	77
X BUITENLANDS BELEID	81
Inleiding	81
1. Mensenrechtenbeleid en regionale vraagstukken	83
2. Ontwikkelingssamenwerking	84
3. Europa	87
4. Vrede en veiligheid	88
XI FINANCIËLE VERANTWOORDING	91
Bijlage 1: Relevante artikelen met betrekking tot doelgroepen uit hoofdstuk VI	94

I INLEIDING

Het CDA beschouwt de jaren '90 als een uitdaging. Het beleid dat in de afgelopen jaren is gevoerd, heeft het fundament voor het aanpakken van problemen in de komende kabinetsperiode versterkt. De aanpassingen die nodig waren, hebben een forse krachtsinspanning van overheid en samenleving gevergd. Dat is niet zonder resultaat gebleven. Het CDA als partij heeft de afgelopen jaren intensief gediscussieerd over tal van vraagstukken. Er zijn beleidslijnen voor de toekomst ontwikkeld. Op basis hiervan streeft het CDA naar maatschappelijke vernieuwing. Die vernieuwing is nodig. De 'jaren '80' waren jaren van culturele verandering. Een overgangperiode is ingezet. Overgang van een overbelaste verzorgingsstaat, met een aanzienlijke overheidsrol en een voortdurend groeiende collectieve sector, naar een ander type sociale rechtsstaat en een samenleving, met meer verantwoordelijkheden voor burgers en organisaties en met een overheid die zich sterker profileert op haar wezenlijke taken. Tegelijkertijd zijn er uiteraard tal van maatschappelijke vraagstukken, die om een oplossing vroegen en vragen zoals bevordering van de werkgelegenheid, gezondmaking van de overheidsfinanciën en zorg voor het milieu.

Nu, aan het eind van de jaren '80 en aan het begin van de jaren '90 kan al worden geconstateerd dat mede onder invloed van het CDA-beleid op veel terreinen vooruitgang is geboekt. Sinds 1985 werden elk jaar gemiddeld 90.000 mensen méér aan werk geholpen, het financieringstekort werd overeenkomstig het in 1986 uitgezette schema teruggebracht, de aandacht voor ecologische en sociale vraagstukken is versterkt en het appèl op maatschappelijke krachten heeft geleid tot een grotere consensus over een „meer verantwoordelijke” samenleving. De opgaven voor de jaren '90 kunnen - dankzij deze vooruitgang - beter worden aangepakt.

Het gaat daarbij om het herstel van het milieu en om de versterking van de Nederlandse economie; om een baan voor werkzoekenden en om technologische vernieuwing. Het gaat om een verdere gezondmaking van de overheidsfinanciën en om een extra inspanning voor een kwalitatief hoogstaand onderwijsstelsel dat toegesneden is op de verscheidenheid van gaven van leerlingen. Onze maatschappij kent nog altijd zwakke groepen die naar de marge van de maatschappij worden gedrongen en tegelijkertijd is er sprake van een consumentisme dat daaraan voorbijgaat. Onze samenleving moet actief en goed georganiseerd zijn, zodat mensen in staat zijn om zich maatschappelijk in te zetten. Zo'n samenleving heeft een goed overheidsbestuur nodig met een passende taakverdeling tussen de vier bestuurslagen, Europese Gemeenschap, Rijk, provincie en gemeente. Wij staan voor tal van nieuwe ethische problemen die de menselijke waardigheid raken en tegelijkertijd vergt de klassieke taak van criminaliteitsbestrijding een doeltreffender aanpak. De positie van de armste landen en het schuldenvraagstuk roepen om een oplossing, maar internationaal zijn er ook hoopvolle ontwikkelingen zoals in Oost- en Midden-Europa.

Een aantal van deze opgaven is niet nieuw. Maar de omstandigheden waarin naar oplossingen moet worden gezocht, ondergaan aanzienlijke veranderingen. Algemeen gesteld: het vertrouwen in de sturende rol van de overheid maakt plaats voor een bezinning op de kerntaken van de overheid en op de eigen verantwoordelijkheden van burgers en maatschappelijke organisaties. Vanuit de samenleving komen nieuwe initiatieven op en de roep om meer eigen beleidsruimte neemt toe. Dit alles betekent dat sommige marges voor overheidsbeleid kleiner blijken te zijn dan voorheen gedacht werd en tevens dat beleid in een

ander, een internationaal, perspectief komt te staan. De geschetste ontwikkelingen zijn in veel sectoren waarneembaar: milieu, technologie, onderwijs, sociaal-culturele aspecten, e.d.

Temidden van deze turbulente ontwikkelingen dient de politiek haar positie en haar visie op de samenleving te markeren. Het Christen-Democratisch Appèl doet dat door ondubbelzinnig te kiezen voor het perspectief van een **verantwoordelijke samenleving**. Dit verkiezingsprogram biedt daartoe de concrete beleidsaanzetten. De keuze voor een veelzijdig uitgewerkte en samenhangende maatschappijvisie komt ten goede aan de eenheid van het beleid. Zo'n maatschappijvisie is geen blauwdruk, maar geeft hoofdlijnen en processen aan. Het tot gelding komen van levensvisies, die mensen een houvast bieden, schiept de morele en maatschappelijke voorwaarden voor de verwerkelijking van zo'n beleid.

Een verantwoordelijke samenleving is nodig om in te spelen op de opgaven voor de jaren '90, maar bovenal om recht te doen aan mensen conform de uitgangspunten die de inspiratie vormen van de christen-democratie: gerechtigheid, solidariteit, rentmeesterschap en gespreide verantwoordelijkheid.

Vanuit die intenties staan de volgende drie accenten in het CDA voorop, thema's die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn:

- het beroep op de mens;
- de inzet van maatschappelijke verbanden;
- de concentratie op de kerntaken van de overheid.

1. Het beroep op de mens

Het CDA doet een appèl op mensen. Mensen zijn naar God's beeld geschapen en hebben de opdracht gekregen om vorm te geven aan de oproep vanuit het Evangelie. De sociale inslag en ethische aanleg wezenlijk zijn voor het mens-zijn. Als burger is de mens drager van politieke verantwoordelijkheid. Die is nodig om de overheid op het rechte spoor te houden en om handhaving van recht en wet een kans te geven. Zonder een sociaal en moreel bewuste burger houdt het recht geen stand. Mensen zijn daarom geen op zichzelf staande individuen, maar zij vullen elkaar aan en zij weten zich ten opzichte van elkaar verplicht. Zodoende geven zij samenhang aan een maatschappij waar mensen zich thuis kunnen voelen. De politiek heeft tot taak om voor die veelkleurige menselijke verantwoordelijkheid ruimte te scheppen. Volgens christelijke opvattingen moet de waardigheid van de mens met kracht worden benadrukt en beschermd. Dat houdt tevens in dat het CDA zich verplicht weet om in zaken van leven en dood een uiterst zorgvuldig beleid te voeren. Het is mensen niet gegeven om daarover vrijelijk te beschikken.

2. De inzet van maatschappelijke verbanden

Om de betekenis van het geschetste mensbeeld in praktijk te brengen, is het noodzakelijk dat in de komende jaren een beduidend groter gewicht wordt toegekend aan processen van verandering binnen onze samenleving. Waar mogelijk dienen taken en bevoegdheden in de samenleving zelf te worden gelegd: vermaatschappelijking. Er zal dus een zware wissel worden getrokken op het functioneren van organisaties en hun achterban. Door vermaatschappelijking kan recht worden gedaan aan de inspiratie en de ideële motieven van mensen en aan de eigen aard en dynamiek van maatschappelijke verbanden. De erkenning van de verantwoordelijkheid van organisaties in de samenleving staat niet op zichzelf, maar is ten nauwste verbonden met de manier waarop invulling aan verantwoordelijkheid wordt gegeven. Solidariteit en rentmeester-

schap zijn geen louter door de overheid vast te stellen randvoorwaarden, maar behoren voluit te worden meegenomen in het beleid en de taken van niet-staatelijke verbanden. Deze normering behoort in eerste instantie vanuit de samenleving zelf voort te spruiten. Zelf-regulering, krachtenbundeling, samenwerking, oog voor elkaar en elkaars belang, interne democratie, versterking van de greep van burgers op hun organisaties, tegenwicht biedende krachten. Deze en andere aspecten zijn bestanddelen van de verantwoordelijke samenleving die ons voor ogen staat.

Maatschappelijke organisaties zullen, nog meer dan reeds nu het geval is, verantwoordelijkheden moeten oppakken. Vele mogelijkheden dienen zich aan: actief milieubeheer door bedrijven en organisaties, toetsing en signalering van milieuschade, zelfbeheer en zelfbestuur in de volkshuisvesting, in het onderwijs, in de gezondheidszorg; buurtactiviteiten ter voorkoming van criminaliteit, vaststelling van flexibele arbeidsverhoudingen per onderneming, meer verantwoordelijkheid voor de sociale partners, betrokkenheid van maatschappelijke organisaties bij ontwikkelingshulp en bevordering van de mensenrechten, enzovoorts.

3. De taken van de overheid in een verantwoordelijkesamenleving

De verantwoordelijke samenleving kan niet worden „geproclameerd”. Ze ontstaat ook niet uit een automatisch verlopende „trend”. De verantwoordelijke samenleving moet worden opgebouwd.

Dat vergt van de overheid een beleid dat:

- een realistische kijk ontwikkelt op wat een echte overheidstaak is, wat een door de overheid te financieren/subsidiëren taak is en wat (vrijwel) geheel tot de taak van de samenlevingsorganisaties en burgers behoort;
- de overdracht van daarvoor in aanmerking komende taken naar maatschappelijke organisaties en naar de marktsector daadwerkelijk tot stand brengt, waarbij een zodanige wetgeving past waarin de diverse „partijen” op een billijke wijze zonder elkaar te overheersen of te verdringen, hun eigen mandaat tot gelding kunnen brengen;
- de ontwikkeling van geïnspireerde organisaties - ook op Europees niveau - niet belemmert, maar bevordert;
- voorwaarden schept voor een soepel functionerende sociaal en ecologisch verantwoorde markteconomie.

Van de overheid mag worden verwacht dat zij haar kerntaken krachtig en op zorgvuldige wijze ter hand neemt, dat haar beleid op sociale principes is gefundeerd, dat ze werk maakt van een goede herverdeling van taken, bureaucratie vermijdt en dat zij intern aan een verantwoorde bevoegdheidsverdeling gestalte geeft, waardoor de menselijke waardigheid tot haar recht komt.

Er zijn taken die tot het monopolie van de overheid behoren. Met name die waarbij overheidswang wezenlijk is zoals de bescherming van de interne en externe veiligheid. Voorts zijn er taken die van duidelijk publiek belang zijn en niet kunnen worden overgelaten aan de goedwillendheid van enkelen of zelfs van meerderheden in de maatschappij. Regelgeving ten gunste van het milieu, beheersing van het financieringstekort en het garanderen van vloeren in het bestaan zijn daarvan voorbeelden. Het CDA wil een verantwoord optredende overheid die voorkomt dat onze samenleving haar eigen welvaart vergroot ten koste van anderen. Dat betekent bijvoorbeeld dat er geen economische barrières mogen worden opgericht tegen de belangen van de arme landen en dat wij ons afvalvraagstuk niet mogen exporteren naar de Derde Wereld. En in eigen land zal de overheid haar taakverdeling met de maatschappij met beleid tot stand moeten brengen.

Zo'n overheid zorgt intern voor een herverdeling van bevoegdheden die gepaard gaat met een billijke verdeling van middelen (bij decentralisatie) en met bijzondere aandacht voor de versterking van de democratische controle (zoals in de Europese Gemeenschap).

De verantwoordelijke samenleving heeft een verantwoordelijke overheid nodig. Daar past geen afschuifgedrag bij.

Het CDA heeft nimmer willen pleiten voor een terugtrekkende overheid als zodanig, maar wilde een anders optredende overheid, een overheid die zich vanuit het gerechtigheidsmotief concentreert op haar essentiële taken en op andere terreinen samenwerking en gedeelde verantwoordelijkheid zoekt. Die kerntaken vragen een extra inspanning. Ook in de jaren '90 moet de sociale rechtsstaat verder worden ontwikkeld. De overheid is schuld voor de zwakken in de samenleving. Zij waarborgt de rechtsorde en ziet toe op de handhaving van zuivere rechtsbetrekkingen. Ze zet zich in voor een toereikende fysieke en maatschappelijke infrastructuur. Zij geeft gestalte aan de sociale grondrechten. En de overheid voert een stimulerend beleid om vermaatschappelijking metterdaad mogelijk te maken. De overheid dient in haar beleid rekening te houden met de verscheidenheid in ons land; zo is het een illusie te denken dat de problemen van grote steden en platteland zoveel gelijkenis vertonen dat ze in één handomdraai kunnen worden opgelost. Voorkomen moet worden dat het beleid verstarst. Daarom moet steeds (van geval tot geval) worden nagegaan op welk overheidsniveau een bepaalde bevoegdheid het best kan worden uitgeoefend. De vraag is steeds: welke bevoegdheidsverdeling strookt het best met de eisen van gerechtigheid, solidariteit en rentmeesterschap.

In het overheidsbeleid moet worden voorkomen dat slechts één aspect de boventoon voert. Wij moeten er daarom voor waken dat het beleid slechts aan de hand van een abstracte index beoordeeld wordt. Steeds moeten we ons de concrete praktijk voor ogen houden. Een te omvangrijke collectieve sector heeft nadelen - dat heeft het verleden ons hardhandig geleerd. Maar tegelijkertijd moeten we oog hebben voor de uiteenlopende posten die de collectieve sector uitmaken en de effecten die zij op de maatschappij hebben. Een overmaat van wet- en regelgeving werkt verstarrend, maar wetten en regels kunnen ook zeer gewenst zijn. Er zijn uitgaven en regels die de zelfwerkzaamheid en het probleemoplossend vermogen van organisaties en van burgers bevorderen en beschermen; er zijn er die dat juist wegdringen. Er is een professionalisme dat de vrijwilliger wegduwt, onderwerpt of tot beunhaas verklaart; er is een professionele begeleiding die (grootscheepse) vrijwillige inzet juist mogelijk maakt. Op sommige gebieden zal de overheid niet kunnen terugtreden (milieubeleid, bekostiging regulier onderwijs, technische infrastructuur e.d.); op andere gebieden zijn veranderingen op het terrein van de verantwoordelijkheidsverdeling denkbaar (bijvoorbeeld in de sfeer van overdrachtsuitgaven: overheveling van werknemersverzekeringen naar de sociale partners, herijking van subsidies). De discussie over de collectieve sector en over de overheidsregulering dient derhalve te worden beheerst door de vraag naar de kerntaken van de overheid.

Maatschappelijke omgeving en CDA-beleid

Met het christen-democratisch mensbeeld, het pleidooi voor vermaatschappelijking en de toespitsing van de overheidsrol op haar kerntaken zijn de accenten aangegeven voor het door het CDA te voeren beleid in de komende jaren. Daarbij zal uiteraard terdege acht worden geslagen op een zich wijzigende maatschappelijke omgeving waarin beleid moet worden gevoerd. Die omgeving daagt ons uit tot herstel van onze leefomgeving, technologische vernieuwing, aanpassing

aan demografische ontwikkelingen zoals vergrijzing, verantwoord inspelen op processen van internationalisering. Een aspect verdient nog bijzondere aandacht omdat het de politieke agenda in toenemende mate zal bepalen. Het betreft de eenwording van de Europese markt tegen 1992. Deze heeft een belangrijke signaalfunctie: „signaal” omdat reeds eerder belangrijke stappen zullen zijn gezet, terwijl uiteraard niet alle beslissingen en maatregelen in 1992 zullen zijn afgerond. Niettemin zal ook Nederland de gevolgen van „Europa 1992” voelen: de gemaakte afspraken zullen het nationale beleid beïnvloeden. Mede vanwege het toenemend belang van wet- en regelgeving van de Europese Gemeenschap zal de Europese overheid een democratische overheid moeten zijn.

‘Europa 1992’ is niet alleen een kwestie van en tussen overheden, maar heeft evenzeer betrekking op een versterking van maatschappelijke verbanden op Europese schaal. De Europese Gemeenschap is er niet alleen voor versterking van de economie. Zo’n eenzijdig Europa trekt het leven scheef. De EG dient daarentegen evenzeer recht te doen aan sociale en culturele pluriformiteit. Op EG-niveau zal een veelzijdig beleid moeten worden gevoerd. Dat past bij onze visie op mens en samenleving.

De jaren ‘90 bieden een uitdaging voor de Nederlandse politiek. Het CDA wil die uitdagingen oppakken. Centraal staat het bouwen aan een **verantwoordelijke samenleving**. Dat betekent: een maatschappelijke, politieke en bestuurlijke vernieuwing die volledige inzet van burgers en maatschappelijke organisaties bevordert, het weefsel van de samenleving herstelt en versterkt en de uitvoering van de kerntaken van de overheid tot haar recht doet komen.

In dat kader moeten we:

- 1. Allereerst zorgen dat het succes van het herstelbeleid niet wordt aangetaast. Dat betekent soberheid in de collectieve uitgaven, matiging in de arbeidskosten en het handhaven van voldoende dynamiek in de economie opdat versterking van het draagvlak en uitbreiding van de werkgelegenheid in het huidige tempo kan worden voortgezet.***
- 2. Rentmeesterschap beoefenen. Dus een stevig begin maken met de schoonmaak van het vervuilde milieu en verandering van onze levenswijze en produktiemethoden. Rentmeesterschap houdt ook in dat we actief zijn bij de ontwikkeling van de Derde Wereld en bij de oplossing van internationale spanningen inzake de wapenbeheersing. Het gaat ons om een verantwoordelijke samenleving op wereldschaal.***
- 3. Schild voor het zwakke zijn. Dat wil zeggen: behoud van de collectieve voorzieningen die wezenlijk zijn voor de bescherming en de ontplooiing van met name de kwetsbaren. Het gaat om werkgelegenheid, om integratie van mensen die uit de boot dreigen te vallen en het in stand houden van een veilige samenleving.***

Zeker, sinds 1982 is veel in ons land ten goede gekeerd. Maar er is ook in de nieuwe periode veel te doen. Bij dat werk kan niemand worden gemist. Dus: samen verantwoord voortbouwen!

II MILIEU, RUIMTE EN INFRASTRUCTUUR

INLEIDING

Mens en Schepping

Aan de mens is de tweeledige bijbelse opdracht tot inrichting en beheer van de schepping gegeven. Tussen beide activiteiten kan spanning ontstaan. Dat is ook terug te vinden in de Bijbel, namelijk waar de apostel Paulus uitroept dat tot nu toe de schepping in al haar delen zucht en in barensnood is.

Meer dan ooit moet de mens zich bewust zijn, ook in politieke zin, van de ernst van dit beeld van de lijdende schepping, in een tijd waarin het behoud van de aarde als geheel op het spel is komen te staan. Er is sprake van een wereldwijde milieucrisis die zijn weerga in de geschiedenis niet kent.

Milieu en economische ontwikkeling zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Op dit moment wordt de wereld geconfronteerd met zowel een milieucrisis als een ontwikkelingscrisis, die ten nauwste met elkaar samenhangen. „Duurzame ontwikkeling” kan een goede benadering zijn om deze crises op te lossen. Dat is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder daarmee voor toekomstige generaties de mogelijkheid in gevaar te brengen om ook in hun behoeften te voorzien. Werken aan duurzaamheid gaat het nationale belang te boven. De verantwoordelijkheid voor het milieu op het internationale vlak is daarom groot, mede in relatie tot de ontwikkelingscrisis waarin nog steeds vele landen verkeren.

De gedachtengang omtrent een duurzame ontwikkeling, zowel in economisch als in ecologisch opzicht, sluit goed aan bij het kernbegrip rentmeesterschap dat het CDA hanteert. Bij het bewerken van de schepping moet de mens uiterst zorgvuldig te werk gaan, al was het maar omdat zij niet alleen de mens zelf omvat, maar alle levende wezens en hun leefomgeving. De schepping draagt aldus waarde in zichzelf. Niemand mag zich het recht toeëigenen om aan die waarde afbreuk te doen. De mens moet de schepping bewaren opdat ook de na ons komende generaties verantwoordelijke rentmeesters kunnen zijn.

De verantwoordelijkheid van de maatschappij

Bewerken en bewaren kunnen goed samen gaan, indien de mens bij al zijn doen en laten ook de mogelijk negatieve gevolgen daarvan meeweegt. Gevolgen niet alleen op korte of langere termijn, maar ook in de directe of verre omgeving. Doel van die weging moet zijn om die gevolgen op zijn minst zo klein mogelijk te houden, maar liefst nog om deze helemaal te voorkomen.

Dit vereist een aanpak die de persoonlijke verantwoordelijkheid van de individuele mens vaak te boven gaat. Maatschappelijke organisaties bieden de mogelijkheid tot verbreding van die persoonlijke verantwoordelijkheid. Tal van organisaties ontplooiën activiteiten in de sfeer van natuur en milieu, ruimtelijke ordening, landbouw en verkeer en vervoer. Voorbeelden zijn: educatieve activiteiten, voorlichtingscampagnes, acties rondom vaststelling of wijziging van streek- en bestemmingsplannen, behartiging van landbouwbelangen, ook in relatie tot het milieu, en acties in het kader van de verkeersveiligheid. Sommige organisaties gaan verder, vooral op het gebied van de natuurbescherming. Zij kopen natuurgebieden aan en beheren deze vervolgens zelf. Voor concrete ini-

tiatieven vanuit de maatschappelijke organisaties moet volop ruimte aanwezig zijn. Zowel op milieu-organisaties als op organisaties van werkgevers, werknemers en consumenten rust een zware verantwoordelijkheid om de milieucrisis in eigen land en ook daarbuiten de baas te worden.

Een overheidstaak van toenemend belang

Een daadkrachtig milieubeleid is nodig op alle fronten, vooral als burgers en hun organisaties te kort schieten. Maar de rol van de overheid houdt daar niet mee op. Niet voor niets is aan de overheid in de Grondwet de opdracht gegeven zorg te dragen voor „de bewoonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu”. Deze opdracht heeft betrekking op het ruimtelijk en milieubeleid in brede zin, met inbegrip van de zorg voor wonen, werken, verkeer, recreatie en andere ruimtelijke voorzieningen.

Ook de ruimtelijke ordening is hier dus volop bij betrokken, mede vanwege de relatie met het milieubeleid. Een gezond milieu draagt bij aan een hoge ruimtelijke kwaliteit van een bepaald gebied. Omgekeerd kan de ruimtelijke ordening de milieukwaliteit bevorderen. Juist op deze terreinen zal eerder sprake zijn van een anders optredende dan van een terugtrekkende overheid. In bepaalde opzichten zal haar rol moeten toenemen. Op milieuterrein zijn te weinig resultaten geboekt. De gewenste basiskwaliteit is nog lang niet bereikt, laat staan het hogere niveau dat nodig is om bijzondere waarden of soorten meer kans te bieden op een duurzaam voortbestaan. De uitstoot van schadelijke stoffen neemt weliswaar af, maar niet over de hele linie. Bovendien laten zich nog lang de zg. cumulatieve effecten voelen, die optreden als gevolg van de jarenlange opeenstapeling van stoffen in het milieu.

De rijksoverheid moet zich bij de aanpak van de milieuvervuiling vooral richten op strategische planning, wetgeving en normstelling. Op mede-overheden, belangenorganisaties, bedrijven en burgers mag zij een beroep doen om mede gestalte te geven aan het beleid en ook om het beleid te helpen uitvoeren. De overheid zal de samenleving bovendien moeten laten voelen wat milieubedervend gedrag kost door middel van toepassing van het beginsel „de vervuiler betaalt”. Per probleemgebied moeten we er samen tegenaan.

De hoofdlijnen van de inrichting en het beheer van de ruimte via de ruimtelijke ordening, met inbegrip van de zorg voor de hoofdinfrastructuur van de waterstaat, verkeer en vervoer, electriciteitsvoorziening en telecommunicatie, blijven tot de taken van de overheid behoren. De rijksoverheid schept voorwaarden en stelt randvoorwaarden, opdat voldoende ruimte aanwezig blijft voor initiatieven van andere overheden en van burgers en hun organisaties. In het algemeen gaat het bij de inrichting en het beheer van landelijke en stedelijke gebieden om een gezamenlijke beleidsverantwoordelijkheid van de verschillende overheden en van maatschappelijke organisaties.

De taak waar we voor staan

De economische vooruitzichten zijn, althans in de Westerse landen, weer gunstig. Daardoor ontstaat ruimte voor meer onderzoek naar en investeringen in milieuvriendelijke processen en produkten. Anderzijds wordt het risico van nieuwe aanslagen op milieu en landschap groter. De zorg voor de schepping stelt grenzen aan de groei. Het gaat erom de groei zodanig vorm te geven, dat zij bijdraagt aan de kwaliteit van het bestaan.

- *Dat vergt een actief overheidsoptreden, nationaal en internationaal, waar door aan de ontwikkeling van produktiemethoden richting gegeven wordt en aan onze levenswijze grenzen worden gesteld.*
- *Het vergt tevens ruwweg een verdubbeling van de financiële inspanning*

voor het milieu door samenleving en overheid.

- Herstel en behoud van het milieu is een hoofddoelstelling van beleid van een zelfde gewicht als het streven naar economische groei, volledige werkgelegenheid en terugdringing van het financieringstekort.

Belangrijke opdrachten zijn ook weggelegd voor de ruimtelijke ordening en het verkeers- en vervoersbeleid op weg naar Europa 1992:

- De internationale aantrekkingskracht van ons land moet worden vergroot door een kwalitatief hoogwaardig vestigings- en woonmilieu.

- Nederland moet zijn functie als distributieland versterken door goed in te spelen op de technologische ontwikkelingen op dit gebied en door een hoogwaardig net van verbindingen.

1. MILIEUBEHEER

1.1 In verband met het grootschalige, vaak wereldwijde karakter van veel milieuproblemen stimuleert Nederland de aandacht voor deze problemen (o.a. broeikaseffect, aantasting ozonlaag, woestijnvorming, ontbossing, verzuring en andere vormen van luchtverontreiniging zoals smog) in internationale verbanden als de VN, de OESO en de Europese Gemeenschap. Ons land neemt initiatieven om bij de eenwording van de Europese markt in 1992 een prominente plaats ingeruimd te krijgen voor marktconforme instrumenten die stimuleren in de richting van een minder milieubelastend functioneren van de samenleving. Tevens speelt Nederland een actieve rol in internationale onderzoeksprogramma's en helpt het bij het voorkomen en oplossen van milieuproblemen in de ontwikkelingslanden. Bij onderhandelingen over internationale milieuregelingen streeft de regering naar een zo hoog mogelijk beschermingsniveau en naar herstel. Zo nodig treft Nederland, alleen of met andere EG-lidstaten, maatregelen die verder gaan dan EG-richtlijnen. Nederland neemt initiatieven om in 1992 in de EEG te komen tot de oprichting van een Europees milieufonds, te financieren uit heffingen op de uitstoot van CO₂, verzurende en ozonvormende stoffen.

1.1.1.a Internationaal. Nederland streeft naar een internationaal verdrag ter bescherming van de atmosfeer, en naar de instelling van een internationaal klimaatfonds. 1.1.1.b. Nationaal. Op nationaal niveau wordt de fabricage en het gebruik van chloorfluorkoolwaterstoffen (CFK's) die de ozonlaag aantasten uiterlijk in 1994 beëindigd. De uitstoot van andere stoffen die de ozonlaag aantasten of bijdragen aan het broeikas effect wordt tot het uiterste beperkt. Nederland stelt een beleidsplan op om de uitstoot van kooldioxide in eigen land zo spoedig mogelijk jaarlijks met ongeveer 2% terug te dringen.

1.1.2. De CO₂-problematiek in de ontwikkelde landen en de mogelijkheden van bosbeheer in de Derde Wereld worden op een meer geïntegreerde wijze benaderd. In dat kader wordt bevorderd dat bij de bouw van kolencentrales, naast inspanningen voor het terugdringen van de CO₂-emissie, een deel van het investeringsbedrag ter beschikking wordt gesteld voor bosbouwprojecten in ontwikkelingslanden.

1.1.3. Nederland zet zich in om in Europees verband de import van houtproducten te beperken en te belasten met een heffing. De opbrengst daarvan wordt besteed aan bosbouwprojecten in ontwikkelingslanden. Tevens wordt aan die landen hulp geboden bij het ontwikkelen van vormen van landbouw welke niet langer afhankelijk zijn van het kappen van regenwouden. Ook geeft ons land steun aan programma's, gericht op het tegengaan van verdere woestijnvorming en bodemerosie.

1.1.4. Nederland belast de ambassades met het periodiek opstellen van rap-

portages over de milieuproblematiek in hun werkgebied.

1.1.5. Intensieve samenwerking binnen de Europese Gemeenschap is geboden, vooral ten aanzien van de voorlichting van de bevolking, de aanpak van problemen als de verzuring, het afvalstoffenvraagstuk, de vervuiling van de grensoverschrijdende grote rivieren, de Noordzee en het Waddengebied. Het Rijn Actie Plan dient zowel nationaal als internationaal te worden uitgevoerd. De tweede en derde fase van het Rijnzoutverdrag zal worden geëffectueerd. Indien de specifiek Nederlandse situatie (bevolkingsdichtheid, grondwaterproblemen, ammoniak-emissie e.d.) of de ernst van de problematiek dat noodzakelijk maakt, treft Nederland, bij voorkeur samen met andere EG-lidstaten, maatregelen die verder gaan dan EG-richtlijnen. Nederland is in beginsel bereid financieel bij te dragen aan bestrijding van milieuvervuiling, veroorzaakt door economisch zwakke landen in Europa. Daarbij moet vaststaan dat deze landen hun eigen verantwoordelijkheid voor bestrijding van milieuvervuiling niet veronachtzamen.

1.2.a Het milieubeleid wordt in de komende kabinetsperiode een hoofdpijler van het regeringsbeleid, gelijkwaardig aan werkgelegenheid, economische groei en terugringing van het financieringstekort. b. Bij de milieuwetgeving richt de rijksoverheid zich vooral op het vastleggen van normen en kwaliteitseisen, op het leggen van heffingen op milieuonvriendelijke produkten, op verbetering en integratie van de regelgeving en op verbetering van de handhaving van de milieuwetten, alsmede op een goede afstemming tussen de verschillende beleidsterreinen. Daarbij worden burgers, natuur- en milieu-organisaties, bedrijven en andere overheden aangesproken op hun verantwoordelijkheid.

1.2.1. Teneinde het milieubeleid beter te verankeren in het regeringsbeleid als geheel en de effectiviteit te vergroten, is een duidelijker afbakening nodig van de verantwoordelijkheden en bevoegdheden van de onderscheiden sectorministers en de minister van milieubeheer. Op alle bestuursniveaus wordt voorts zorggedragen voor een goede afstemming tussen het milieubeleid en andere beleidssectoren, in het bijzonder door milieu-aspecten op te nemen in ruimtelijke en sectorale plannen.

1.2.2. De overheid stelt de natuur-, milieu-, consumenten- en andere organisaties in staat om onderzoek, inspraak, advisering, voorlichting en milieueducatie op een niveau te bedrijven, dat in de juiste verhouding staat tot de diep ingrijpende maatschappelijke veranderingen die nodig zijn voor een duurzame samenleving. Op landelijk niveau wordt zorg gedragen voor een objectieve voorlichting aan het publiek, waarbij niet alleen op de ernst van de situatie wordt gewezen, maar ook de vooruitgang op deelgebieden wordt gemeld. Voorlichting en educatie ten aanzien van het milieu in het onderwijs dient van bijzondere waarde te worden geacht.

1.2.3. De rijksoverheid stimuleert milieuvriendelijk gedrag van producenten en consumenten, bijvoorbeeld door statiegeldregelingen te treffen waar dat effectief is. Tevens wordt, in overleg met producenten-, consumenten- en milieu-organisaties, een milieukeur ingevoerd voor daarvoor in aanmerking komende produkten, eventueel in het kader van het algemene produktinformatiebeleid. Ook overigens wordt zorg gedragen voor een goede consumenten-informatie. Er dienen financiële prikkels ontwikkeld te worden, die milieubewust gedrag bevorderen.

1.2.4. Vrijwillige afspraken tussen de rijksoverheid en het bedrijfsleven verdienen vanwege hun snellere werking en grotere effectiviteit de voorkeur boven gedetailleerde regelgeving, mits deze convenanten afdoende middelen

bevatten ter controle op de uitvoering. Indien de besprekingen over een te sluiten convenant te lang dreigen te duren danwel indien de uitvoering te wensen overlaat, neemt het rijk wettelijke maatregelen. Convenanten kunnen eventueel ook gesloten worden ten aanzien van grensoverschrijdende milieuproblemen.

1.2.5.a Ter integratie van het milieubeleid in het totale ondernemingsbeleid bevordert de overheid de invoering van systemen van bedrijfsinterne milieuzorg, mede in het kader van de vergunningverlening en de handhaving. Afvalpreventie en emissiebeperking maken deel uit van deze systemen. Verantwoording wordt afgelegd via een milieuboekhouding en een milieujaarverslag. Het milieujaarverslag moet openbaar zijn. De overheid ondersteunt het werk van milieuconsulenten met het oog op afvalpreventie.

1.2.5.b Ter vergroting van de medezeggenschap dient aan de ondernemingsraad over belangrijke investeringsbeslissingen een milieu-effectrapportage ter kennis te worden gebracht, waarover advies kan worden uitgebracht.

1.2.6. Overtreding van de milieuregels wordt bij voorkeur tegengegaan via administratieve sancties als het opleggen van dwangsommen of het intrekken van vergunningen. Indien nodig worden effectieve strafrechtelijke sancties toegepast, waarbij de financiële voordelen van voor het milieu schadelijke activiteiten en ongewenst gedrag tenminste worden weggenomen. Het laatste vereist een actief opsporings- en vervolgingsbeleid. Is de milieuschade eenmaal toegebracht, dan kan ook een actie tot schadevergoeding wegens onrechtmatige daad worden ingesteld.

1.2.7. Ten behoeve van een doeltreffend controle- en opsporingsbeleid wordt de milieudeskundigheid en de capaciteit bij de betreffende diensten vergroot.

1.2.8. Mede in verband met de risico's voor de drinkwatervoorziening worden olie/gas exploratieboringen in het IJsselmeer (bron voor drinkwater van 1.5 miljoen Noord-Hollanders) voorkomen danwel beëindigd.

1.3. Het hoofdpunt in het beleid blijft „de vervuiler is verantwoordelijk”. Het moet zodanig worden toegepast dat de totale milieukosten zoveel mogelijk tot uitdrukking komen in de productprijzen. Daarnaast financiert de rijksoverheid milieumaatregelen uit de opbrengst van milieuheffingen en uit de algemene middelen. De beschikbare middelen worden bij voorrang daar besteed waar een onomkeerbare aantasting dreigt van ecosystemen en waar gevaar dreigt voor de volksgezondheid. Bij het terugdringen van de milieuvervuiling dienen alle sectoren op evenredige wijze een bijdrage te leveren.

1.3.1. In de komende kabinetsperiode worden de totale milieu-uitgaven globaal geleidelijk aan verdubbeld. Het aandeel van het rijk in het totaal stijgt in verband met nieuw beleid evenredig mee. Milieu gaat in de toekomst, evenals werkgelegenheid, boven inkomen, hoewel dit niet ten koste mag gaan van de laagst betaalden. Daarbij moet ook rekening gehouden worden met indirecte lasten, die ontstaan onder andere door doorberekening van milieumaatregelen in consumptie-artikelen.

1.3.2. Elke twee jaar wordt een voortgangsrapportage gegeven over de inzet van middelen en het effect van milieumaatregelen.

1.3.3. De rijksoverheid stelt een combinatie van investeringsbijdragen en zg. regulerende heffingen in, waar een directe financiële prikkel een effectief middel is om snel een beoogd milieudoel te bereiken, met name ten behoeve van de vervanging van milieu-onvriendelijke producten of productieprocessen, tenzij een direct verbod nodig en mogelijk is. Met de opbrengst van die heffingen mag geen ander deel van de overheidszorg worden gefinancierd. Een deel van de opbrengst, eventueel aangevuld met algemene overheidsmiddelen, wordt

aangewend voor de financiering van investeringsbedragen. Zodra het doel is bereikt, vervallen automatisch de bijdragen en heffingen.

1.3.4. Gemeenten en provincies krijgen meer financiële armslag ter uit oering van hun milieutaken. Langs die weg wordt tevens de intergemeentelijke en interprovinciale samenwerking op milieugebied gestimuleerd. De wettelijke regeling van provinciale en gemeentelijke heffingen wordt zodanig verruimd dat deze meer kunnen worden afgestemd op het principe dat de vervuiler verantwoordelijk is.

1.3.5. De provincies zien erop toe dat de gemeenten hun milieutaken goed uitvoeren. Zonodig via een wettelijke aanwijzingsbevoegdheid kunnen ze een goede taakuitoefening afdwingen. De rijksoverheid krijgt deze bevoegdheid ten aanzien van de provincies. In beide gevallen worden de financiële consequenties van de aanwijzingen mede in aanmerking genomen.

1.4. In de komende kabinetsperiode is extra aandacht nodig voor de problemen van de afvalstoffen, de verzuring, de vermisting, het energiegebruik, het autogebruik, de bodemsanering en de verspreiding van milieugevaarlijke stoffen.

1.4.1.a Uitgangspunten voor het afvalstoffenbeleid zijn allereerst preventie (o.a. via een gericht produkten- en vergunningenbeleid), vervolgens hergebruik, waaronder compostering, daarna verbranden van het overblijvende brandbare afval en tenslotte storting van zo min mogelijk restanten. De overheid bevordert de totstandkoming van faciliteiten om deze uitgangspunten in de praktijk te kunnen brengen. Daarbij wordt zoveel mogelijk het principe van gescheiden inzameling gevolgd. De verwerking dient plaats te vinden in een beperkt aantal bedrijven, als uitvloeisel van samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven, uitgaande van ieders verantwoordelijkheid.

1.4.1.b Voor de aanpak van het industriële reststoffenprobleem is (boven)regionale samenwerking tussen bedrijven onontbeerlijk. De overheid zal deze samenwerking krachtig moeten stimuleren.

1.4.2. Import en export van afval geschiedt alleen in het kader van een verantwoorde verwerking of verwijdering en op basis van bilaterale afspraken tussen de autoriteiten van de betreffende landen. Vanuit Nederland wordt geen schadelijk afval geëxporteerd naar ontwikkelingslanden, noch naar plaatsen waarvan men weet dat het afval niet op een correcte (milieuvriendelijke) wijze wordt verwerkt.

1.4.3. De overheid verplicht bedrijven te onderzoeken op welke wijze zij hun afvalproductie kunnen minimaliseren. Nieuwe produktie installaties mogen alleen gebouwd worden als voor de bijbehorende afvalproductie een adequate oplossing is gevonden. De storttarieven voor afval moeten de komende jaren aanzienlijk worden verhoogd.

1.4.4. Bestrijding van de verzuring vraagt om duidelijke doelstellingen ten aanzien van de beperking van de uitstoot en een aangescherpt brongericht beleid. Daarbij kan de instelling van heffingen op verzurende stoffen noodzakelijk zijn. Een beleidsplan wordt opgesteld dat erop gericht is, voorzover het de Nederlandse bijdrage aan de verzuring betreft, zo spoedig mogelijk doch in ieder geval eerder dan in 2010, een niveau van uitstoot van verzurende stoffen te hebben bereikt, waarbij de meest ernstige effecten, zoals grootschalige bossterfte, worden voorkomen. Daartoe worden bij de aanvang van de nieuwe kabinetsperiode de mogelijkheden en kosten geïnventariseerd. Intussen worden bedreigde bossen waar mogelijk beschermd door tijdelijke maatregelen.

1.4.5. De groei van het aantal auto's en het gebruik ervan belemmert de daling van de uitstoot van stikstofoxiden door het verkeer. Zo spoedig mogelijk moet

daarom elke nieuwe auto zijn uitgerust met een geregelde driewegkatalysator of een ander toereikend systeem van emissiebeperking. De overheid stimuleert de ontwikkeling van milieuvriendelijke verbrandingsmotoren en brandstoffen. Daarnaast wordt het gebruik van de auto zelf beperkt en gebruik van het openbaar vervoer krachtig bevorderd.

1.4.6. Naast de bestaande bodemsanering dient ook de sanering van de vervuilde waterbodems systematisch te worden aangepakt.

1.4.7. De kwaliteit van grond- en oppervlaktewater dient nauwgezet te worden gecontroleerd. Hierbij zijn ook internationale richtlijnen in verband met grensoverschrijdende riviervervuiling van belang. Terughoudendheid dient te worden betracht bij de afgifte van vergunningen voor lozingen in het oppervlaktewater.

1.4.8. Voor boerenbedrijven die overgaan op een milieuvriendelijke bedrijfsvoering dienen stimuleringsregelingen te worden opgezet.

2. RUIMTELIJKE ORDENING

2.1. Het ruimtelijke beleid in de komende jaren heeft als doel het tot stand brengen van kwalitatief hoogwaardige ruimtelijke milieus. De Vierde Nota ruimtelijke ordening bevat daarvoor belangrijke aanzetten. Een goed leef-, woon- en werkklimaat voor zowel de stedelijke als de landelijke gebieden geldt als doel. Hierbij dienen goede ruimtelijke voorwaarden te worden geschapen voor deelneming van vrouwen aan het arbeidsproces. Er zal een geïntegreerde aanpak van de ontwikkeling van de landelijke gebieden worden nagestreefd. Er moet een verantwoorde afstemming met het beleid ten aanzien van milieu en natuur en met de sectorplannen plaatsvinden. Daarbij vindt een toetsing plaats aan de criteria van 'duurzame ontwikkeling'.

2.1.1. Voor de verschillende landsdelen voert de rijksoverheid een voorwaardenscheppend beleid. Dat beleid is gericht op het ontplooiën van de eigen mogelijkheden, het ontwikkelen van nieuwe potenties van elke regio en het bundelen van gunstige ontwikkelingen op de beste plaats. Uitdrukkelijk dient hierbij ook het milieu als vestigingsfactor te worden genoemd.

2.1.2. Het ruimtelijk orderingsbeleid moet bijdragen aan het terugdringen van de groei van het autogebruik, met name door het verkorten van de afstanden tussen wonen en werken. Aansluiting op hoogwaardige voorzieningen van openbaar vervoer zal als criterium moeten gelden voor de lokatiekeuze van grote bouwplaatsen, zowel voor woon- als voor werkgebieden. Aan de gevolgen van dit beleid voor de (voormalige) groeikernen mag niet voorbij worden gegaan.

2.1.3. De voorzieningen voor openlucht recreatie in de directe nabijheid van de steden moeten worden uitgebreid, o.a. ter beperking van de mobiliteit en ter vermindering van de recreatieve druk op kwetsbare gebieden. Deze voorzieningen moeten voor iedereen toegankelijk zijn, dus ook voor gehandicapten.

2.1.4. De toeristisch-recreatieve mogelijkheden van de verschillende regio's worden verder uitgebouwd, met name in de waterrijke gebieden. Daarbij moet zoveel mogelijk voorkomen worden, dat in deze gebieden het milieu extra belast wordt. De belangrijke punten in deze gebieden moeten zoveel mogelijk per openbaar vervoer bereikbaar zijn. Zowel de Landinrichtingswet als de toekomstige Wet op de openlucht recreatie worden toegepast.

2.1.5. Zowel voor gebieden met een relatief goed milieu als voor gebieden die in een slechte ecologische situatie verkeren is een gezamenlijke inzet van het milieu- en ruimtelijke orderingsinstrumentarium noodzakelijk voor behoud of verbetering van de situatie. Een goede afstemming tussen ruimtelijke en milieuplaning is hiertoe noodzakelijk. Conform de Vierde nota ruimtelijke ordening

wordt hieraan op experimentele basis nadere invulling gegeven.

2.1.6. De rijksoverheid bevordert de landbouw in de gebieden waarvoor gunstige perspectieven zijn en het milieu deze ontwikkeling mogelijk maakt.

2.2. De ruimtelijke ordening wordt ook gericht op de sociaal-economische integratie van Nederland in de EG. De internationaal sterke punten van de centrale stedenring, alsmede van de verschillende regionale centra, moeten daartoe verder worden uitgebouwd.

2.2.1. De rijksoverheid bevordert een gunstig internationaal grootstedelijk vestigingsklimaat voor zakelijke dienstverlening. Dit vereist niet slechts economische en infrastructurele maatregelen, maar ook maatregelen ten behoeve van een hoogwaardig sociaal-cultureel en leefklimaat.

2.2.2. De grensregio's moeten optimaal kunnen profiteren van de Europese integratie, waartoe een betere afstemming nodig is van ruimtelijke en sectorale plannen aan beide zijden van de landsgrenzen. De regering streeft naar de totstandkoming van een structuurschets voor Noordwest-Europa.

2.3. Een betere harmonisatie en coördinatie van ruimtelijk relevante wetgeving en een grotere eenheid en samenhang van het planningsstelsel op alle niveau's moeten beide zorgdragen voor voldoende mogelijkheden voor mede-overheden, maatschappelijke organisaties en burgers om de inrichting van de dagelijkse leefomgeving naar eigen inzicht en behoefte vorm te geven.

2.3.1. Naast de integratie van de structuurschetsen voor de landelijke en stedelijke gebieden worden ook de drie groene structuurschema's (landinrichting, openluchtrecreatie en natuur- en landschapsbehoud) in elkaar geschoven, alsmede de structuurschema's verkeer en vervoer, vaarwegen, zeehavens en ook burgerluchtvaarterreinen. Deze integratie vindt tevens doorwerking in de desbetreffende wetgeving. Het Nationaal Natuurbeleidsplan (ecologische hoofdstructuur) en de Structuurnota Landbouw vormen als sectornota's de grondslag voor de samen te voegen groene schema's.

2.3.2. Integrale herziening van het structuurschema electriciteitsvoorziening is noodzakelijk met het oog op de keuze tussen verschillende energiedragers voor grootschalige opwekking, alsmede de ruimtelijke en milieu-hygiënische consequenties daarvan.

2.3.3. Bij de inrichting en het beheer van de landelijke gebieden heeft de provincie op grondslag van het streekplan het voortouw in samenspel met de betrokken rijksdiensten en gemeenten en de maatschappelijke organisaties op het gebied van de landbouw, de natuurbescherming en de openluchtrecreatie. Dit uitgangspunt, dat voor de inrichting al is vastgelegd in de Landinrichtingswet, wordt voor het beheer tot uitdrukking gebracht in de beheerswetgeving voor het landelijk gebied, met name in de in artikel 3.1.1. van hoofdstuk IV voorgestelde Wet op het natuur- en landschapsbeheer.

2.3.4. Het model van de operationele gebiedsaanwijzing geldt als een belangrijke mogelijkheid om een betere afstemming tot stand te brengen tussen ruimtelijk en sectorbeleid. De provincie heeft hierbij het voortouw. Bij toepassing van dit model gaat de vaststelling van tracé's en van andere besluiten met betrekking tot inrichting en beheer van een bepaald gebied gepaard met een gelijktijdige aanpassing van streek- en bestemmingsplannen. Het gevolg is een behoorlijke tijdswinst, een doeltreffender rechtsbescherming en een verantwoord evenwicht tussen de ruimtelijke planning en de besluitvorming over de uitvoering van projecten.

3. VERKEER EN WATERSTAAT

3.1. Voor de afwikkeling van verkeers- en vervoersstromen gelden randvoorwaarden vanuit de gewenste ruimtelijke en milieukwaliteit. Binnen deze randvoorwaarden is behoud en versterking van de distributiefunctie van Nederland, en dan met name vanuit de Randstad, noodzakelijk in verband met de voortgaande Europese integratie. Dit vereist een gericht beleid ten aanzien van de hoofdtransportassen via vaarwegen, spoorwegen, rijkswegen en door de lucht. Ook is een actief beleid gewenst ten aanzien van de communicatie en de telematica, welke steeds belangrijker worden in de distributiesector. Bij alle belangrijke investeringen in de verkeers- en vervoersinfrastructuur moeten de alternatieven onderling worden afgewogen, met inbegrip van de openbaar vervoermogelijkheden.

3.1.1. Ten behoeve van een vlotte verkeersafwikkeling en een vermindering van de aantasting van natuur en milieu beïnvloedt de rijksoverheid de vervoerskeuze. Verkeersmanagement is noodzakelijk via maatregelen ter beperking van het personenautoverkeer en ter bevordering van het zakelijk en openbaar vervoer, o.a. in de sfeer van:

- a. ruimtelijke ordening (beperking woon/werkafstand, recreatievoorzieningen nabij de grote steden);
- b. versterking van het openbaar vervoer, zowel kwantitatief als kwalitatief, met name in verstedelijkte gebieden;
- c. aanleg van fietsroutes, mede bestemd voor woon/werkverkeer;
- d. voorrang voor het openbaar en goederenvervoer, o.a. via doorstroomroutes;
- e. stringent parkeerbeleid, inclusief autovrije zones, in binnensteden;
- f. beperking van het woon/werkverkeer per auto door sturende middelen, zoals rekening rijden, invoering van een vignet-systeem, verstrekken van openbaar vervoer-kaarten aan werknemers en verhoging van de verhuismobiliteit;
- g. geleidelijke omvorming van fiscale faciliteiten ten gunste van het openbaar vervoer en ter vermindering van het gebruik van de auto door middel van (onder andere) vervanging van het reiskostenforfait door andere faciliteiten; belasten van vergoedingen en door heffingen op brandstoffen onder gelijktijdige verlaging van de motorrijtuigenbelasting.
- h. daar waar in dunbevolkte gebieden het openbaar vervoer minder functioneert, dienen andere oplossingen te worden gezocht.
- i. bevordering taxivervoer via speciale faciliteiten, inclusief instaptaxi's in niet-stedelijke gebieden.

3.1.2. Versterking van het openbaar vervoer tot een hoogwaardig integraal systeem ook in niet verstedelijkte gebieden, vraagt om voorrang voor overheidsinvesteringen in aanleg en exploitatie van voorzieningen.

Uitvoering van het plan 'Rail 21' vindt in de komende tien jaar plaats. De financiering geschiedt door herschikking vanuit het wegenfonds. In en om de stedelijke gebieden wordt een samenhangend netwerk van hoogwaardige trein-, bus- en tramverbindingen tot stand gebracht. Vooral het streekvervoer behoeft een aanzienlijke uitbreiding, onder meer via vrije busbanen en inzet van snelbussen en sneltrams. De tarieven van trein- en buskaarten worden in beginsel niet verhoogd, tenzij ter aanpassing aan de algemene prijsontwikkeling.

3.1.3. Oplossing van knelpunten in de infrastructuur vereist eveneens belangrijke overheidsinvesteringen. Naast verbetering van het internationale snelwegennet, vooral ten behoeve van het zakelijke verkeer, wordt gestreefd naar aansluiting op een Europees spoorwegennet met hoge snelheden, dat ook verbindin-

gen met de Bondsrepubliek Duitsland en met België en Frankrijk heeft. Dit mag niet ten koste gaan van Europees erkende natuurgebieden.

3.1.4. Gezien het veilige, goedkope en relatief milieuvriendelijke karakter van vervoer over water moet dit zoveel mogelijk worden gestimuleerd, o.a. door investeringen in de belangrijke transportassen over water. Tevens dient een aanzienlijk groter deel van het vrachtvervoer via de spoorwegen plaats te vinden. Daartoe worden de railverbindingen in oostelijke (BRD) en zuidelijke (België, Frankrijk en Kanaaltunnel) richting verbeterd. Nederland bepleit een uniforme tariefstelling voor vrachtvervoer per rail in Europa.

3.1.5. Bevordering van de zeescheepvaart en bijzondere aandacht daarbij voor de personele en milieuveiligheid past in de maritieme distributiefunctie van ons land. Het zee(haven)beleid zal m.n. voorwaardenscheppend moeten zijn. Ter versterking van het Westerscheldebekken dient de aanleg van de Westerschelde-oeververbinding gerealiseerd te worden binnen het kader van de gemaakte financiële afspraken. Voor alle scheepvaart zijn goede havenontvangstinstallaties voor afvalproducten noodzakelijk.

3.1.6. Nederland spant zich in voor verbreding van de Europese samenwerking op het gebied van de luchtverkeersbeveiliging (Eurocontrol). Ook het luchtvaartbeleid is aan milieugrenzen gebonden.

3.1.7. De rijksoverheid bevordert de toepassing van geavanceerde communicatietechnieken in de transportsector ten behoeve van distributie en logistiek. Tevens formuleert zij mede in dit kader een nationaal telematicabeleid.

3.2. De bevordering van een integraal verkeers- en vervoersbeleid vraagt om belangrijke vernieuwingen in de wetgeving.

3.2.1. Als grondslag voor een integraal verkeers- en vervoersbeleid wordt een Algemene Wet verkeer en vervoer voorgestaan, die regelingen geeft voor een betere coördinatie binnen het beleidsveld van verkeer en vervoer. Het rijkswegfonds wordt via deze wet omgebouwd tot een infrastructuurfonds.

3.2.2. Er wordt een heffing op pleziervaartuigen ingesteld waarvan de opbrengst is bestemd voor het beheer van recreatievaarwegen.

3.2.3. Er komt een Tracéwet voor rijkswegen, spoorwegen, vaarwegen en buisleidingen, waarin de tracéprocedure zodanig wordt geregeld dat gelijktijdig:

- a. streek- en bestemmingsplannen worden herzien;
- b. milieueffectrapportage plaats vindt;
- c. mogelijkheden van aanpassingsinrichting worden aangegeven en;
- d. waar mogelijk ook vergunningen worden verleend.

3.2.4. Na de Wet personenvervoer wordt ook de wetgeving betreffende het goederenvervoer vernieuwd. Hierbij wordt gestreefd naar een geïntegreerd vervoerssysteem, zowel in Europees verband als in technisch opzicht.

3.3. Teneinde het aantal verkeersslachtoffers te doen dalen is een actief beleid ter vergroting van de verkeersveiligheid van groot belang. Daartoe wordt opnieuw een taakstellend programma verkeersveiligheid opgesteld. Tevens stimuleert de overheid activiteiten van maatschappelijke organisaties op dit terrein. Ook bevordert zij een volwaardige deelname van ouderen en gehandicapten aan het verkeer.

3.3.1. Het taakstellend programma verkeersveiligheid moet maatregelen bevatten met betrekking tot onder meer:

- a. Verkeerseducatie en -voorlichting;
- b. Veilige doorstroomroutes enerzijds en verblijfsgebieden anderzijds en specifieke maatregelen tegen ongevallenconcentraties;
- c. Veilige routes voor fietsers en voetgangers;

- d. De veiligheid van zwakkere verkeersdeelnemers, te weten ouderen, gehandicapten en kinderen;
- e. Een eventuele verplichting om overdag met verlichting te rijden, mits dit aantoonbare voordelen oplevert en bij voorkeur in Europees verband wordt overeengekomen;
- f. Een strafpuntenstelsel voor verkeersovertredingen;
- g. Strenge controle op de naleving van de maximumsnelheden, ook op provinciale wegen, alsmede op het gebruik van alcohol in het verkeer.
- h. Spoedige invoering van een bromfietsexamen.

3.3.2. Ten behoeve van kwetsbare verkeersdeelnemers, met name ouderen, gehandicapten en kleine kinderen, stimuleert de overheid de realisatie van technische voorzieningen en aangepaste vervoersmogelijkheden, alsmede de bereikbaarheid van stations en perrons. Ten aanzien van technische maatregelen vindt bij voorkeur afstemming plaats met soortgelijke initiatieven in andere EG-lid-staten.

3.4. De lopende herziening van de waterstaatswetgeving (betreffende waterschappen, waterkering, waterhuishouding en vaarwegen) krijgt zo snel mogelijk haar beslag teneinde een integraal waterbeheer tot stand te brengen. De beveiliging van Nederland tegen het water blijft een nationale zaak en vormt een speciaal aandachtspunt.

3.4.1. Integraal waterbeheer vereist een gecoördineerde toepassing van de verschillende wetten en waar nodig een verdere uitbouw van de Wet op de waterhuishouding. Voorzover noodzakelijk worden hierbij de drink-, landbouw- en industriewatervoorziening en het rioleringsbeheer betrokken. Ook verdient in dit verband de sanering van vervuilde waterbodems prioriteit.

3.4.2. Aan het tijdschema voor het afronden van de operatie om de zeedijken op deltahoogte te brengen en de rivierdijken te versterken wordt strikt de hand gehouden. Tot temporisering kan alleen worden besloten, indien de aanleg van een stormvloedkering in de Nieuwe Waterweg dit noodzakelijk en verantwoord zou maken. Maatregelen worden voorbereid om een eventuele zeespiegelrijzing als gevolg van het broeikas-effect tijdig te kunnen opvangen, met bijzondere aandacht voor de problematiek rond de handhaving van de kustlijn in het kader van het zgn. dynamisch kustbeheer.

3.4.3. De eventuele inpoldering van een al dan niet verkleinde Markerwaard wordt mede afhankelijk gesteld van de mate waarin natuur- en landschapsbelangen daarmee gebaat zijn, van het belang van het IJsselmeer voor de toekomstige drinkwatervoorziening, alsmede van de financiële mogelijkheden van het Rijk om in deze belangen te voorzien.

3.4.4. Betreffende de kustverdediging van onze Noordzeekust richten we ons tenminste op hetgeen vermeld staat in de discussienota 'Kustverdediging na 1990' van Rijkswaterstaat mede mei 1989, op het derde beleidsalternatief, zijnde KUSTLIJN HANDHAVEN.

3.5. De grondstoffenvoorziening ten behoeve van de bouwindustrie moet ook op langere termijn worden veiliggesteld, waarbij naast delfstoffen bepaalde afvalstoffen aandacht verdienen en milieubelangen in acht worden genomen.

3.5.1. De nieuwe Ontgrondingenwet wordt afgestemd op de ruimtelijke ordenings- en milieuwetgeving via een systeem van integrale vergunningverlening. Ook de operationele gebiedsaanwijzing behoort hier tot de mogelijkheden. Dit geldt vooral bij de aanwijzing van winningslocaties, waarbij gelijktijdig de herbestemming en herinrichting van het gebied worden geregeld.

3.5.2. Voor de toepassing van afvalstoffen in bouwmaterialen (bijvoorbeeld vlieg-as, afvalgips) worden normen opgesteld ten aanzien van de maximale emissie van stoffen uit deze materialen. Teneinde het gebruik van alternatieve materialen en van delfstoffen van het Nederlandse deel van het Continentale Plat te bevorderen wordt een regulerende heffing op bepaalde delfstoffen ingesteld (bijvoorbeeld grind, mergel en ophoogzand). De grindwinning wordt afgebouwd. Een combinatie van ontgroningen met natuurontwikkeling is mogelijk (bv. Plan Ooievaar). Het Plateau van Margraten wordt niet afgegraven.

III SOCIAAL BELEID EN VERANTWOORDE ECONOMISCHE GROEI

Mens, medemens, milieu

Het Evangelie roept mensen op om zich in te zetten voor de heilheid van de schepping en het welzijn van de medemens. Het sociaal-economisch beleid draagt ertoe bij dat economische processen, zowel in nationaal als internationaal verband, sociaal en ecologisch verantwoord verlopen, dat betaalde en onbetaalde arbeid wordt geherwaardeerd en dat de produktie werkelijk zinvol is. De nadelige gevolgen van onze consumptie mogen niet worden afgewenteld op volgende generaties.

Een gezonde economie is nodig voor een hoogwaardig sociaal beleid. Sociaal gericht beleid moet er toe leiden dat mensen zelf en hun maatschappelijke verbanden in staat zijn om tegenslagen op te vangen en om een actieve rol te kunnen spelen in de samenleving. Het te gemakkelijk afschuiven van verantwoordelijkheid naar de overheid verzwakt de aandacht voor de medemens en belemmert de creativiteit van mensen. In een verantwoordelijke samenleving mogen de sociaal-economisch sterkeren nimmer eenzijdig acht slaan op eigen (inkomens-)voordeel met voorbijgaan aan de belangen van anderen. Dat kan immers leiden tot ongerechtvaardigde ongelijkheid in de kansen en mogelijkheden voor anderen en tot onvoldoende ruimte voor de aanpak van maatschappelijke problemen. Het CDA roept daarom mensen op om hun materiële verlangens te matigen, de aandacht voor de medemens en de schepping te versterken en zich verantwoordelijk te achten voor de ontwikkeling van een gezonde economie en een eerlijke omgang met ons sociale stelsel. Op deze wijze kan worden gewerkt aan de maatschappelijke integratie van groepen die een grotere rol in de samenleving kunnen en moeten spelen. Het is een uitdaging om in dit opzicht meer kansen te scheppen voor etnisch-culturele groeperingen, (gedeeltelijk) arbeidsongeschikten en langdurig werklozen.

Vermaatschappelijking

Bij de vormgeving van het sociaal-economisch beleid in de jaren '90 is blijvende aandacht nodig voor een goede verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen de overheid en de (vertegenwoordigers van) werkgevers, werknemers, consumenten, ondernemingen, onderzoekscentra, etc. Het CDA streeft naar het verder overdragen van taken en verantwoordelijkheden van de overheid aan de sociale partners. Het CDA blijft streven naar de tripartisering van het arbeidsvoorzieningsbeleid via het instellen van een centraal bestuur voor de arbeidsvoorziening in combinatie met een aantal regionale besturen voor de arbeidsvoorziening. Positieve resultaten met betrekking tot milieu, economische groei en werkgelegenheid kunnen slechts tot stand komen via een goed gerichte en effectieve samenwerking van velen. Zonder de gezamenlijke inspanningen van de sociale partners hadden de economische successen van de jaren '80 niet bereikt kunnen worden. Vernieuwingsimpulsen in het arbeidsproces zijn gebaat bij een versterking van de betrokkenheid van werknemers- en werkgevers (organisaties). Dit dient tot uitdrukking te komen in het functioneren en de bevoegdheden van ondernemingsraden en in een bewuste deelname van de sociale partners aan de verbetering van de economische structuur.

Overheidsbeleid

Tijdens het laatste decennium van de twintigste eeuw zal ons land meer dan ooit geconfronteerd worden met de internationalisering van economische processen en vernieuwingen op technologisch gebied. Optimalisering van vestigingsfactoren en versterking van de Nederlandse concurrentiepositie zijn in dat kader van groot belang. In de komende kabinetsperiode zal het economisch beleid moeten worden gericht op het bereiken van een duurzaam verantwoorde economische groei. Het is voor het CDA daarbij een uitdaging langs die weg de noodzakelijke operaties ter vergroting van de kwaliteit van de maatschappij ter hand te nemen: verbetering van het leefmilieu, bestrijding van de harde kern van de werkloosheid en de aanpak van sociale armoede. Daarnaast zijn er ook andere zorgen, zoals de infrastructuur en de kwaliteit van onderwijs en opleidingen. Dat vereist een actieve opstelling van overheid en maatschappelijke organisaties.

De overheid is verantwoordelijk voor het macro-economisch en juridisch raamwerk waarbinnen een sociaal beleid en een verantwoorde economische groei kunnen worden gerealiseerd. In de komende jaren vloeien daar als belangrijkste economische taken uit voort:

- ***het scheppen van optimale voorwaarden voor het realiseren van een vooral in ecologisch opzicht verantwoorde economische groei, tot uitdrukking komend in voortgaande loonkostenmatiging, toenemende infrastructuur, goede scholing, hoogwaardig onderzoek en ontwikkeling, een internationaal georiënteerd mededingingsbeleid en een monetair beleid dat gericht is op een lage inflatiegraad en stabiele wisselkoersen;***
- ***de zorg voor een zo goed mogelijke afstemming van economische en milieudoelstellingen;***
- ***de zorg voor een begrotingsbeleid en een ontwikkeling van de collectieve lastendruk die economische groei en werkgelegenheid bevordert;***
- ***verdere gezondmaking van de overheidsfinanciën: beëindiging van de stijging van de staatsschuld;***
- ***verbreding en verdieping van de verantwoordelijkheden van de sociale partners;***
- ***het garanderen van materiële vloeren in het bestaan en zorg voor mensen in sociaal en financieel knellende situaties;***
- ***gerichte aanpak van de langdurige werkloosheid;***
- ***vergroting van de rechtsbescherming van de belastingbetaler;***
- ***beperking van het energieverbruik.***

Economische groei

1.1 Het sociaal-economische beleid wordt gericht op het instandhouden van de economische groei op een duurzaam, ecologisch en sociaal verantwoord peil (conform het Program van Uitgangspunten van het CDA). Daartoe is het noodzakelijk dat gestreefd wordt naar:

- meer coördinatie van het internationaal economisch beleid;
- voortzetting van de loonkostenmatiging;
- verbetering van de kwaliteit van het onderwijs;
- verbetering van de aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt;
- modernisering van de infrastructuur;
- het terugbrengen van het financieringstekort als percentage van het nationaal inkomen tot een zodanige omvang dat de staatsschuldquote

uiterlijk in 1994 kan worden gestabiliseerd, met inachtneming van tenminste een stabilisatie van de collectieve lastendruk.

1.1.1 Het beleid wordt sterker gericht op de integratie van de Europese markt. In dat verband wordt acht geslagen op de gevolgen van de veranderende en krapper wordende nationale beleidskaders. Bijzondere aandacht is nodig voor het mededingingsbeleid.

1.1.2 De snelle veranderingen in het arbeidsproces vereisen een grondige verbetering van het onderwijsbestel. Dat geldt in het bijzonder voor het lager- en middelbaar beroepsonderwijs, waar de toerusting tot vakbekwaamheid een meer centrale positie behoort te krijgen. Een betere aansluiting op de behoeften van de samenleving en de arbeidsmarkt in het algemeen vormend onderwijs is noodzakelijk.

1.1.3 De overheid neemt samen met sociale partners initiatieven om tot systemen van permanente educatie te komen. Het scholingsbeleid voor werkenden is in de eerste plaats een zaak van het bedrijfsleven. De overheid onderkent het belang van scholing van werkenden door de middelen voor beroepsgerichte volwasseneneducatie op te voeren, door de heroprichting van bedrijfsscholen zo nodig (tijdelijk) financieel te ondersteunen uit het arbeidsvoorzieningsbudget en - via het Centraal Bestuur en de Regionale Besturen voor de Arbeidsvoorziening - de centra voor vakopleidingen voor volwassenen verder te ontwikkelen. Het is van belang dat ook in Nederland, zo nodig met overheidssteun, op brede schaal samenwerkingsprojecten van regionale onderwijsinstellingen en ondernemingen tot stand komen.

1.1.4 De overheid ondersteunt, waar nodig, de initiatieven van het bedrijfsleven die zijn gericht op de bevordering van de export. In dat kader verdient de kwaliteit van het Nederlandse product bijzondere aandacht.

1.1.5 Het regionaal sociaal-economisch beleid heeft een additioneel versterkende functie gericht op het ontwikkelen van de potenties van de regio's. In voorwaardenscheppende zin wordt een bijdrage geleverd aan de versterking van de economische structuur. Er wordt daarbij aansluiting gezocht bij de initiatieven van de regio's zelf. De provincies zijn bij uitstek de organen die als catalysator en coördinator kunnen fungeren bij de ontwikkeling van regionale potenties. De rijksoverheid onverteunt decentrale initiatieven door middelen ter beschikking te (blijven) stellen voor ontsluiting van bedrijfsterreinen, revitalisering van bestaande bedrijven en andere infrastructurele voorzieningen, acquisitie en exploitatiekosten van de regionale ontwikkelingsmaatschappijen. De IPR (Investeringspremie Regeling) blijft als instrument gehandhaafd. Provincies moeten betrokken zijn bij het beleid van de Regionale Besturen voor de Arbeidsvoorziening.

Technologiebeleid

2.1. De overheid stimuleert de totstandkoming van een goede kennisinfrastructuur die vooral gericht is op snelle verspreiding en toepassing van nieuwe kennis naar die sectoren van het bedrijfsleven die daartoe uit zichzelf onvoldoende toegang hebben. In overleg met het georganiseerde bedrijfsleven wordt gestreefd naar een zelfstandige bestuursstructuur van de Innovatiecentra. Het technologiebeleid dient sterker in Europees perspectief geplaatst te worden.

2.1.1. De thans bestaande tijdelijke steunvormen van de rijksoverheid ten behoeve van technologische vernieuwingen, toepassingsgericht onderzoek en maatschappelijk georiënteerde prioriteitsgebieden - zoals milieutechnologie - worden gebundeld in het technologiebudget, dat wordt beheerd door de coördinerend minister voor het technologiebeleid en het wetenschapsbudget. Dit

budget heeft het karakter van een voortschrijdend meerjarenplan.

2.1.2. Voor zover de overheid op basis van vastgesteld beleid toepassingsgericht onderzoek direct (mede) financiert, zal de vaststelling van onderzoeksdoelen en de toewijzing van middelen geschieden op basis van overleg tussen overheid, onderzoeksorganisaties en direct belanghebbenden.

2.1.3. Stimuleringsfaciliteiten voor de marktsector kunnen slechts worden toegestaan indien deze vanuit internationaal perspectief geboden zijn en van tijdelijke aard zijn.

2.1.4. De overheid draagt een eigen verantwoordelijkheid ten aanzien van het midden- en kleinbedrijf in het bijzonder met betrekking tot onderwijs, kennisverspreiding, internationale oriëntatie en participatie van kleinere ondernemingen in onderzoeksprogramma's.

2.1.5. Een vroegtijdige betrokkenheid van werknemers bij vernieuwingsprocessen is noodzakelijk. De Wet op de ondernemingsraden biedt daartoe een wettelijk kader.

Openbare financiën

3.1 De groei van de collectieve uitgaven dient ten minste achter te blijven bij de groei van het nationaal inkomen. Daardoor kan - bij tenminste gelijkblijvende collectieve lastendruk - het financieringstekort zodanig dalen dat de staatsschuld als percentage van het nationaal inkomen uiterlijk aan het einde van de kabinetsperiode stabiliseert. Mede daardoor kan bereikt worden dat de rente- en aflossingsverplichtingen niet meer verder stijgen waardoor deze geen bedreiging meer hoeven te vormen voor de bekostiging van wezenlijke overheidstaken. Het beleid met betrekking tot de collectieve uitgaven wordt ingegeven door de volgende overwegingen:

- veilig stellen van wezenlijke overheidstaken;
- blijvende nadruk op vermaatschappelijking en privatisering van overheidstaken;
- rekening houden met internationale ontwikkelingen;
- voortzetting van de gezondmaking van de overheidsfinanciën en vergroting van de budgettaire discipline;
- tenminste stabilisatie en zo mogelijk enige verlaging van de collectieve lastendruk.

3.1.1 Het financieringstekort van het Rijk wordt zodanig teruggebracht dat de staatsschuld als percentage van het nationale inkomen uiterlijk in 1994 wordt gestabiliseerd. Uitgaande van een reële groei van 2,5% komt dit neer op een vermindering met ten minste 0,5% per jaar.

3.1.2 Het begrotingsbeleid dient dusdanig ingericht te worden dat niet steeds ad hoc op budgettaire tegenvallers en eventuele meevallers behoefte te worden gereageerd. Een grotere beheersing van de groei van collectieve uitgaven is gebaat bij het voorkomen van budgetoverschrijdingen en het verbeteren van uitgavenramingen, met name via het aanscherpen van toetredingscriteria en volumebeleid door aanpassing van basiswetten. Een strakke begrotingsdiscipline dient te worden gehandhaafd. Er dient te worden toegezien op een doelmatig gebruik van de overheidssubsidies.

Arbeidsvoorziening en werkloosheidsbestrijding

4.1 De positie van de sociale partners op het gebied van de arbeidsvoorziening wordt versterkt door de voornemens met betrekking tot de tripartisering zo spoedig mogelijk door middel van wetgeving te realiseren, zulks met het oog op een effectief en breed gedragen werkgelegenheidsbeleid.

4.1.1 Het beleid gericht op het creëren van nieuwe banen, o.a. deeltijdbanen en

tweelingbanen, behoeft blijvend grote aandacht. In te zetten instrumenten moeten goed inpasbaar zijn in het ondernemingsbeleid. Werkervaring en scholing voor langdurige werklozen en educatief verlof verdienen krachtige ondersteuning. Systemen van vervroegd uittreden zullen geleidelijk aan plaats moeten maken voor vormen van flexibele uittreding. De rechtspositie van werknemers in deeltijd wordt versterkt in zoverre dit verantwoord is binnen het ondernemingsbeleid. De ontwikkeling van het aantal deeltijdwerkers bij de overheid wordt onderzocht.

4.1.1.2 Vergroting van arbeidsmarktperspectieven voor werklozen en gedeeltelijk arbeidsongeschikten dient in de getripartiseerde arbeidsvoorziening centraal te staan. Het huidige instrumentarium (premievrijstelling voor langdurig werklozen, begeleidingssubsidies, rijksstegegemoetkoming in de sociale premies voor personen op het minimumloon) moet scherper op dat doel worden afgestemd.

4.1.2 Een pakket van maatregelen moet de groep langdurig werklozen uit hun maatschappelijk isolement halen en hun arbeidsmarktpositie verbeteren. Het gaat hierbij vooral om diegenen die tijdens de crisis van de begin jaren tachtig geen werk konden vinden en thans nog steeds werkloos zijn. Bijzondere aandacht wordt gegeven aan de positie van etnische minderheden. Zij dienen reële kansen te kunnen krijgen op de arbeidsmarkt; een basisvereiste daarvoor is een minimale kennis van de Nederlandse taal. Cursussen Nederlands worden zo nodig verplicht gesteld.

4.1.2.1. Via heroriënteringsgesprekken worden individueel ontwikkelingstrajecten („maatwerk”) opgezet die leiden tot meer perspectief voor betrokkenen.

4.1.2.2. Via sollicitatieclubs en gerichte sociaal-culturele activiteiten worden waar nodig de vaardigheden en het zelfvertrouwen van de langdurige werkloze vergroot.

4.1.2.3. Van de langdurige werklozen wordt een actieve deelname aan en verplichte opkomst voor her- en bijscholing en heroriënteringsgesprekken verlangd.

4.1.2.4. De heroriënteringstrajecten moeten leiden tot werkervaringsplaatsen of - eventueel in combinatie - tot deelname aan basiseducatie en/of aan her- en bijscholing. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van gerichte loonkostensubsidies, waarbij in bepaalde gevallen scholingseisen gesteld kunnen worden.

4.1.2.5. In het cursorisch beroepsonderwijs, waarvan in de toekomst de tripartiseren arbeidsvoorziening de planning verzorgt, dienen hierbij de arbeidsmarktperspectieven van met name (langdurige) werklozen en gedeeltelijk arbeidsongeschikten een belangrijke plaats in te nemen.

4.1.2.6. In het kader van de te tripartiseren arbeidsvoorziening worden samenwerkingsovereenkomsten bevorderd tussen het regionale bedrijfsleven, de daar aanwezige scholen voor (beroeps)onderwijs en de cursisten. Deze samenwerkingsovereenkomsten leiden tot afspraken over gewenste kwaliteit van de (beroeps)opleiding en over een reëel uitzicht op een baan na voltooiing van de opleiding resp. tot een baan met aanvullende training.

4.1.2.7. Bovendien wordt in het kader van de arbeidsvoorziening bevorderd dat ondernemingen en werknemersorganisaties convenanten afsluiten waarin enerzijds afspraken staan vermeld met betrekking tot het aanbieden van werkervaringsplaatsen, stageplaatsen, scholingsregelingen etc. en anderzijds hun betrokkenheid bij opzet en uitvoering van de scholing.

4.1.2.8. Op korte termijn dient in een wettelijke regeling ten behoeve van de jeugdwerkgarantie te worden voorzien. Van werkloze jongeren wordt een actieve deelname aan activiteiten in het kader van de jeugdwerkgarantie - scholing is daarbij inbegrepen - verlangd. De jeugdwerkgarantie richt zich met name

op de collectieve sector, maar waar voor het bedrijfsleven mogelijkheden zijn in specifieke sectoren kan het bedrijfsleven daar nu reeds op inspelen. Van het bedrijfsleven wordt verwacht dat het zich inzet voor de doorstroming van deze jongeren, in het bijzonder diegenen die werkzaam zijn in de collectieve sector, naar het bedrijfsleven. In dat kader wordt de doorstroming vergemakkelijkt door tijdelijke verminderingen van de sociale premies voor de werkgever. Op langere termijn is een leerrecht voor allen wenselijk waardoor doelmatig gebruik van onderwijs en latere scholing bevorderd wordt en de her- en bijscholing van werkenden en werkzoekenden meer kansen krijgt.

4.1.2.9. Er worden op gemeentelijk en regionaal niveau projecten opgezet voor langdurig werklozen, die niet meer bemiddelbaar zijn, voor het vervullen van maatschappelijke dienstverlening, met behoud van uitkering en een kleine tegemoetkoming. Deze projecten waren te koppelen aan de regionale arbeidsvoorzieningsstructuur.

4.1.2.10 Bij het werken met behoud van uitkering en bij gesubsidieerde werkgelegenheidsprojecten worden concurrentievervalsing en het verdringen van reguliere arbeid zo veel mogelijk vermeden.

4.1.3 De extreem hoge werkloosheid onder de etnische-culturele minderheidsgroepen en in het bijzonder de jongeren vraagt om een gezamenlijke, krachtige aanpak van overheid en maatschappelijke organisaties. Vanwege deze extreem hoge werkloosheid is in ieder geval nodig: - stimuleren van positieve actieplannen in het bedrijfsleven door het Rijk; - specifieke mogelijkheden voor migranten die buiten de doelgroep voor basiseducatie vallen om Nederlands te leren; - het opstellen van positieve aducatieplannen voor etnische minderheden bij het Rijk. Het Rijk vervult een voorbeeldfunctie; gedacht wordt onder meer aan werkervaringsplaatsen.

4.1.4 Voor het maatschappelijk functioneren is het noodzakelijk dat zij, die de Nederlandse taal niet beheersen, in de gelegenheid worden gesteld een minimaal taalniveau te verwerven. De eigen organisaties kunnen daarbij een activerende en stimulerende rol vervullen.

4.1.5.a Het beleid gericht op reïntegratie van mensen met een handicap wordt met kracht voortgezet. De WAGW wordt hiertoe als instrument geoptimaliseerd, onder andere door het invoeren van en bedrijfstaksgewijze quoterings, een positief en negatief sanctiestelsel en het versterken van de controle op uitvoering van deze wet. De overheid vervult hierbij een voorbeeldfunctie door onder andere in haar organisatie gedeeltelijk arbeidsongeschikten op te nemen. Stringente ontslagregels, gericht op bescherming van de positie van arbeidsongeschikten, worden ondersteund.

4.1.5.b Het Jeugdwerkgarantieplan voorziet in een werkgarantie voor gedeeltelijk arbeidsongeschikte jongeren tot 21 jaar die langer dan een half jaar werkloos zijn. Op deze wijze zal de opname van gehandicapte jongeren in het arbeidsproces krachtig gestimuleerd worden. Tevens dienen er adequate scholingsmogelijkheden te komen voor jongeren met een handicap.

4.1.6 Met het oog op de speciale problematiek van de culturele minderheden dient het beleid ten aanzien van de probleemcumulatiegebieden te worden voortgezet. De middelen met betrekking tot de arbeidsvoorziening worden in overleg met het CBA (Centraal Bureau voor de Arbeidsvoorziening) blijvend ingezet in de aangegeven provincie, regio of gemeente.

4.1.7 De arbeidsbemiddeling met betrekking tot vrouwen die zich opnieuw op de arbeidsmarkt melden verdient speciale aandacht. Het beleid richt zich met name op het (doen) scheppen van nieuwe banen, onder andere deeltijdbanen, tweelingbanen en op scholing. In de arbeidsvoorziening spannen overheid en sociale partners zich daarvoor gezamenlijk in. De overheid vervult een voortrek-

kersrol wat betreft positieve actieplannen voor vrouwen. In de bevordering van kinderopvang spelen naast het particuliere initiatief de sociale partners en de overheid als werkgever nadrukkelijk een eigen rol. (Zie verder hoofdstuk V. art. 11.1.3.).

Inkomensontwikkeling

5.1 Voortgaande loonkostenmatiging in de markt- en in de collectieve sector is van doorslaggevend belang voor een duurzame, verantwoorde economische ontwikkeling. De koopkracht wordt tenminste gehandhaafd. Het streven is gericht op meer gelijkwaardigheid van loonaanpassingen in de particuliere en collectieve sfeer.

5.1.1 In de komende jaren is loonkostenmatiging van doorslaggevend belang met het oog op de nodige uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen, versterking van de Nederlandse concurrentiepositie en het scheppen van financiële ruimte voor nieuwe bedrijfsinvesteringen (milieu, nieuwe technologie), alsmede ten behoeve van de verbetering van de positie van werknemers in de collectieve sector en uitkeringsgerechtigden. Teneinde ruimte te creëren voor de noodzakelijke collectieve voorzieningen zal de initiële loonontwikkeling zoveel mogelijk moeten worden beperkt.

5.1.2 In de marktsector wordt de primaire inkomensvorming in hoofdzaak bepaald door het overleg tussen sociale partners. De overheid onthoudt zich van ingrepen in de primaire loonvorming, maar ondersteunt, mede met het oog op de internationale concurrentiepositie, het proces van loonkostenmatiging door:

- de belasting- en premiedruk in ieder geval niet te laten stijgen en waar mogelijk te streven naar een verlaging van de collectieve lastendruk. Verlaging van de premiedruk heeft prioriteit;
- het stimuleren van flexibele beloningselementen die variëren met de bedrijfsresultaten. Onder meer kan gedacht worden aan een regeling voor winstafhankelijk loon. De overheid bevordert het bezit van aandelen door werknemers van het bedrijf waarin ze werkzaam zijn.

5.1.3 Binnen een budgettair aangeduide ruimte wordt voor de overheidssector en de gepremieerde en gesubsidieerde sector een aan het bedrijfsleven gelijkwaardige onderhandelingspositie nagestreefd. Bij het aanwenden van de budgetruimte moeten werkgelegenheids- en inkomensontwikkeling derhalve worden afgewogen. Uitgangspunt van de overheid als werkgever hierbij is dat de arbeidsvoorwaarden van het overheidspersoneel zodanig moeten zijn dat kan worden ingespeeld op veranderingen in de arbeidsmarkt. Het overleg over de arbeidsvoorwaardenontwikkeling in de overheidssector en de gepremieerde en gesubsidieerde sector zal daarom gedifferentieerd en sectorgewijs plaatsvinden.

5.1.4 In het licht van de voorziene groei van het aantal inkomensgerechtigden en het gewenste peil van de collectieve voorzieningen zal er bij een economische groei van 2,5% slechts ruimte zijn voor een zeer bescheiden algemene inkomensstijging per persoon. Wel zal het dan mogelijk zijn ook de koopkracht van de sociale uitkeringen tenminste op peil te houden. De ontwikkeling van het minimumloon en de sociale uitkeringen wordt - na advisering door de SER - jaarlijks beleidsmatig vastgesteld. Deze aanpassingen kunnen gelijke tred houden met de ontwikkeling van de CAO-lonen (incl. overheidspersoneel) indien voldaan wordt aan de volgende randvoorwaarden:

- er dient sprake te zijn van een loonontwikkeling die blijft bijdragen aan een forse groei van de werkgelegenheid,
- de aanpassing leidt niet tot een stijging van de collectieve lastendruk,
- er vindt geen verdringing plaats van andere overheidsuitgaven door een one-

venredige stijging van de inkomensoverdrachten.

5.1.5 Ten aanzien van inkomenspositie, arbeidsmarkt- en scholingsperspectieven van jongeren dient een samenhangend beleidskader te worden ontwikkeld, dat zo nodig gepaard gaat met wetswijzigingen. Na de totstandkoming van de harmonisatie van de inkomens voor studenten en uitkeringen voor jongeren dienen de dan geldende inkomens- en uitkeringsniveaus in die kabinetperiode daarbij tenminste als uitgangspunt te worden gehanteerd. Door het aangegeven beleidskader zal de rechtszekerheid voor jongeren worden gewaarborgd.

5.1.6 Voor de 1990-generatie dient gestreefd te worden naar een beleidsontwikkeling opdat zo snel mogelijk economische zelfstandigheid gerealiseerd kan worden.

Sociale zekerheid en sociaal beleid

6.1 In het beleid wordt een bijzonder accent gelegd op deelneming van zwakkere groepen aan het arbeidsbestel en het maatschappelijk leven. De positie van gedeeltelijk arbeidsongeschikten op de arbeidsmarkt moet worden versterkt. Gerichtte maatregelen dienen te worden getroffen voor mensen die zich in sociaal en financieel knellende situaties bevinden. De verantwoordelijkheden en bevoegdheden van de sociale partners worden vergroot.

6.1.1 Het beleid om werknemersverzekeringen aan de sociale partners over te dragen, dient te worden voortgezet. Nagegaan wordt onder welke voorwaarden een verdere verantwoorde overdracht van taken en verantwoordelijkheden moet geschieden.

Het sociaal minimum wordt jaarlijks beleidsmatig vastgesteld door het parlement na advies van de Sociaal-Economische Raad.

6.1.2 Indien op grond van arbeidsmarktoverwegingen extra loonkostenmatiging aan de onderkant van het loongebouw wenselijk is, zal deze moeten worden gezocht in een verdere relatieve verlaging van de bruto loonkosten op minimumniveau, zonder de koopkracht van hen die aangewezen zijn op het minimumloon aan te tasten.

6.1.3 De regelgeving in het kader van de Algemene Bijstands Wet (ABW) moet worden vereenvoudigd. Dit kan leiden tot meer verantwoordelijkheden voor de gemeenten binnen daarop afgestemde financiële kaders. Binnen de uitvoering van de ABW wordt ruimere aandacht besteed aan het stimuleren van het verkrijgen van inkomsten door middel van arbeid. De mogelijkheden worden onderzocht om voor diegenen die langdurig op de ABW aangewezen zijn ruimte voor bijverdiensten te creëren.

6.1.4 Het migratiebeleid moet een wettelijke basis krijgen. Daarbij moet worden voorzien in een beperkte terugkeeroptie onder strikte voorwaarden voor minderjarigen. Een algemene terugkeeroptie blijft uitgesloten.

6.1.5 Binnen het stelsel van sociale zekerheid wordt bijzondere aandacht besteed aan het volumebeleid. Dit brengt met zich mee:

- nadere bezinning op de formulering en toepassing van de toetredingscriteria;
- het zoveel mogelijk blijven inschakelen van gedeeltelijk arbeidsongeschikten in het normale arbeidsproces;
- onderzoek naar de mogelijkheid van verdere WAO-premiedifferentiatie per bedrijfstak en per onderneming;
- onderzoek naar de mogelijkheden die de (her)instroom van gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers in het arbeidsproces kunnen bevorderen;
- verruiming van de mogelijkheden en bevordering van scholing van werklozen zonder verlies van uitkering.

6.1.6 Het fraudebeleid ten aanzien van de sociale zekerheid dient vooral preventief van opzet te zijn. Bij geconstateerde fraude wordt actief, met toepassing van verhaal en sancties, opgetreden.

6.1.7 De positie van de sociale partners bij de uitvoeringsorganisatie van de sociale zekerheid dient in de komende jaren te worden versterkt. Dit dient samen te gaan met een vereenvoudiging van de uitvoeringsstructuur. Arbeidskundige en sociaal-medische taken van de Gemeenschappelijke Dienst worden overgenomen door de bedrijfsverenigingen.

6.1.8 De kinderbijslag dient een reëlere tegemoetkoming in de onderhoudskosten van kinderen te vormen. Bij het boventrendmatig verhogen van de kinderbijslag zal prioriteit worden toegekend aan de aanpassing van de kinderbijslag voor het eerste kind. De uitwerking van de (met name de dubbele) progressie in de kinderbijslag dient in dat kader op haar redelijkheid getoetst te worden.

6.1.9 Met het oog op de bevordering van de arbeidsmobiliteit worden in nauw overleg met de sociale partners zo spoedig mogelijk regelingen getroffen met betrekking tot de opheffing van de pensioenbreuk.

6.1.10 Gelijkberechtiging van mannen en vrouwen in pensioenregelingen dient met kracht te worden nagestreefd in al zijn facetten.

6.1.11 Met het oog op de toekomst wordt onderzocht hoe de pensioensituatie zal zijn van mensen die langdurig van een werkloosheidsuitkering, bijstandsuitkering en dergelijke gebruik hebben moeten maken.

6.1.12 Uitbreiding en flexibilisering van zwangerschaps- en bevallingsverlof, alsmede de instelling van het ouderschapsverlof, moet in de komende periode worden gerealiseerd. Daarbij wordt de positie van vrouwelijke zelfstandigen en meewerkende vrouwen in het midden- en kleinbedrijf mede betrokken.

6.1.13 Adoptie-ouders krijgen een recht op betaald verlof, dat vergelijkbaar is met het zwangerschaps- en bevallingsverlof.

6.1.14 Nader onderzoek wordt verricht naar een vergroting van de betrokkenheid van sociale partners bij het arbeidsomstandighedenbeleid. Tripartisering op het beleidsterrein van het directoraat-generaal van de arbeid van het Ministerie van Sociale Zaken wordt daarbij overwogen.

Midden- en kleinbedrijf

7.1 Er wordt een overheidsbeleid gevoerd dat ten doel heeft de belangrijke sociaal-economische positie van het midden- en klein bedrijf te versterken. Het leerlingwezen dient te worden uitgebreid naar branches waar dit mogelijk is en waar dit nog niet bestaat en zinvol wordt geacht.

7.1.1 Op basis van het zelfstandigenstatuut dient een beleid ontwikkeld te worden dat de noodzaak onderkent om op diverse terreinen van overheidsbeleid op duidelijk zichtbare wijze rekening te houden met de positie van zelfstandigen. Ondersteuning van starters verdient bijzondere aandacht. De positie van de meewerkende echtgeno(o)t(e) in het midden- en kleinbedrijf dient in het zelfstandigenstatuut te worden vastgelegd.

7.1.2 De vestigingswetgeving voor ondernemers wordt vereenvoudigd en beperkt teneinde branches zelf door middel van erkenningsregelingen de mogelijkheid te bieden minimumeisen vast te stellen. Vereenvoudiging wordt bereikt door samenvoeging van de drie huidige vestigingswetten en het drastisch terugbrengen van het aantal vestigingsbesluiten.

7.1.3 De huidige winkelsluitingswet wordt gehandhaafd.

7.1.4 Mede met het oog op de werkgelegenheid in het MKB wordt in de komende jaren tevens een actief vestigingsbeleid gevoerd voor (milieu) vriendelijke bedrijven, alsmede een actief toeristisch- en rekreatief beleid.

7.1.5 In het kader van de eenwording van de Europese markt is bijzondere aan-

dacht nodig voor de ontplooiingskansen van het MKB. Belangrijke toetspunten in dit verband zijn behoud van het zelfstandige karakter van het ondernemerschap en reële mogelijkheden voor kleinschalige ondernemingen voor een winstgevende bedrijfsvoering.

7.1.6 De administratieve verplichtingen die aan ondernemers zijn opgelegd, worden in overleg met de ondernemersorganisaties teruggedrongen en waar mogelijk vereenvoudigd. Per jaar wordt nagegaan op welke wijze de administratieve lastendruk is verminderd.

Fiscale zaken

8.1 In het fiscaal beleid worden de volgende accenten gelegd:

- **handhaving en waar nodig versterking van de draagkrachtgedachte;**
- **vergroting van de rechtsbescherming van de burger;**
- **harmonisatie in EG-verband.**

8.1.1 Het proces van vereenvoudiging van vooral de directe belastingen dient, afhankelijk van de in artikel 8.1.3 bedoelde evaluatie, te worden voortgezet. Het CDA handhaaft het draagkrachtbeginsel op fiscaal terrein. Met het oog op de noodzakelijke fraudebestrijding moet de belastingwetgeving uitvoerbaar en controleerbaar zijn.

8.1.2 Naast de toekenning van onmisbare bevoegdheden aan de fiscus dient voortdurend aandacht besteed te worden aan de rechtsbescherming van de burgers op het terrein van de belastingen. Deze rechten worden herkenbaar vastgelegd, bijvoorbeeld in een „Belastingstatuut voor de burger”. Daarin worden de volgende bepalingen opgenomen:

- recht op tijdige beslissing op een bezwaarschrift;
- mogelijkheid van beroep op een rechter tegen elke beslissing van de fiscus;
- regeling van de rechten en plichten tijdens een boekenonderzoek;
- procedure van klachtrecht van de belastingbetaler.

De aangeduide rechtsbescherming, een relatief gematigde belastingdruk en een behoedzaam financieel overheidsbeleid, o.a. tot uitdrukking komend in het terugdringen van overschrijdingen en het verbeteren van het financieel beheer, kunnen de belastingmoraal van de burgers ten goede komen.

8.1.3 De wetten tot vereenvoudiging van de loon- en inkomstenbelasting worden geëvalueerd en in samenhang gezien met de plannen in de sfeer van de volksgezondheid. Het CDA handhaaft het draagkrachtbeginsel op fiscaal terrein. Dit komt tot uitdrukking door in de loon- en inkomstenbelasting recht te doen aan:

- de samenstelling van het huishouden en de aanwezigheid van kinderen;
- vermijding van achterstelling van gezinsverbanden en andere samenlevingsvormen waarin één partner betaald arbeid verricht ten opzichte van de huishoudens waarin beide partners betaald arbeid verrichten.

Aanpassingen in de structuur van het belastingstelsel worden in samenhang gezien met de vigerende stelsels in de ons omringende landen.

8.1.4 Harmonisatie in de EG op het gebied van de omzetbelasting is geboden. Een beperkte verdere verlaging van het algemene tarief van de omzetbelasting wordt nagestreefd, indien de niveaus van andere lidstaten daartoe aanleiding geven en wanneer hiervoor de budgettaire ruimte aanwezig is. Bij de vaststelling van de BTW-tarieven en accijnzen wordt in toenemende mate rekening gehouden met tarieven en tariefstructuren in andere EG-staten.

8.1.5 De voornemens met betrekking tot de brede herwaardering en de pensioenfondsenheffing dienen zo spoedig mogelijk te worden doorgevoerd.

Consumentenbeleid

9.1 Het consumentenbeleid is gericht op versterking van de economische en juridische positie van de consument. Noodzakelijke wetgeving met betrekking tot de veiligheid en gezondheid van de consument wordt zoveel mogelijk in EG-verband opgezet. De consumentenorganisaties worden in de gelegenheid gesteld problemen op te lossen in de vorm van afspraken met de producenten (zelfregulering). Door middel van voorlichting en andere middelen wordt getracht de consument milieubewuster te maken en zijn kennis over de gevolgen van zijn koopgedrag meer in het algemeen te verbeteren. In het onderwijs moet meer aandacht worden geschonken aan de rol van de consument. Waarborgen worden gecreëerd voor de belangen van de consument bij faillissementen van producenten en leveranciers.

Energie

10.1 Het overheidsbeleid met betrekking tot energie is gericht op een zorgvuldig en doelmatig gebruik van energie vanwege de schaarste en de gevolgen voor het milieu. De Nederlandse overheid onderneemt in Europees verband initiatieven om een geïntegreerd energiebeleid te ontwikkelen, waarin de zorg voor het milieu nadrukkelijk een plaats inneemt.

10.1.1 In het energiebeleid van de Europese Gemeenschap dienen zekerheid van energievoorziening, energiebesparingsprogramma's, stabiliteit van prijzen en uitbanning van negatieve milieu-effecten voorop te staan. De belangen van ontwikkelingslanden worden meegewogen. Daarbij verdienen onderzoek naar de toepassing van milieuvriendelijke technieken en beperking van het energieverbruik nadrukkelijk aandacht.

10.1.2 Beperking van het energieverbruik verdient in de komende jaren ook in Europees verband een centrale rol in het beleid. Dit streven dient als volgt geconcretiseerd te worden:

- prijsbeleid;
- voorlichting over zuinig gebruik van energiebronnen en energievriendelijke productieprocessen en producten en het daaraan verbonden effect;
- bevordering van decentraal vermogen door het verstrekken van investeringssubsidies, het opzetten van de demonstratieprojecten en het (financieel) stimuleren van onderzoek;
- verhoging van de rendementen in de sfeer van verkeer en vervoer;
- normstelling ten behoeve van apparatuur en isolatie;
- (inter)nationale samenwerking van organisaties/overheden op dit terrein.

10.1.3 Binnen de uitgangspunten voor een verantwoord milieubeleid wordt gestreefd naar het veiligstellen van de energievoorziening op korte en lange termijn. De diversificatie van energiedragers is ook in de komende jaren uitgangspunt voor beleid waarbij onderkend moet worden dat een grotere inzet van importgas dient te worden overwogen indien de electriciteitsprijs, opgewekt via gasgestookte eenheden, niet hoger is dan de prijs opgewekt door koleneenheden. De mate waarin de energiedragers belastend zijn voor het milieu is mede bepalend voor de diversificatie.

10.1.4 De milieu-hygiënische gevolgen van het gebruik van fossiele brandstoffen moeten ernstig genomen worden. Het onderzoek ter beteugeling van deze risico's wordt bevorderd en de uitkomsten daarvan dienen in de praktijk te worden toegepast.

10.1.5 Alternatieve energiebronnen (zowel wind als zonne-energie), alsmede electriciteitsproductie op basis van kolen- en zo mogelijk olievergassing, en door middel van afvalverbranding moeten een groter aandeel in de energievoorzie-

ning krijgen.

10.1.6 Kernenergie wordt als aanvullend alternatief voor fossiele brandstoffen, met het oog op milieu-overwegingen, niet ten principale afgewezen. Op basis van de huidige stand van de nucleaire technologie dient evenwel in de komende kabinetsperiode niet overgegaan te worden tot de bouw van kerncentrales. Het onderzoek naar de zgn. inherent veilige kerncentrales wordt intussen bevorderd, met name in internationaal verband.

10.1.7 Het afval van de bestaande kerncentrales alsmede het overige radioactieve afval dient op verantwoorde wijze te worden verwerkt en geborgen. Daartoe wordt via COVRA bovengronds een interim-opslagfaciliteit gerealiseerd, voor een termijn van 50-100 jaar.

In internationaal verband, met name binnen de EG, wordt nader onderzocht in hoeverre de mogelijkheden voor een veilige verwerking en opslag van radioactief afval voor aanzienlijk langere perioden kunnen worden gewaarborgd. Radio-actief afval van kerncentrales mag niet in de bodem worden opgeslagen, zolang over de gevolgen daarvan geen volstrekte duidelijkheid bestaat.

10.1.8 Met betrekking tot de energiedistributie dient de horizontale integratie van de levering van nutsdiensten (gas, electriciteit, warmte en water) aan verbruikers doelstelling te zijn van de verdergaande reorganisatie van de nutssector. Energiedistributiebedrijven moeten in staat zijn om electriciteit te importeren, gelet op het relatieve nadeel dat zij thans hebben ten opzichte van grootverbruikers en tegen de achtergrond van Europese regelgeving.

10.1.9 Het Nederlandse bedrijfsleven dient over met het buitenland concurrerende energieprijzen te beschikken. Teneinde de doorwerking van de fluctuaties van de olie- en geld(dollar)markt in de aardgasprijs te beperken, wordt afhankelijk van de resultaten van de daartoe ingestelde studie, een eigen gasbeleid overwogen. In dat kader dient ook de kolenprijsontwikkeling als (mede)referentiepunt te worden betrokken.

IV. LANDBOUW, VISSERIJ EN LANDELIJK GEBIED

INLEIDING

Rentmeesterschap

Bij landbouw en visserij komt het rentmeesterschap over de schepping in directe zin naar voren. Rentmeesterschap betekent dat bij de exploitatie van dieren en natuurlijke hulpbronnen niet mag worden uitgegaan van de zogenaamde autonomie van het individu. Veeleer moet het respect voor de schepping de geestelijke achtergrond vormen voor de arbeidende mens. Voor de instandhouding van natuur en milieu dragen agrariërs en vissers een grote persoonlijke en collectieve medeverantwoordelijkheid, een verantwoordelijkheid die door wetgeving wordt ondersteund. Daarbij is het een voordeel dat in deze sectoren reeds lang sterke organisaties bestaan; de vermaatschappelijking in de agrarische en visserijsector is reeds ver voortgeschreden. Gespreide verantwoordelijkheid in organisaties op het gebied van produktie, verwerking, distributie, onderzoek, onderwijs en voorlichting past in de CDA-visie. Het is zaak deze capaciteit tot zelfregulering en aanpassing aan veranderende omstandigheden optimaal te benutten. De landbouworganisaties hebben mede tot taak om de samenhang van landbouw met natuur en milieu duidelijk te maken en naar een nieuwe integratie daarvan te streven. Ook van de consumentenorganisaties mag een bijdrage aan het aanpassingsproces worden verwacht. Natuurbeschermingsorganisaties houden zich actief bezig met educatie en voorlichting. Tevens kopen zij vaak zelf natuurgebieden aan en beheren deze.

De overheidstaak

De overheid behoort prominent aanwezig te zijn in de agrarische sector en de visserij, vooral in verband met de lange termijnbelangen en de uitvoering van het EG-beleid. De rijksoverheid zal op internationaal niveau een grote rol blijven spelen, vanwege de EG en ten behoeve van de exportbevordering. Op nationaal niveau kan de overheid zich echter, mede vanwege de hoge organisatiegraad in deze sectoren, meer gaan toeleggen op het scheppen van voorwaarden voor en het stellen van randvoorwaarden aan een verantwoorde bedrijfsvoering. Zij schept het klimaat voor een verantwoorde inkomensontwikkeling en stelt randvoorwaarden in de sfeer van natuurbeheer, milieuhygiëne en de zorg voor dieren, planten en producten. Ook heeft de overheid een taak bij het tot stand brengen en in stand houden van agrarisch onderzoek, onderwijs en voorlichting, terwijl zij via de landinrichting de externe produktie-omstandigheden van landbouwbedrijven mede kan bepalen. Zij stimuleert een actieve ontwikkeling van een ecologische hoofdstructuur door aankoop van terreinen en de vorming van beheers- en reservaatgebieden, naast andere systemen van natuurbeheer. De overheid doet hierbij een beroep op de verantwoordelijkheid van mede-overheden en van betrokken organisaties.

Context

Nederland is één van de belangrijkste agrarische exportlanden ter wereld. Er is een omvangrijke handel en dienstverlening op dit gebied. Het vervoer van agrarische grondstoffen en produkten over zee, door de lucht en over de weg speelt een grote rol.

Verder importeert Nederland op grote schaal veevoeder- en andere grondstoffen uit ontwikkelingslanden, waardoor deze mede van de ontwikkeling van onze landbouw afhankelijk zijn.

Het EG-beleid heeft tot grote verworvenheden geleid, met name dankzij het gemeenschappelijke landbouw- en visserijbeleid. Toch is er steeds sterker sprake van een spanning tussen verschijnselen als overproductie, overbemesting en overbevissing enerzijds en de belangen van kostenbeheersing, natuur- en milieubeheer en behoud van een goede visstand anderzijds. Deze spanning is mede ontstaan als gevolg van technologische ontwikkelingen en de daarmee verband houdende schaalvergroting en intensivering van de productie, doch vindt zijn diepere oorzaak in het consumptieve gedrag van de samenleving als geheel.

Milieuvriendelijke vormen van bedrijfsvoering moeten daarop het antwoord zijn. In het (EG-)structuurbeleid zal hiermee steeds meer rekening gehouden moeten worden. Niettemin blijft het noodzakelijk in te spelen op vernieuwingen op het gebied van automatisering en biotechnologie. Deze aanpassing op meerdere fronten vraagt om zware inspanningen van agrariërs en vissers.

Voor de komende periode gelden de volgende hoofdpunten van beleid:

- 1. Gerichte maatregelen teneinde de spanning tussen het streven naar een rendabele land- en tuinbouw en het herstel en de bescherming van het milieu op te heffen. De verzoening van deze beide doelstellingen is een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van overheid en samenleving.*
- 2. Het beleid met betrekking tot de agrarische sector is en blijft in de eerste plaats EG-beleid.*
- 3. Gestreefd wordt naar een geleidelijk herstel van het markt- en prijsmechanisme in de landbouw, met inachtneming van productiebeheersing en ecologische randvoorwaarden.*
- 4. De afzet- en verwerkingsstructuur wordt versterkt met het oog op de groeiende betekenis van agrarische producten in de non-food sector. De overheid verleent steun aan innovatie-projecten terzake.*
- 5. Door aan natuur- en landschapsbeheer een bredere wettelijke grondslag te geven, wordt dit tot een wezenlijk onderdeel van het beleid.*

1 LANDBOUW

1.1 Landbouwbeleid is en blijft in de eerste plaats EG-beleid. Renationalisatietendenzen moeten worden tegengegaan. De productie-omvang in de landbouw, met name voor de marktordeningsproducten dient beter te worden afgestemd op de vraag. Productiebeheersing is daarbij van wezenlijk belang teneinde een prijsbeleid te kunnen voeren wat recht doet aan de EG-doelstellingen. Maatregelen van de Europese Gemeenschap als interventie en exportrestituties moeten hun oorspronkelijke functie terugkrijgen als vangnet voor het marktmechanisme en niet als doel op zich. De afgesproken begrotingsdiscipline dient strikt te worden gehandhaafd.

1.1.1 Het landbouwbeleid mag niet ten koste van de ontwikkelingslanden gaan. Nederland wenst daarom geen heffingen op graanvervangers (o.a. soja en tapioca) aan de grens ter bescherming van de Europese graanproductie en zal ernaar streven de heffingen op suiker te verminderen. Afspraken hierover dienen in het kader van de GATT gemaakt te worden. De EG zou bijvoorbeeld voor Thailand -waarmee dergelijke afspraken zijn gemaakt - tot een herbezinning moeten komen ten aanzien van de besteding van de compensatiegelden en

deze meer moeten richten op het noodzakelijke bodemherstel.

1.1.2 Nederland werkt voortvarend mee aan de verdere harmonisatie in EG-verband van het landbouw- en visserijbeleid. Hiertoe behoort ook de zorg voor zuivere voedingsmiddelen en de hele gezondheidszorg voor dieren en planten. Ons land streeft hierbij naar een strenge normering, ook voor goederen die door de EG worden geïmporteerd.

1.1.3 Hoewel contingertering als tijdelijk instrument voor produktiebeheersing in de landbouw voor bepaalde produkten onvermijdelijk is geworden, dient op langere termijn toch te worden teruggekeerd naar een systeem waarin de signalen van het markt- en prijsmechanisme meer tot uiting komen, met name door het zoeken naar nieuwe afzetmogelijkheden (bijvoorbeeld in de non-foodsector) en het beperken van de productie met andere middelen (bijvoorbeeld braakleggings- en beëindigingsregelingen en bosbouw op landbouwgronden).

1.1.4 Dit mechanisme biedt geen inkomensgarantie voor de boeren. Waar het verwerven van een behoorlijk inkomen onvoldoende mogelijk is kan daarom onder bepaalde voorwaarden aanvulling plaatsvinden door toepassing van instrumenten als tijdelijke inkomstenstoelagen. Deze zijn in beginsel van degressief karakter, parallel aan het Europese markt- en prijsbeleid in de landbouw.

1.1.5 De superheffing op melk levert bezwaren op voor de Nederlandse melkveehouderij (beperking specialisatie in de EG, verstarring landbouwstructuur en kostenverhoging, vooral bij bedrijfsovername) en soms ook voor andere sectoren vanwege verdringingseffecten. Geleidelijke afschaffing, onder de randvoorwaarde dat niet opnieuw overschotten ontstaan en de mestproblemen niet weer worden verzaagd, dient te worden overwogen.

1.2 Nederland moet - binnen de ruimtelijke en ecologische grenzen - optimaal gebruik kunnen maken van de mogelijkheden die de totstandkoming van de Interne Markt biedt. Daartoe zal ons land zijn vooraanstaande positie verder moeten uitbouwen. Naast het bedrijfsleven heeft ook de overheid hier een taak, met name op het terrein van de voorlichting en de exportbevordering. Het beginsel van de regionale specialisatie krijgt een extra accent.

1.2.1 De verwerkings- en afzetstructuur wordt versterkt, mede met het oog op de groeiende betekenis van verwerking van agrarische producten in de non-foodsector, de zg. agrificatie. Dit vraagt om ondersteuning door de overheid en om intensieve samenwerking in het kader van de zg. agribusiness-complexen. Deze ontwikkeling zal zich ook op Europese schaal voordoen. Op experimentele basis kan Nederland hierop vooruitlopen. Daarbij dient mede in verband met het broeikas-effect, veroorzaakt door de toenemende CO₂-uitstoot, ook onderzoek te worden, hoe de akkerbouw een bijdrage kan leveren aan milieuvriendelijke energievormen.

1.2.2 Ter ondersteuning van het aanpassingsproces waarin de landbouw verkeert is een intensivering gewenst van de landbouwvoorlichting, het landbouwonderwijs en het landbouwonderzoek. Met name krijgen hierbij natuur- en milieuvriendelijke bedrijfssystemen en bedrijfsvoering de aandacht. De overheid draagt een duidelijke medeverantwoordelijkheid voor de richting waarin deze zich bewegen, alsmede voor de kwaliteit en de financiering ervan.

1.2.3 Aan de kwaliteit van produkten, produktieproces en ondernemerschap worden steeds hogere eisen gesteld. Integrale ketenbewaking, waarbij de kwaliteit en zuiverheid in de onderscheiden fasen van het productieproces worden gestimuleerd, is van groot belang. De overheid stelt eisen aan de veiligheid van

voedingsmiddelen vanuit een oogpunt van volksgezondheid en milieu. Ook uit concurrentie-overwegingen is een goede kwaliteitszorg noodzakelijk.

1.3 Een geleidelijk in te voeren meer marktgericht beleid, gekoppeld aan extra inspanningen voor het milieu en de kwaliteit van de productie en producten, vereist begeleidende maatregelen in de sociale, economische en ruimtelijke sfeer (premie voor braaklegging of onttrekking van landbouwgronden, verruiming vruchtwisseling, passende bedrijfsbeëindiging e.d. binnen het socio-structurele beleid), mede met het oog op de inkomensontwikkeling van de landbouwers. Moderne, perspectief biedende agrarische gezinsbedrijven, waarin de positie van de meewerkende partners zichtbaar wordt gemaakt, vormen het fundament voor het te voeren beleid.

1.3.0 De begeleidende maatregelen in de sociale, economische en ruimtelijke sfeer dienen gericht te zijn op het versterken van het perspectief van de agrarische gezinsbedrijven als ook op het voorkomen van een versnelde sanering van ondernemers die op termijn hun bedrijf zullen beëindigen.

1.3.1 De voor het milieu noodzakelijke en bij voorkeur in EG-verband te realiseren aanpassing van de landbouw in de zin van een zorgvuldiger gebruik van bemestings- en bestrijdingsmiddelen en van energie moet mede ten goede komen aan de beheersing van de productie-omvang en -kosten.

1.3.2 Het beleid ten aanzien van de landinrichting wordt met kracht voortgezet: enerzijds ter versterking van de agrarische structuur, anderzijds met het oog op een goede ontwikkeling van natuur, landschap en openluchtrecreatie. Mede met het oog op laatst genoemde belangen zal de bestaande landinrichtingscapaciteit moeten worden uitgebreid. Administratieve ruilverkaveling, hoofdzakelijk bestaande uit een herverkaveling van gronden zonder ingrijpende werken, krijgt daarbij bijzondere aandacht.

1.3.3 De Pachtwet behoeft een grondige herziening met het oog op de instandhouding van het pachtareaal en ter bevordering van het natuurbeheer. Hierbij mogen het economisch en maatschappelijk bestaan van de pachter niet uit het oog verloren worden. Er dient overleg plaats te vinden met het georganiseerd bedrijfsleven

1.3.4 De Gezondheids- en welzijnswet voor landbouwhuisdieren en gezelschapsdieren moet zo snel mogelijk ingevoerd worden, terwijl ook het internationaal aandacht vragen voor de welzijnsaspecten, in het bijzonder het streven naar het hanteren van uniforme normen, een wezenlijk onderdeel dient te zijn van het overheidsbeleid. Daarnaast verdient de bescherming van dieren in het algemeen de nodige aandacht.

1.3.4a Opsporingsambtenaren moeten de bevoegdheid krijgen om ernstige verwaarloosde dieren omwille van hun verzorging aan de beschikkingsmacht van de eigenaar/bezitter te onttrekken.

1.3.4b Dierproeven dienen tot het uiterste te worden beperkt. Om dit te bereiken moeten alternatieven voor dierproeven krachtiger worden gestimuleerd. In de Wet op de dierproeven moet de instelling van speciale commissies voor de ethische toetsing worden vastgelegd.

1.3.5 Uiteraard zijn de biotechnologische ontwikkelingen met betrekking tot plant en dier voor de landbouw van grote betekenis. Wel moet een permanente bezinning plaats vinden op de ethische aspecten daarvan aan de hand van, door een in te stellen toetsingscommissie te hanteren, criteria. Het kwekersrecht moet gehandhaafd blijven en niet ondergebracht bij het octrooirecht.

1.3.6 Het bosbouwbeleid wordt gericht zowel op aanleg van nieuwe als op het veelzijdig beheer van bestaande bossen. Tevens vraagt het milieu-beheer in verband met de gevolgen van verzuring steeds grotere aandacht. De aanleg van

snelgroeiend bos verdient zowel in nationaal als in Europees verband ondersteuning. Daarbij gaat de aandacht vooral uit naar bebossing op landbouwbedrijven, waarbij onder andere aan uit de produktie genomen gronden kan worden gedacht. Vanwege de marktsituatie en de mogelijkheden in het structuurbeleid liggen hier zeker kansen.

1.4 De milieuproblemen in de landbouw krijgen bijzondere aandacht door middel van een ecologisch en economisch verantwoord beleid. De agrarische bedrijfsvoering moet zich voltrekken binnen de randvoorwaarden voor de instandhouding van een gezond milieu. Hierbij moet onderscheid worden gemaakt tussen de problemen van vermessing, verzuring, verspreiding en verdroging.

1.4.1 De vermessing levert twee problemen op: enerzijds dat van de mestoverschotten bij de intensieve veehouderij, inclusief de kalvermesterij, anderzijds het probleem van het overmatig gebruik van stikstof, fosfor en andere mineralen bij de rundveehouderij, waardoor uitspoeling naar het grond- en oppervlaktewater plaatsvindt. Voor het wegwerken van de overschotten vindt op korte termijn distributie via mestbanken plaats, terwijl op langere termijn een doelmatige verwerking in de fabrieken de aangewezen weg is, behoudens de mogelijkheid van andere technische oplossingen. Het overmatig gebruik van mineralen dient systematisch te worden tegengegaan door een betere benutting van natuurlijke meststoffen en ruwvoer in combinatie met een aanzienlijke vermindering van het gebruik van krachtvoer en een kunstmestgebruik op basis van een mineralenbalans.

1.4.2 Via gerichte voorlichting en desnoods voorschriften en heffingen bevordert de overheid in samenwerking met de landbouworganisaties een zodanig herstel van de mineralenbalans dat in beginsel niet méér stoffen aan de bodem worden toegevoegd dan door de gewassen kunnen worden opgenomen. Daarbij kunnen aanvullende maatregelen worden vastgesteld teneinde het grondgebonden karakter van de rundveehouderij te handhaven. Een en ander behoeft niet ten koste te gaan van het perspectief van de bedrijven.

1.4.3 Ter beperking van de uitstoot van ammoniak - die een bijdrage levert aan de verzuring - sluit de rijksoverheid een convenant met het Landbouwschap. Krachtens dit convenant moet stapsgewijs een pakket van maatregelen tot uitvoering worden gebracht, dat enerzijds gericht is op beperking van de uitstoot op de boerderij en anderzijds op het tegengaan van de vervluchtiging bij aanwending. Op deze wijze moet de ammoniakemissie met tenminste 50 en zo mogelijk 70% worden verlaagd en wel uiterlijk in het jaar 2000. Vermindering van de veestapel komt pas in aanmerking als alle andere middelen falen. Het Landbouwschap moet zijn verordenende bevoegdheid mede ten uitvoering van milieuconvenanten kunnen aanwenden.

1.4.4 Gebruik en verspreiding van voor mens en milieu schadelijke gewasbeschermingsmiddelen worden vergaand teruggedrongen in samenhang met de ontwikkeling van alternatieven. Met het oog op de openbare drinkwatervoorziening gelden strengere regels voor de toepassing van meststoffen en bestrijdingsmiddelen in waterwingebieden. Waar nodig worden gronden in zulke gebieden aan hun agrarische bestemming onttrokken. Boeren die hiermee of met strengere regels dan elders worden geconfronteerd worden schadeloos gesteld. De plannen van het Landbouwschap om de Nederlandse land- en tuinbouw over de hele linie schoon te laten produceren worden door de overheid ondersteund. De Nederlandse overheid dient te stimuleren dat het toelatingsbeleid van bestrijdingsmiddelen in de lidstaten van de EG geharmoniseerd wordt.

1.4.5 Het probleem van de verdroging in grote delen van Nederland als gevolg van de dalende grondwaterspiegel noodzaakt tot een beperking van de grondwateronttrekking ten behoeve van de industriewatervoorziening en de landbouw, in laatste instantie zal een beperking aan de drinkwateronttrekking moeten worden gesteld. Cultuurtechnische maatregelen waarbij het grondwaterniveau verlaagd wordt, bijvoorbeeld ten bate van landbouw worden vermeden als hiermee onherstelbare schade aan natuur en landschap wordt toegebracht. Waar op Nederlands grondgebied verdroging dreigt als gevolg van bruinkoolwinning in West-Duitsland zijn bilaterale afspraken noodzakelijk.

1.4.6 Voor agrarische bedrijven die overgaan op een milieuvriendelijke bedrijfsvoering dienen stimuleringsregelingen te worden opgezet.

2 VISSERIJ

2.1 De instandhouding van de verschillende visbestanden is uitgangspunt van het visserijbeleid. Het treffen van vangst-beperkende maatregelen en verbetering van de zeewaterkwaliteit ligt in het verlengde hiervan. De vangstcapaciteit in de zeevisserij staat niet in een redelijke verhouding tot de vismogelijkheden. Een saneringsregeling, gericht op reductie van de structurele overcapaciteit, dient spoedig tot verdere uitvoering te komen. Zowel overheid als bedrijfsleven moeten hierin bijdragen.

2.1.1 Zolang de overcapaciteit in de zeevisserij niet is weggenomen, is een intensieve controle geboden op de naleving van vangstbeperkende maatregelen, nationaal en internationaal.

2.1.1a Via een saneringsregeling moet binnen deze kabinetsperiode de structurele overcapaciteit worden afgebouwd.

2.1.2 Een blijvende aandacht voor de experimentele visserij (gebruik van geavanceerde opsporingsapparatuur, nieuwe soorten vistuig e.d.) is noodzakelijk, evenals het aantrekken van visgronden buiten de Europese wateren. De mogelijkheden voor de viskweek worden uitgebreid. Onderzoek wordt gedaan naar de effecten van het gebruik van vistuigen op het leven op de waterbodem. Indien nodig wordt dergelijk vistuig verboden.

2.1.3 Een goed watermilieu is ook voor de visserij van belang, hetgeen een blijvende inspanning vraagt om in Europees verband de zeewaterkwaliteit te verbeteren. Een intensieve controle is in dit verband noodzakelijk.

2.1.4 Nederland streeft in EG-verband op langere termijn naar het vervangen van de landenquota door het vaststellen van totaal toegestane vangsten voor de EG als geheel of het introduceren van een gemeenschappelijk visserij licentiesysteem. Intussen moet het mogelijk blijven quota af te staan of met andere lidstaten te ruilen.

2.1.5 Vorkomen moet worden dat door een totaal pakket van maatregelen de lasten voor de visserijsector zwaarder zullen zijn dan in andere lidstaten.

3 NATUUR- EN LANDSCHAPSBEHEER

3.1 In bijzondere gebieden vergt het behoud van de natuurlijke, cultuurhistorische en landschappelijke verscheidenheid van het landelijk gebied extra inspanningen. Naast het algemene milieubeleid geldt daartoe een speciaal beleid met betrekking tot natuur en landschap. Dit beleid behoeft een bredere wettelijke grondslag.

3.1.1 De Natuurbeschermingswet wordt vervangen door een nieuwe Wet op het natuur- en landschapsbeheer. Deze wet heeft als doeleinden de instandhouding en ontwikkeling van natuur- en landschapswaarden en de beïnvloeding van het gedrag van burgers. Zij houdt een regeling in van de planning en financiering op rijksniveau (structuurschema, nationaal natuurbeleidsplan, meerjaren-

programma), met het doel een actieve toepassing van de wet te bevorderen.

3.1.2 Krachtens deze wet worden op basis van planologische kernbeslissingen en streekplannen door rijk en provincies gebieden aangewezen als:

- Nationale parken;
- Beschermde natuurmonumenten;
- Beschermde landschapsgezichten;
- „Relatienotagebieden” (beheersgebieden, reservaatgebieden en reservaten);
- Overige natuur- en landschapsgebieden (inclusief de krachtens verdrag aangewezen zg. „wetlands”). De bedoelde gebiedsaanwijzingen omvatten een duidelijk realisatieplan en een financiële onderbouwing hiervan.

3.1.3 De Wet op het natuur- en landschapsbeheer vormt mede de grondslag voor het beheer van de Waddenzee als internationaal natuurgebied.

3.1.4 Het beleid is mede gericht op de ontwikkeling en versterking van een ecologische hoofdstructuur als samenhangend geheel van natuurgebieden met tussenliggende verbindingen. Aan de rijksbegroting wordt structureel tenminste 100 miljoen gulden extra toegevoegd voor de realisering van deze hoofdstructuur. Ten behoeve daarvan wordt overigens ook de landinrichting als instrument ingezet.

3.1.5 Een geïntegreerde Flora- en Faunawet wordt tot stand gebracht ter bescherming van de soortenrijkdom van dieren en planten. Nederland draagt in internationaal verband een bijzondere verantwoordelijkheid voor het behoud van bepaalde plant- en diersoorten, met name in de „wetlands”.

3.2 De afstemming van het beleid met de economische belangen van de agrarische bedrijfstak krijgt bijzondere aandacht, mede vanwege de speciale rol die agrariërs spelen bij het onderhoud en beheer van het landschap.

3.2.1 Beheerslandbouw blijft een belangrijke optie. De tweede tranche van het zg. Relatienotabeleid (tweede 100.000 ha.) wordt zo spoedig mogelijk fasegewijs ingezet. De toepassing van de EG-regeling voor gebieden met natuurlijke handicaps (de zg. Bergboerenregeling) wordt verder uitgebreid.

3.2.2 Ten behoeve van het natuur- en landschapsbeheer kunnen in het kader van de ruimtelijke ordening landbouwgronden in bepaalde regio's aan hun bestemming onttrokken worden, o.a. voor:

- Natuurbouw in de uiterwaarden (plan-Ooievaar);
- Uitplaatsen van militaire oefenterreinen uit natuurgebieden;
- Aanleg van waterwingebieden en bufferzones;
- Versterking van de ecologische hoofdstructuur;
- Aanleg van de Randstadgroenstructuur;
- Aanleg van bos met het oog op natuurontwikkeling, recreatie of houtproductie.

3.2.3 Verweving van functies in het landelijk gebied dient waar mogelijk plaats te vinden, vooral in veenweidegebieden (weidevogels), kleinschalige landschappen en in gebieden met een grote recreatieve belevingswaarde. Meer aandacht is nodig voor recreatief medegebruik. Ook moet aan ontwikkeling van natuurwaarden in berm- en slootranden worden gedacht.

3.3 Het overheidsbeleid moet mensen aanmoedigen zelf verantwoordelijkheid te dragen voor hun natuurlijke omgeving. Dat moet in hun persoonlijk doen en laten tot uiting komen. De overheid moet ruimte scheppen, ook in financiële zin, voor activiteiten van natuurbeschermingsorganisaties, en voor initiatieven van de lagere overheden en burgers.

3.3.1 Beheer en onderhoud van kleine landschapsonderdelen moeten zo dicht mogelijk bij de burger plaatsvinden. Daartoe hevelt de rijksoverheid dit beleid, inclusief de benodigde financiën, over naar de provincies en gemeenten. Waar nodig verleent de overheid financiële steun aan eigenaren in hun zorg voor een goed onderhoud.

3.3.2 Naast veiligstelling van belangrijke gebieden via wettelijke bescherming scheidt de overheid meer mogelijkheden voor verwerving van natuurterreinen door particuliere natuurbeschermingsinstanties. Tevens worden deze organisaties door toereikende subsidiëring in staat gesteld de bij hen in beheer zijnde terreinen goed te beheren. Fiscale en subsidie-instrumenten worden ook gehanteerd ten behoeve van particuliere eigenaren van natuurterreinen, landgoederen en historische buitenplaatsen.

3.3.3 De overheid bevordert natuureducatie in het onderwijs en bij particuliere natuurbeschermingsorganisaties. Tevens steunt zij organisaties die zich bezig houden met natuur- en landschapsonderhoud door vrijwilligers.

3.4 De naam van het ministerie van Landbouw en Visserij dient te worden aangepast aan de ruimere taak zoals die bij de departementale herindeling in 1982 aan dit ministerie is gegeven. Gedacht kan worden aan de benaming „Landbouw, Visserij en Landelijk gebied”.

V. ONDERWIJS, WETENSCHAP, WELZIJN EN CULTUUR

Inleiding

Toerusten tot het dragen van verantwoordelijkheid

De christelijke visie op de mens als persoon is bepalend voor het beleid dat ten aanzien van onderwijs, wetenschap, welzijn en cultuur gevoerd wordt. Christen-democratisch beleid zal de sociale en professionele, de fysieke, de morele en geestelijke ontwikkeling van de mens centraal stellen. Het gaat erom dat mensen hun roeping ten opzichte van elkaar kunnen volgen. Zij moeten zo worden toegerust dat ze creatief kunnen bijdragen aan de realisering van normen en waarden en aan de ontplooiing van hun persoon in maatschappelijk en cultureel opzicht. Daarbij gaat de aandacht vooral uit naar de kwetsbare groepen.

Vrijwillige inzet is veelal kenmerkend voor activiteiten op het gebied van welzijn en cultuur. Het CDA onderkent en waardeert de verscheidenheid van (minderheids)culturen. Aanvaarding van en respect voor pluriformiteit is een kenmerk van christen-democratische politiek. Deze pluriformiteit mag niet ondergeschikt raken aan politieke (machts-) of economische (efficiency-)motieven.

Ruimte voor maatschappelijk initiatief

Gezien het bovenstaande ligt het voor de hand dat de overheid uitgaat van de vrijheid van maatschappelijke verbanden en respect toont voor de eigen betekenis van pedagogische inzichten, voor visies op wetenschap, cultuur en welzijn en voor de verantwoordelijkheid van de persoon.

Het onderwijsbeleid dient uit te gaan van artikel 23 van de Grondwet. Gespreide verantwoordelijkheid sluit aan bij de daarin vastgelegde vrijheid van onderwijs. Artikel 23 stelt burgers en andere rechtspersonen in staat zich te organiseren om zelf onderwijs aan te bieden. De betekenis van zelfbesturende onderwijsinstellingen - vanouds voorbeelden van een verantwoordelijke samenleving - is in onze snel veranderende, hoog ontwikkelde en kennisintensieve samenleving zeer groot. Scholen moeten immers alert kunnen reageren op arbeidsmarktontwikkelingen, technologische vernieuwingen, de internationalisering van de samenleving en de wereldwijde communicatiemogelijkheden. De scholen dienen te beschikken over voldoende beleidsruimte - in organisatorisch en onderwijsinhoudelijk opzicht - om hun verantwoordelijkheid waar te kunnen maken. De veelzijdigheid en complexiteit van activiteiten neemt toe. In open communicatie met de samenleving zullen onderwijsinstellingen een wezenlijke bijdrage aan de sociale, culturele en economische ontwikkeling van de maatschappij moeten kunnen leveren. De beroeps- en functievereisten wijzigen zich sneller dan voorheen. Dat stelt eisen zowel aan het basis-, voortgezet- en hoger onderwijs als aan de nascholing van volwassenen. Gerichtte scholing van (langdurig) werklozen is daarbij van wezenlijk belang.

Het CDA staat voor het recht van alle culturele minderheden om binnen onze rechtsorde de eigen emancipatie na te streven. Ruimte om aan de eigen identiteit in culturele en welzijnsorganisaties gestalte te geven is een voorwaarde voor de gestadige ontwikkeling van een democratische en geëmancipeerde samenleving. Duurzaamheid van de sociale verbanden is een algemeen belang. Verbrokkeling, individualisme en het alleen maar najagen van groeps-

belangen kunnen worden vermeden als levensbeschouwing en godsdienst hun integrerende werking ten volle uitoefenen. De onderlinge verantwoordelijkheid van mensen en organisaties moet zichtbaar worden. De ontvangers van onderwijs en de doelgroepen van welzijns- en culturele instellingen moeten actief bij het beleid van instellingen betrokken kunnen zijn en hun medezeggenschap kunnen uitoefenen.

De verantwoordelijkheid van de overheid

De overheid heeft tot taak de vrijheid van en de verscheidenheid in de cultuur, de welzijnssector en het onderwijs tegen nivellerende tendenzen te beschermen. Het gaat hier immers om klassieke grondrechten. Voorts waarborgt de overheid materiële vloeren in de welzijnszorg en bekostigt zij onderwijs en wetenschapsbeoefening, voorzover zij het karakter van een basisvoorziening kennen. Ook garandeert zij krachtens artikel 23 van de Grondwet het recht op onderwijs. Nader toegespitst verplichten deze rechten de overheid:

- er zorg voor te dragen dat alle kinderen, ongeacht hun begaafdheid en sociale omstandigheden, passend onderwijs kunnen volgen;
- de voorwaarden te garanderen die het aanbod van onderwijs als basisvoorziening mogelijk maken;
- de financiële, geografische en ideële toegankelijkheid van het onderwijs naar leerlingen en studenten toe te waarborgen;
- de samenhang in het onderwijs te bevorderen en de omvang van voortijdige schoolverlating zoveel mogelijk te beperken;
- borg te staan voor de aanwezigheid van voldoende onderwijs van openbare signatuur en daarvoor als bevoegd gezag op te treden;
- In het belang van leerlingen, studenten en de samenleving toezicht te houden op de deugdelijkheid van het onderwijs;
- de eigen verantwoordelijkheid van de onderwijsinstellingen te respecteren en deze feitelijk mogelijk te maken.

De vrijheid van onderwijs, verankerd in de Grondwet, stelt eisen aan de manier waarop de overheid de bekostiging, de planning en het toezicht op de deugdelijkheid van het onderwijs gestalte geeft. De instrumenten die de overheid bij haar beleid hanteert, zullen aan moeten sluiten bij de verantwoordelijkheid van onderwijsinstellingen. In het licht van de ethische, sociale en economische betekenis van wetenschappelijke en technologische kennis stimuleert de overheid de ontwikkeling van een toegesneden onderzoeksethiek. Zij moedigt internationale samenwerking, met name in het verband van de Europese Gemeenschap, aan.

Culturele en welzijnsvoorzieningen moeten toegankelijk en bereikbaar zijn voor de burgers. De problemen van de verzorgingsstaat hangen voor een belangrijk deel samen met de te omvangrijke rol die aan de overheid op dit gebied is toegekend. Daarom moeten verantwoordelijkheden zorgvuldig in de samenleving worden teruggelegd. Binnen de overheid moet worden gedecentraliseerd. Daarmee wordt recht gedaan aan zowel de eigen aard van welzijn en cultuur als aan de overheidstaak zelf. Het CDA gaat ervan uit dat de overheid zowel in de wetgevende (kaderscheppende) als in financiële zin (subsidiering e.d.) verantwoordelijkheden heeft voor deze sector. Maar de solidariteit van burgers verloopt niet alleen via het overheidsloket.

Nederland kent minderheidsculturen zowel als regionale en stedelijke culturen van onderscheiden aard. Eén van de belangrijkste kenmerken van de Nederlandse cultuur is daardoor haar pluriformiteit geworden. De benadering van culturele pluriformiteit kan stellig ook voor andere landen bijv. binnen EG-verband verrijkend zijn. Vanuit die invalshoek moet de overheid internationale

verbreiding van kennis van onze taal, cultuur en samenleving stimuleren. Ons land dient in het kader van de Europese Gemeenschap de bewustwording te bevorderen van de betekenis van een ook binnen de landsgrenzen gevarieerde cultuur. Europese wetgeving moet rekening houden met het karakter van onze pluriforme samenleving.

Hoofdpunten van beleid

Bovenstaande overwegingen motiveren het CDA tot een beleid dat zich richt op:

- **Erkenning en vergroting van de zelfstandigheid van onderwijs-, welzijns- en culturele instellingen, zodat zij hun doelstellingen beter kunnen realiseren.**
- **Een onderwijsbeleid dat een ononderbroken ontwikkelingsproces van leerlingen bevordert. Basisschool en onderbouw van het voortgezet onderwijs leggen via een eigentijds onderwijsaanbod de fundamenten voor verdere ontwikkeling in studie, beroep en maatschappelijke participatie. Vervolgopleidingen dienen (naar niveau en inhoud) goed op elkaar en de wereld van het beroep aan te sluiten.**
- **Het ontwikkelen van morele codes voor wetenschap en technologie door onderzoekers en wetenschappers.**
- **Een verbetering van de maatschappelijke uitgangspositie van bevolkingscategorieën die soms in achterstandssituaties verkeren, zoals gehandicapten, culturele minderheden, werklozen met scholingstekorten en herintredende vrouwen.**
- **Het tegengaan van commercialisering en verstatelijking van de cultuur en media.**

ONDERWIJS EN WETENSCHAPPEN

1. Algemeen

Het onderwijs moet bijdragen aan de persoonsvorming van de leerlingen, voorbereiden op het maatschappelijk leven en de wereld van het beroep. Jeugdigen moeten via het onderwijs vroegtijdig kennis kunnen nemen van de waarden en normen die ten grondslag liggen aan ons democratisch bestel, waaronder respect voor het leven en de schepping. De overheid scheidt voorwaarden voor een ononderbroken ontwikkelingsproces, zodat alle leerlingen passend onderwijs kunnen volgen, dat voortkomt uit de eigen pedagogische doelstellingen van de school. In een verantwoordelijke samenleving is, mede in het kader van de studie, het dragen van verantwoordelijkheden ten behoeve van de dienst aan de medemens en samenleving van belang. De overheid laat daartoe ruimte. Terwille van de kwaliteit en continuïteit van het onderwijs zal de overheid duidelijkheid moeten scheppen over het lange termijnbeleid.

1.1.a Vanuit onze visie heeft de bijzondere school, gedragen door een rechtspersoon met ideële doelstellingen onverminderd de voorkeur.

1.1.b Het CDA zet zich in voor deregulering en vergroting van de autonomie van de scholen. De invloed en omvang van het departement kan dan verminderen. De hierdoor vrijkomende middelen zet de overheid in voor kwaliteitsverbetering van het onderwijs. Daarin is de versterking van het schoolmanagement, evenals van het bevoegd gezag nadrukkelijk begrepen. Regelgeving en financiering van het onderwijs blijven de verantwoordelijkheid van de rijksoverheid.

1.1.1 Voorschriften die het personeelbeheersbeleid van onderwijsinstellingen raken zullen globaler worden, zodat scholen ook op dat vlak meer beleidsruimte krijgen. De algemene kaders voor het arbeidsvoorwaardenbeleid en voor de

rechtspositie van het personeel worden op landelijk niveau overeengekomen.

1.1.2 Geleidelijk en gefaseerd zal, rekening houdend met de kenmerken van de onderwijssoort en de omvang van instellingen, budgetbesteding of formatie-budgettering worden ingevoerd. De voorwaarden waaronder worden mede bepaald aan de hand van de uitkomsten van de terzake werkzame adviescommissie. Een gedeeltelijke uitwisseling tussen materiële en personele middelen dient binnen het schoolbudget mogelijk te zijn.

1.1.3 Met inachtneming van de overheidstaak de deugdelijkheid te bewaken krijgen scholen zoveel mogelijk ruimte het onderwijs inhoudelijk en organisatorisch in te richten. De overheid stelt scholen toereikende financiële middelen ter beschikking.

1.1.4 De overheid scheidt de voorwaarden voor een kwalitatief hoogwaardig schoolbeleid. Scholen evalueren zelf de kwaliteit van het onderwijs en doen daar periodiek (openbaar) verslag van.

1.2 De overheid waarborgt bij de situering van voorzieningen de rechtsgelijkheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Met behoud van hun karakter kunnen openbare scholen desgewenst worden verzelfstandigd door hen onder het bestuur van een commissie te stellen. De overheid moet er strak op toezien dat het openbaar karakter blijft gehandhaafd.

1.2.1 Stichtings- en opheffingsnormen voor het openbaar onderwijs mogen niet langer afwijken van de criteria die gelden voor het bijzonder onderwijs.

1.2.2 Spreiding van levensbeschouwelijk gefundeerd onderwijs wordt gega-randeerd. Bij daling van het aantal leerlingen worden waarborgen ingebouwd voor voldoende spreiding van het levensbeschouwelijk gefundeerd onderwijs onder zorgvuldige afweging van de factoren per regio die de norm bepalen; met name de bereikbaarheid van het verlangde onderwijs in dunbevolkte gebieden is daarbij een belangrijk element. Basisonderwijs en de eerste fase voortgezet onderwijs is een primaire voorziening. Regionale samenwerking en taakverdeling op basis van vrijwilligheid van de scholen wordt bevorderd. De richting van het onderwijs wordt daarbij in acht genomen.

1.3 Het onderwijs dient de emancipatie van de burger.

1.3.1 In algemene zin spoort dat de overheid aan tot:

- voorlichting over de samenstelling van vakkenpakketten en de arbeidsprospectieven van studierichtingen zodat leerlingen bewuster leerroutes kiezen;
- het subsidiëren van de volwasseneneducatie.

1.3.2 Het onderwijs moet bijdragen aan verbetering van de maatschappelijke uitgangssituatie en de integratie van de culturele minderheden in de samenleving door:

- bij kinderen met een niet-Nederlandse moedertaal extra aandacht te besteden aan verwerving van kennis van de Nederlandse taal;
- alfabetiseringscursussen en basiseducatie, gericht op het wegwerken van achterstanden;
- scholingscursussen in kennis van het Nederlandse cultureel klimaat;
- het vergroten van het aantal docenten afkomstig uit minderheidsgroeperingen.

1.3.3 Onderwijsvoorrangsgelden worden door de centrale overheid aan scholen toegekend. Zij gaan geen deel uitmaken van het gemeentefonds. In de onderwijswetgeving voor het primair onderwijs worden mogelijkheden gescha-pen om kinderopvang in leegstaande schoollokalen te realiseren.

1.3.4 Schoolverzuim door leerplichtige leerlingen moet met gerichte maatregelen worden tegengegaan.

1.3.5 De vrijheid van onderwijs biedt levensbeschouwelijke minderheden alle ruimte op eigen grondslag onderwijs aan te bieden. Ook in het primair onderwijs worden de kosten voor godsdienstonderwijs tot de subsidiabele kosten gerekend.

1.3.6 Door zorgverbreding moet aan gehandicapten betere mogelijkheden worden geboden voor het volgen van regulier onderwijs.

1.4 De overheid zal een bijdrage moeten leveren aan de positieve profilering van het leraarschap en hun motivatie moeten stimuleren. De kwaliteit van het pedagogisch-didactisch handelen van de leraar vraagt extra aandacht. De mogelijkheden van na- en bijscholing worden uitgebreid waarbij speciaal aandacht zal worden gegeven aan de verbetering van de kwaliteit van deze scholing. De toelatingsvoorwaarden tot de lerarenopleiding Basisonderwijs worden aangescherpt, met name op het gebied van wiskunde en Nederlands. Bij deze opleidingen kan na een algemeen studie-deel nadere specialisatie naar onder- en bovenbouw worden mogelijk gemaakt. Bij de NLO's (Nieuwe Leraren Opleiding) zal het accent meer gelegd worden op de enkele bevoegdheid, zulks met het oog op de vergroting van de vakkennis en pedagogisch-didactische vaardigheden. Op basis van de voorstellen van de onderwijsorganisaties en de (universitaire)lerarenopleidingen zullen maatregelen worden getroffen om de tekorten in sommige vakken aan leraren te reduceren.

1.5 Scholen en opleidingsinstituten dienen aandacht te besteden aan de ethische en sociale aspecten van de technologieontwikkeling en -toepassing, de kwaliteit van de arbeid en het milieu.

1.6 Het stelsel van studiefinanciering dient na de leerplichtige leeftijd voor alle studerende rechtszekerheid en rechtsgelijkheid te garanderen en de toegankelijkheid van het onderwijs te waarborgen en evenwichtig te zijn t.o.v. de toekomstige financiële draagkracht van de student. Het stelsel dient zodanig te worden ingericht dat er stimulansen zijn ingebouwd om het studierendement te optimaliseren. De aanvullende financiering bestaat uit een rentedragende lening en een aanvullende beurs. Op basis van een studie wordt besloten in hoeverre privatisering c.q. verzelfstandiging van het leningendeel onder de genoemde randvoorwaarden mogelijk is. Mede in verband met het terugdringen van het gebruik van de auto en de daarmee samenhangende milieubelasting wordt de reiskostenvergoeding vervangen door de openbaar vervoerskaart. In het kader van de vereenvoudiging en verbetering van het studiefinancieringssysteem wordt de invoering van een collectieve ziektekostenverzekering voor alle voltijdstudenten overwogen.

2. Basisonderwijs

2.1 Scholen voor basisonderwijs krijgen de komende jaren de kans om meer gericht aan de kwaliteit van het onderwijs te gaan werken. In de Wet op het basisonderwijs worden daartoe algemene en globale streefdoelen opgenomen, die in het schoolwerkplan ingevuld kunnen worden.

2.1.2 De basisschool is er voor alle leerlingen tussen vier en twaalf jaar. Vermeden moet worden dat grote groepen kinderen daar onvoldoende opvang en begeleiding vinden. Extra zorg voor leerlingen die moeilijk meekomen is nodig, omdat zij dan niet te snel naar het speciaal onderwijs hoeven te gaan. Middelen ten behoeve van de zorgverbreding zullen deze extra zorg mogelijk kunnen

maken.

2.1.3 De opvang van kleuters blijft een belangrijke eigen taak van de basisschool. Daarom wordt de zogeheten vier-jarigen maatregel ongedaan gemaakt.

2.1.4 Het schoolwerkplan dient als uitgangspunt voor zelfevaluatie. Van deze evaluatie zullen scholen openbaar verslag doen. In het plan zal de school o.a. moeten aangeven op welke manier zij rekening houdt met de eisen die de jongste kinderen aan het onderwijs stellen.

2.1.5 Er komt meer ruimte voor de taakrealisatie van directies van basisscholen.

3. Voortgezet onderwijs

3.1 Bij de vernieuwing van het voortgezet onderwijs treedt de onderwijsinhoudelijke vernieuwing, gericht op een meer eigentijds onderwijsaanbod op de voorgrond. Daarbij zal met name ook gelet worden op versterking van het beroepsonderwijs. Het bij de Kamer ingediende wetsvoorstel inzake de Basisvorming wordt getoetst op de volgende aandachtspunten:

- a. voldoende ruimte voor het eigen profiel van de school;**
- b. voldoende mogelijkheden voor beroepsoriënterende vakken;**
- c. minder versnippering van leerwegen van leerlingen en daarmee samenhangend verbetering van het rendement;**
- d. bevordering van de vorming van scholengemeenschappen;**
- e. financiële uitvoerbaarheid;**
- f. duidelijkheid over het vraagstuk van de planning van de leerstof.**

Op basis van deze toetsing wordt het wetsvoorstel bijgesteld. Mocht een gewijzigd wetsvoorstel op grond van de toetsing aan bovengenoemde uitgangspunten niet in het Staatsblad komen, dan wordt prioriteit gegeven aan een verdere optimalisering van bestaande schoolsoorten. De inrichtingsvrijheid van de scholen en de verscheidenheid in belangstelling en capaciteiten van de leerlingen gelden als uitgangspunten.

3.1.1 Met het oog op een betere horizontale doorstroming wordt gestreefd naar breed samengestelde scholengemeenschappen met een voorkeur voor LBO (Lager Beroeps Onderwijs)/AVO (Algemeen Voortgezet Onderwijs)-componenten. De totstandkoming van deze scholengemeenschappen wordt gestimuleerd, waarbij de inbreng van besturen, ouders, en onderwijsgeevenden van essentiële betekenis is.

3.1.2 Het LBO wordt omgezet in voorbereidend beroepsonderwijs dat meer beroepsgericht zal zijn. Een systeem van vrijstellingen in het Middelbaar Beroepsonderwijs (MBO) zorgt voor een adequate aansluiting van beide typen beroepsonderwijs.

3.1.3 Een volwaardige afsluiting van het voortgezet onderwijs wordt gegarandeerd via schoolonderzoek en een landelijke examenregeling. Deugdelijkheidsbewaking via gedetailleerde eindtermen wordt afgewezen. Periodiek doen scholen verslag van de beoogde zelfevaluatie. Ten behoeve van de invoering van een extra examenvak in het VWO-AVO vindt uitbreiding plaats van het aantal leraren-lesuren.

3.1.4 De omvang van studievertraging en schooluitval moet worden teruggebracht door te zorgen voor zowel een betere determinatie gevolgd door een goede begeleiding van leerlingen als een betere afstemming van op elkaar aansluitende opleidingen. Vooral de doorstroming van MAVO- en HAVO-leerlingen naar het MBO en HBO moet, indien nodig via inhoudelijke aanpassingen, worden verbeterd.

4. Speciaal onderwijs

4.1 Opvang van kinderen met leer- en opvoedingsproblemen in het regulier onderwijs verdient voorkeur boven plaatsing op scholen voor speciaal onderwijs. Mogelijkheden van terugplaatsing naar het regulier onderwijs worden beter benut. Maatregelen tot zorgverbreding zijn dan ook nodig.

4.1.1 De samenwerking tussen scholen voor regulier en speciaal onderwijs wordt bevorderd, zodat zij gebruik maken van elkaars deskundigheid. Het gebruik van de mogelijkheid van ambulante begeleiding wordt gestimuleerd.

4.1.2 Bevriezing van de personeelsformatie en de materiële faciliteiten voor het speciaal onderwijs wordt ongedaan gemaakt. Door andere maatregelen waaronder samenwerkingsverbanden tussen basisscholen en scholen voor speciaal onderwijs moet dan wel de te sterke groei van het speciaal onderwijs worden teruggebracht. Gedurende de kabinetsperiode evalueert de regering in samenwerking met de onderwijsorganisaties de beheersing van het volume van het speciaal onderwijs en neemt indien noodzakelijk nadere maatregelen.

5. Middelbaar beroepsonderwijs

5.1 Het middelbaar beroepsonderwijs zal een beroeps- en doorstroomkwalificerende opleiding moeten bieden. De korte beroepsopleidingen dienen ook leerlingen toe te laten die zonder diploma's de eerste fase voortgezet onderwijs verlaten. Leerlingen die in eerdere fasen met succes beroepsvoorbereidende vakken hebben gevolgd, zullen vrijstellingen moeten krijgen.

5.1.1 Bij het bepalen van deugdelijkheidseisen voor het beroepsonderwijs laat de overheid zich adviseren door de sociale partners en de onderwijsorganisaties. Het beroepskwalificerend deel van de opleiding vereist regelmatige aanpassing aan ontwikkelingen in de beroepspraktijk.

5.1.2 Het onderwijsbeleid zal zich richten op verruiming van de organisatorische en onderwijsinhoudelijke bevoegdheden van scholen en de flexibilisering van het onderwijsaanbod.

5.1.3 Samenwerking en programmatische afstemming van volle en deeltijdskort middelbaar beroepsonderwijs (KMBO), leerlingenwezen en b.b.o. (beroeps begeleidend onderwijs) moet worden gestimuleerd. Dit met het oog op een gewenste samenhangende ontwikkeling. De levensbeschouwelijke pluriformiteit van het onderwijsaanbod wordt daarbij in acht genomen. De combinatie van leren en werken kan door samenwerking worden bevorderd.

5.1.4 In verband met de te verwachten tekorten aan beroepsgeschoolden op de arbeidsmarkt wordt de instroom in het MBO en leerlingenwezen bevorderd.

5.1.5 Instituten voor vormingswerk zullen middels doeluitkeringen optimale kansen moeten krijgen om die jongeren die niet in het deeltijd of voltijd (K)MBO een opleiding kunnen of willen volgen sociaal-pedagogische begeleiding te geven.

6. Hoger onderwijs

6.1 Wetgeving en planning enten zich op de primaire verantwoordelijkheid van hoger onderwijsinstellingen voor kennis- en cultuurvoordracht, onderzoek en dienstverlening. De verzelfstandiging van instellingen voor WO en HBO dient niet te leiden tot een vervaging van de primaire doelstellingen van elke deelsoort binnen het hoger onderwijs. De overheid zorgt voor een evenwichtige spreiding van voorzieningen, financiële randvoorwaarden en zicht toe op de deugdelijkheid.

6.1.1 Het dereguleringsbeleid dient met name op het gebied van de bestuurlijke inrichting en de arbeidsvoorwaarden te worden voortgezet.

6.1.2 De instellingen bepalen zelf welke vormen van samenwerking met andere instellingen - nationaal en internationaal - gewenst en mogelijk zijn.

6.1.3 Evaluatie van de kwaliteit van zowel onderwijs als onderzoek dient per sector te geschieden door visitatiecommissies met deskundigen uit binnen- en buitenland. De visitatierapporten zijn openbaar. Onderzocht wordt op welke wijze het studierendement voor studenten kan worden verhoogd via een verbeterde voortgangsbegeleiding en -bewaking.

6.1.4 Instellingen voor hoger onderwijs wordt de mogelijkheid geboden zich te profileren, zelf prioriteiten te stellen, zwaartepunten in de opleidingen te leggen en het onderwijsaanbod op bepaalde categorieën van studenten af te stemmen.

6.1.5 Onderzoeksvragen van de zijde van de overheid worden niet binnen de eerste geldstroom, maar op basis van onderzoekscontracten bij instellingen van wetenschappelijk onderzoek geplaatst.

7. Volwasseneneducatie

7.1 Volwasseneneducatie moet gericht zijn op algemene vorming, ondersteuning van maatschappelijke inzet en beroepsbeoefening; zij moet betrekking hebben op alle niveaus van het onderwijs. De behoefte aan dit type onderwijs en scholing zal door een regionaal educatief overleggaan, waarin de betrokken instellingen en andere belanghebbenden zitting hebben, worden geïnventariseerd en van prioriteiten worden voorzien.

7.1.1 Een adequaat aanbod van educatieve voorzieningen, dat ook ouderen in staat stelt zich te blijven ontwikkelen, te scholen en zich voor te bereiden op de komende levensfase, wordt bevorderd. De bestaande infrastructuur van het reguliere onderwijs dient bij het volwassenonderwijs benut te worden.

7.1.2 De overheid stelt voldoende middelen ter beschikking voor de scholing van leden van minderheidsgroeperingen en herintredende vrouwen. De basiseducatie wordt uitgebreid.

7.1.3 Scholingsmogelijkheden voor werklozen moeten worden verbeterd. De regeling van scholingsaanspraken in CAO's zal het wederkerend onderwijs stimuleren.

8. Wetenschaps- en technologiebeleid

8.1 Gespreide verantwoordelijkheid houdt versterking van de autonomie van instellingen en organisaties op het terrein van onderzoek, wetenschaps- en technologiebeoefening in. De overheid bewaakt de samenhang tussen wetenschaps- en technologiebeleid en de departementale onderzoeksplannen. Ook bevordert zij de landelijke taakverdeling met betrekking tot fundamenteel en strategisch onderzoek.

8.1.1 De overheid stelt voldoende middelen ter beschikking aan universiteiten en aan nationale onderzoeksinstellingen voor het verrichten van fundamenteel en strategisch onderzoek.

8.1.2 Uitgangspunt is de eigen verantwoordelijkheid van instellingen voor het verdelen van de beschikbare middelen over de disciplines, de keuze van onderzoeksthema's en de uitvoering daarvan.

8.1.3 Het meerjarige overheidsbeleid wordt gepresenteerd in het tweejarig Hoger Onderwijs en Onderzoek Plan (HOOP) en in een jaarlijks wetenschaps- en technologiebudget, waarin de tijdelijke steunvormen ten behoeve van voorzieningen op onderzoeks- en technologiegebied zijn opgenomen. Via een jaarlijkse rapportage aan de Tweede Kamer wordt verslag gedaan over beleidsvoornemens en -uitvoering op het gebied van de plannen van wetenschap en technologie. Daarbij moet aandacht zijn voor de tweede fase van het universi-

taire onderwijs.

8.1.4 Naast fundamenteel onderzoek alsmede kennisoverdracht en -verspreiding door de instellingen voor wetenschappelijk onderwijs wordt contractonderzoek bevorderd. Contractresearch dient gestimuleerd te worden voorzover het strategisch en fundamenteel onderzoek erdoor wordt ondersteund en het de kennisverspreiding niet in de weg staat.

8.2.1 Wetenschappelijk onderzoek, gefinancierd uit publieke middelen, dient te allen tijde beschikbaar te zijn voor de samenleving. Daarover zullen wetenschappers en instellingen in passende vorm regelmatig verantwoording afleggen.

8.2.2 De overheid dient regels te stellen ter bescherming van onder meer het intellectueel eigendom, de persoonlijke levenssfeer, het milieu en voor onderzoek met ethische consequenties.

8.2.3 Onderzoekers en wetenschappers ontwikkelen in samenwerking met andere maatschappelijke organisaties gedragscodes waarin de ethische grenzen van het onderzoek worden aangegeven. Waar nodig beoordeelt de overheid deze codes en verklaart die algemeen verbindend. Teneinde de bescherming van de menselijke waardigheid te garanderen wordt een internationale code opgesteld, inzake experimenten met menselijk materiaal. Ook voor experimenten met dieren dient er een code te komen.

8.2.4 Intensivering van internationale samenwerking op het gebied van wetenschappelijk onderzoek en technologische ontwikkelingen, zowel binnen Europees verband als daarbuiten, wordt met kracht bevorderd. Daarbij zal de structuur van de nationale instellingen en organisaties zich moeten aanpassen aan de toenemende internationalisering.

8.2.5 Nederland werkt actief mee aan versterking van de eigen capaciteit van Derde Wereldlanden op wetenschappelijk en technologisch gebied en verbetering van de kennisoverdracht. Het wetenschaps- en technologiebeleid en het beleid van ontwikkelingssamenwerking dienen elkaar hierbij wederzijds te versterken.

8.2.6 Zowel nationale als internationale programma's dienen zich niet te beperken tot vernieuwingen ten behoeve van de marktsector, maar moeten evenzeer gericht zijn op de niet-commerciële sector (gezondheidszorg, vervoer, media), het milieu en de ontwikkelingssamenwerking.

WELZIJN EN CULTUUR

9. Media

9.1 Het mediabeleid dient een verwezenlijking te zijn van het grondrecht van de burgers op vrije meningsuiting en van het recht op expressie en verantwoorde meningsvorming. De overheid schept voorwaarden opdat de eigen aard van de omroepen als culturele organisaties volledig tot haar recht kan blijven komen.

9.1.1 Het in de Mediawet opnieuw vorm te geven omroepbestel, mede gelet op de in art. 9.1.4. aangegeven ontwikkelingen, alsmede uitwerkingen daarvan op grond van het Mediabesluit, krijgen de gelegenheid zich te ontwikkelen. Daarbij is het doel zowel doelmatiger functioneren als een verhoging van de kwaliteit van het programma-aanbod.

9.1.2 Het beleid blijft er op gericht het aandeel van Nederlandse producties in de omroep te versterken. Ook in cultureel opzicht.

9.1.3 De basis van het persbestel wordt gevormd door de ondernemingsgewijs werkende uitgeverijen. De overheid voert een zorgzaam beleid ten aanzien van

de geestelijke-culturele pluriformiteit van de pers.

9.1.4.a In het Europees mediabeleid is als gevolg van nieuwe technologieën een zekere afstemming volgens culturele criteria nodig en bestaat de wenselijkheid van gemeenschappelijke uitgangspunten voor een publiek bestel. Ook bij de vergroting van de mogelijkheden voor daadwerkelijke buitenlandse zenders in Nederland moeten de kansen van ons nationale bestel in Europees verband worden gewaarborgd.

9.1.4.b Indien een audiovisuele EEG-richtlijn de noodzaak met zich zou brengen voor daadwerkelijk buitenlandse zowel als binnenlandse audiovisuele diensten (waaronder commerciële omroep) vrijere handelsruimte te bieden, dan zal naast het in deze paragraaf gestelde tevens worden overwogen de voor de levering van deze diensten noodzakelijke vergunningen voor het gebruik van kabelruimte slechts tegen vergoeding af te (doen) geven.

9.1.4.c Indien onverhoopt verdergaande Europese ontwikkelingen commerciële omroepen onvermijdelijk maken, dan dient de overheid de publieke omroep financiële en bestuurlijke garanties (bv. via langjarige concessies) te verschaffen, zodat deze zich kunnen handhaven.

9.1.5 De Nederlandse regering zet zich in voor de opnemings van een cultuurparagraaf in de Europese verdragen opdat de cultuur als waarde op zich in het beleid kan worden meegewogen.

9.2 Het publieke omroepsysteem blijft gebaseerd op (non-commerciële) omroepverenigingen, gevormd door burgers, die ieder een stroming in de samenleving vertegenwoordigen.

9.2.1 De omroepverenigingen zullen ook in de toekomst gelijke rechten en plichten behouden. Het systeem van budgetfinanciering, financiering dus los van programma-inhoud, zal worden gehandhaafd.

9.2.2 Verruiming van middelen voor de omroep wordt primair gevonden door het benutten van uitbreidingsmogelijkheden van STER-zendtijd. Geen reclame op zondag. De omroepbijdrage blijft minstens op het peil van 1989. Ook voor de toekomst wordt een financiering gewaarborgd die past bij de non-commerciële aard van de omroep.

9.2.3 Lokale en regionale omroep op commerciële basis wordt niet toegestaan. Met name de lokale omroep dient te berusten op particuliere initiatieven en bijdragen, waarbij de pluriformiteit van de betreffende gemeenschap herkenbaar is. Medefinanciering uit een lokale-regionale STER met regelingen ten bate van de regionale pers wordt mogelijk gemaakt. Illegale zenders worden stringenter aangepakt, o.a. door het adverteren op deze zenders strafbaar te stellen.

10. Kunst en cultuur

10.1 Voor het CDA zijn de volgende begrippen richtinggevend voor een breed cultuurbeleid: a. pluriformiteit en spreiding van cultuuraanbod; b. kwaliteit en vernieuwing; c. behoud en continuering van culturele waarden en cultuurgooederen. D.w.z. dat aan uiteenlopende opvattingen en stromingen in de kunst gelijke kansen geboden moeten worden, waarbij de overheid als zodanig geen voorkeur heeft. Spreiding heeft betrekking zowel op de diverse soorten kunst als op de bereikbaarheid en toegankelijkheid van kunst (-uitingen), zowel sociaal als geografisch.

10.1.1 Burgers, hun organisaties en het onderwijs dragen de verantwoordelijkheid voor kunstbeoefening en kunstzinnige vorming door en van amateurs. De rijksoverheid schept voorwaarden voor cultuurparticipatie. Zij richt haar aandacht op de noodzakelijke nationale ondersteuningsstructuur voor beroepskunstenaars, zoals op het gebied van de opleidingen, het aankoops-

beleid, subsidiebeleid.

10.1.2 Kunstsporsoring wordt positief gewaardeerd; ook bij de overgang naar integrale financiering door middel van sponsoring blijft de overheid haar verantwoordelijkheid behouden voor pluriformiteit, spreiding en kwaliteit van culturele instellingen.

10.1.3 Het recht op een actieve beleving van de eigen en van de Nederlandse cultuur door culturele minderheden zal in een ondersteuningsbeleid tot uitdrukking komen.

10.2 Zowel actieve als passieve vormen van kunst- en cultuurbeleving moeten zoveel mogelijk toegankelijk worden gemaakt voor alle burgers. Kwaliteitsmaatstaven worden daarbij in acht genomen. Overigens dient naast de publiekswaardering ook de instandhouding van onderscheiden typen van kunstenaars aanbod criterium te zijn van overheidsbemoediging.

10.2.1 In het museumbeleid wordt vorm gegeven aan een grotere mate van onafhankelijkheid t.o.v. de overheid.

Dat wil zeggen: de musea moeten hun management versterken en naast zorg voor en uitbreiding van hun collecties oog hebben voor het bezoekende publiek. Voor rijksmusea betekent verzelfstandiging in de eerste plaats het toepassen van budgetfinanciering. Bezien moet worden of de stichting of vereniging hier op den duur niet de meest geschikte bestuursvorm is.

10.2.2 Een goed rentmeesterschap vraagt een actief beleid inzake bescherming, restauratie en onderhoud van monumenten en de instandhouding van waardevolle stads- en dorpsgezichten, waartoe ook monumentale gebouwen als stationgebouwen, fabrieken en verdedigingswerken kunnen behoren. Daartoe worden middelen ter beschikking gesteld aan de gemeenten en provincies en particuliere instellingen aan wie zoveel mogelijk taken worden overgedragen. Fiscale gelijkstelling in het onderhoud van rijks-, provinciale en lokale monumenten wordt nagestreefd. Ondersteuning van monumentale kerkgebouwen wordt bovendien bepaald door de behoefte om het betreffende gebouw zoveel mogelijk in zijn eigen functie te behouden.

10.2.3 Het behoud en de toegankelijkheid van overheidsarchieven die van lokaal, regionaal, nationaal en internationaal belang zijn, wordt veilig gesteld; de ontwikkeling van methoden om uniek archiefmateriaal te kunnen behouden wordt bevorderd. Aan de bestaande achterstand wordt extra aandacht besteed.

10.3 De overheid heeft ook zorg voor die kunstuitingen die van nationaal of internationaal belang zijn. Nederlandse cultuuruitingen en kunstprestaties worden ingebracht in de Europese Gemeenschap en daarbuiten. De overheid heeft een verantwoordelijkheid voor het behoud en het gebruik van de Nederlandse en Friese taal.

10.3.1 In samenwerking met Vlaanderen wordt de bekendheid met de Nederlandse cultuur bevorderd d.m.v. de instandhouding van instituten voor Nederlandse cultuur en van leerstoelen in de Nederlandse taal en cultuur in het buitenland.

10.4 De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging is een der grondrechten van burgers en hun organisaties. In de huidige pluriforme samenleving moet de overheid deze vrijheid respecteren en waarborgen, zodat deze vrijheid niet illusoir wordt.

10.4.1 In bijzondere omstandigheden, waarin deze vrijheid beperkt wordt, zal de overheid een actief beleid moeten voeren, waarbij objectieve criteria worden ontwikkeld, die recht doen aan de omvang en overtuiging van de diverse geeste-

lijke groeperingen en hun leden of aangeslotenen.

10.4.2 Wettelijke regelingen dienen voor sectoren als defensie, justitie, jeugdhulpverlening alsmede voor ziekenhuizen, verpleeghuizen en verzorgingste-huizen de beschikbaarheid en de toegankelijkheid van de geestelijke verzor-ging als geïntegreerd onderdeel van het totale voorzieningenpakket te waar-borgen.

11. Sociaal-cultureel werk

11.1 Op grond van onze visie op mens en samenleving dienen active-ringswerk, opbouwwerk, vormingswerk, buurt- en wijkontwikkeling en - in toenemende mate - groepsactiviteiten ten behoeve van kwetsbare bevol-kingscategorieën gecoördineerd, gehandhaafd of zonodig bevorderd te worden. Op deze terreinen staat de inzet van burgers en hun organisaties voorop. Het welzijnswerk zal daarbij met name zijn uitgangspunten vinden in de volgende opdracht: het bevorderen van zelfstandigheid en zelfred-zaamheid van burgers, het aanreiken van hulp en zorg indien het zelfstan-dig functioneren in gedrang komt, het stimuleren van sociale 'netwerken' waarbinnen de aandacht en zorg van burgers voor elkaar tot ontwikkeling komt.

11.1.1 Het beleid dat erop gericht is jeugdhulpverlening zo dicht mogelijk bij het ouderlijk huis of ander primair leefmilieu te laten plaatsvinden zal voortgezet worden, met extra accent voor nieuwe probleemgroepen.

11.1.2 Leden van culturele minderheidsgroeperingen moeten zoveel mogelijk gebruik kunnen maken van algemene voorzieningen. De toegankelijkheid wordt daartoe, met name via het personeelsbeleid, verbreed. Vooralsnog is in veel gevallen een categorale benadering nodig.

11.1.3 De ouders zijn primair zelf verantwoordelijk voor het regelen van kinde-ropvang. Het overheidsbeleid richt zich op het scheppen van voorwaarden, waarbij het particulier initiatief prioriteit krijgt. Inzet van overheidsmiddelen richt zich op de minst draagkrachtige huishoudens. De overheid harmoniseert kwa-liteitscriteria waaronder de georganiseerde kinderopvang gestalte krijgt, met name ten aanzien van de opleidingseisen, veiligheid en hygiëne.

11.1.4 Werkgelegenheidsprojecten waarbij diverse vormen van welzijnswerk een initiërende rol spelen, worden verder uitgebouwd. Activiteiten die de per-sonlijke zelfstandigheid bevorderen, het aanleren van beroepsvaardigheden voor meisjes en jongens, evenals jongerenactiviteiten dienen bijzondere aan-dacht te krijgen ter ondersteuning en bevordering van sociale vaardigheden.

11.1.5 De opvang en begeleiding van asielzoekers vraagt bijzondere aandacht voor voorzieningen waarop ten gevolge van een extra instroom een groter beroep wordt gedaan. Het Rijk blijft verantwoordelijk, medewerking van de gemeenten is onontbeerlijk.

11.1.6 In het beleid ten aanzien van voorzieningen voor opvang in crisissitua-ties dient een betere afstemming tussen departementen (en met gemeentelijke diensten) te komen; deze voorzieningen beogen mensen zo snel mogelijk naar een vaste verblijfplaats te geleiden. De centra voor opvang dienen zeven dagen in de week en 24 uur per dag geopend te zijn.

11.1.7 Gestreefd wordt naar samenwerking van openbare bibliotheken en bibliotheken van educatieve, culturele en wetenschappelijke instellingen en uit-geverijen. Samenwerking dient te worden gericht op de opbouw van een net-werk naast en in samenhang met educatieve netwerken en op een verbeterde onderlinge toegankelijkheid.

11.2 Het - veelal gedecentraliseerde en overwegend door vrijwilligers

uitgevoerde - sociaal-culturele werk verdient een kwalitatieve ondersteuning; zowel op provinciaal als centraal niveau dient in voldoende mate in ontwikkeling en ondersteuning voorzien te zijn. Primair is dit een taak voor de instellingen zelf.

11.2.1 De beroepskrachten richten zich vooral op de ondersteuning van vrijwilligerswerk, zoals bijvoorbeeld op het terrein van het jeugd- en jongerenwerk. Deskundigheidsbevordering door beroepskrachten moet zoveel mogelijk zelf door de belanghebbenden kunnen worden aangetrokken, d.w.z. meer op de praktische behoefte gericht.

11.2.2 De arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden van werknemers in velerlei instellingen van welzijn dienen aan de actuele ontwikkelingen in het werk te worden aangepast. Zo is veelal een nieuwe functiedifferentiatie gewenst, evenals minder centraal geregelde arbeidsovereenkomsten die meer op de instellingen zelf dienen te zijn toegespitst. Het werk in welzijnsinstellingen kan hiermee aantrekkelijker gemaakt worden.

11.2.3 Vrijwilligerswerk vergt een goede regelgeving inzake fiscale vrijstellingen, uitkeringen, onkostenvergoedingen en verzekeringswaarborgen. Indien de regelgeving leidt tot een extra lastenverzwaring van betrokken instellingen dan kan de overheid hen financieel tegemoet komen.

11.2.4 Versterking van identiteit en pluriformiteit dienen bij schaalvergroting richting en grenzen van het beleid te bepalen.

11.3 In de wetten voor oorlogsgetroffenen is gestalte gegeven aan de ereschuld ten opzichte van invalide geworden deelnemers van het verzet en zeelieden -oorlogsslachtoffers- en de bijzondere solidariteit met vervolgd en burgerslachtoffers. Aan de bedoeling van de wetgevers wordt onverkort vastgehouden.

Sport en recreatie

12.1 Sportbeoefening is primair een zaak van de burgers en hun organisaties. Daarnaast is er een taak voor de overheid, in het bijzonder voor de lokale overheid. De overheid beschermt de recreatieve infrastructuur zoals parken, natuurgebieden, bossen, duingebieden.

12.1.1 Levensbeschouwelijke sportorganisaties worden op gelijke wijze als algemene organisaties in staat gesteld hun taken te vervullen, vooral waar het scholing en opleiding betreft.

12.1.2 Bestrijding van vandalisme en sportverruwing bij sportevenementen is vooral een zaak van de betrokken organisaties zelf. De overheid treedt ondersteunend op ten einde ontarding in criminaliteit te voorkomen en te bestrijden.

12.2 De overheid stimuleert activiteiten op het gebied van natuur- en milieu-educatie en voorlichting, alsmede de projectmatige aanpak op het terrein van toerisme en recreatie, samen met particulier initiatief en bedrijfsleven.

12.2.1 In de planning en bij de gebruiksmogelijkheden van sport- en recreatievoorzieningen wordt rekening gehouden met de toenemende vergrijzing en met wijzigingen in het vrijetijdsgedrag.

12.2.2 Met name aan jongeren, ouderen, gehandicapten en achterstandsgroepen worden in de sport ontplooiingsmogelijkheden geboden.

12.2.3 Het CDA staat in principe positief ten opzichte van topsport voor zover de menselijke waardigheid niet geschaad wordt. Topsport kan bijdragen aan toename voor sportbeoefening met alle voordelen voor gezondheid en actieve en positieve recreatie. Bij beperkte middelen mag subsidiering van de topsport niet ten koste gaan van de breedtesport. De overheid bevordert het nemen van maat-

regelen om gebruik van doping tegen te gaan. Sporten met een verhoogd risico worden kritisch beoordeeld; preventieve maatregelen worden ondersteund.

VI EMANCIPATOIR BELEID

Het CDA streeft op grond van haar uitgangspunten gerechtigheid, solidariteit, rentmeesterschap en gespreide verantwoordelijkheid, een samenleving na die zich tot in de kleinste geledingen verantwoordelijk weet voor het welzijn van allen. De overheid heeft daarbij tot taak kwetsbare groepen te beschermen en zo nodig extra maatregelen te treffen opdat een ieder tot zijn/haar recht kan komen. De invulling van met name begrippen als solidariteit en gerechtigheid in de wereld van vandaag leidt ertoe dat nog steeds specifieke aandacht moet worden gevraagd voor bepaalde groepen, opdat ook zij in gelijkwaardigheid in de samenleving kunnen functioneren.

Gehandicapten, leden van etnisch/culturele minderheidsgroeperingen, ouderen en vaak ook vrouwen, - hoezeer ook hun situaties verschillend zijn - wanneer zij in een achterstandpositie verkeren, dienen zij voorwerp te zijn van onze speciale zorg teneinde die achterstanden in te halen en nieuwe kansen tot ont-plooiing te kunnen benutten.

Een samenleving die zichzelf respecteert rekent het zich immers tot haar taak al haar burgers, in hun verscheidenheid, gelijkkelijk te waarderen en evenredige kansen te bieden. Een gericht beleid is hiervoor noodzakelijk.

Omdat echter een tē sterke nadruk op de specifieke behoeften van deze groepen ertoe zou kunnen leiden dat mensen in hun uitzonderingspositie worden bevestigd dient het beleidsmatig uitgangspunt te zijn: algemeen waar mogelijk, categoriaal waar noodzakelijk.

Vanuit dat beginsel is ook dit program geschreven. Veel algemeen geformuleerde artikelen omvatten tevens emancipatoire maatregelen ten behoeve van de hieronder genoemde groepen, zoals op het gebied van het onderwijs, de arbeidsvoorziening, de volkshuisvesting, de gezondheidszorg, het sociaal beleid en de sociale zekerheid. Daarnaast is op deze en andere terreinen een aantal specifieke maatregelen voorgesteld. Zij zijn te vinden in de diverse hoofdstukken via het overzicht in bijlage 1.

Etnisch-culturele groepen

Zo'n 5% van alle inwoners van Nederland behoort tot de zg. etnisch-culturele groepen. De belangrijkste qua omvang zijn de mensen afkomstig uit Suriname, Turkije en Marokko. Zij zullen merendeels permanent in ons land blijven, waarmee Nederland zich in toenemende mate ontwikkelt in de richting van een multi-culturele samenleving.

Ook voor allochtone inwoners van Nederland geldt het recht op een volwaardige plaats in de samenleving. In de praktijk is daarvan echter nog lang geen sprake door tal van belemmeringen, zoals op het gebied van huisvesting, onderwijs, werk en gezondheid. Op al deze terreinen is sprake van een duidelijke achterstand ten opzichte van andere Nederlanders. Een extra probleem vormt de schrikbarende hoge werkloosheid onder met name de jongeren. Bestrijding van deze achterstanden is harde noodzaak, evenals het bestrijden van vooroordelen die juist als gevolg van genoemde achterstanden in de hand worden gewerkt. Die vooroordelen geven weer vaak aanleiding tot discriminatie, en discriminatie is juist weer een belangrijke oorzaak voor het in stand blijven van de achterstanden. Het is dan ook heel moeilijk gebleken om de positie van de etnisch-culturele groepen te verbeteren ondanks alle inspanningen daartoe van henzelf, van individuele burgers, maatschappelijke organisaties en van de overheid. Het op

gang brengen en stimuleren van een proces van emancipatie en integratie dient tot uiting te komen in de vermindering van achterstanden en discriminatie en het bevorderen van participatie en cultuurbeleving. De overheidstaak moet gericht zijn op het tegengaan van achterstanden en discriminatie via wet- en regelgeving en op het geven van extra aandacht aan werkzoekenden uit deze groepen in haar rol als werkgever.

Maatschappelijke organisaties kunnen een belangrijke rol spelen door het verschaffen van informatie over etnisch-culturele groepen, over rechten en plichten in de Nederlandse rechtsorde en door op te komen voor de belangen van achtergestelde groepen.

Gehandicaptenbeleid

Het aantal mensen in Nederland met een of andere vorm van motorische, zintuiglijke en/of organische handicap is zeer groot: ruim 1 miljoen.

Wanneer in het beleid geen rekening wordt gehouden met hun specifieke behoeften, zoals:

- bij de bereikbaarheid, de toegankelijkheid en de inrichting van openbare gebouwen, onderwijsinstellingen en het openbaar vervoer;
- in de woningbouw en bij sportvoorzieningen;
- op de arbeidsmarkt en op de werkvloer;
- bij de gezondheidszorg en in de sociale zekerheid;

dan loopt hun kans op integratie in de samenleving ernstig gevaar.

De overheid dient daarom in wetgeving en bestuur, alsook bij het nemen van uitvoeringsbesluiten bij voorbaat rekening te houden met de belangen van gehandicapten. Dit 'inclusief beleid' laat onverlet dat voor bepaalde groepen, zoals zwaar geestelijke gehandicapten, specifieke maatregelen nodig zullen blijven.

Ouderenbeleid

In de CDA-opvattingen over een mondige samenleving past een actief ouderenbeleid. Zo'n beleid loopt langs twee sporen:

- het bieden van garanties voor kwalitatief goede zorgvoorzieningen voor die ouderen die in een afhankelijke positie verkeren;
- een zodanige inrichting van de samenleving dat een actieve maatschappelijke betrokkenheid van vitale ouderen gewaarborgd blijft.

Het niet kunnen deelnemen aan het arbeidsproces mag niet betekenen dat ouderen ook verder buitenspel komen te staan, zij moeten integendeel hun kennis en ervaring kunnen inbrengen in het verenigingsleven, maatschappelijke organisaties en in politieke partijen. Daarnaast moeten ouderen ook in de sfeer van recreatie en sport aan het sociale leven kunnen deelnemen. Ouderenbeleid houdt in dat inkomen, wonen, zorgverlening, veiligheid en participatie vanuit de ouderen gezien in hun onderlinge samenhang worden benaderd. Naast de maatschappelijke organisaties die op deze terreinen werkzaam zijn ligt hier een verantwoordelijkheid voor de overheid, met name als het gaat om de financiële bodem in het bestaan.

Vrouwenemancipatie

Alhoewel er al veel verbeterd is, is er in de maatschappelijke situatie van vrouwen nog steeds sprake van achterstand. Soms ligt de oorzaak in gebrekkige of discriminatoire regelingen, soms in het ontbreken van gelijke kansen in de praktijk van alle dag. Met name de maatschappelijke positie van vrouwen uit de etnisch-culturele bevolkingsgroepen verdient aandacht: zij staan vaak in dubbele zin op achterstand.

Het CDA streeft ernaar, ook in EG-verband, deze achterstanden op te heffen.

Fundamentele gelijkwaardigheid van alle mensen en gedeelde verantwoordelijkheid staan daarbij voorop. De aanpassing van de nationale wetgeving aan EG-richtlijnen op dit gebied moet zo spoedig mogelijk plaatsvinden, nadat zij op dit uitgangspunt zijn getoetst. Met betrekking tot de gelijke kansen van vrouwen en hun positie op de arbeidsmarkt vervult de overheid een voortrekkersrol, door middel van scholing ten behoeve van de herintreding, kinderopvang en positieve actie.

VII GEZONDHEIDSZORG EN MAATSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING

Om de waardigheid van de mens

Geboorte, ziekte en dood behoren tot de meest ingrijpende gebeurtenissen in het menselijk leven. Daarbij zijn fundamentele menselijke waarden en waardigheden in het geding.

Het CDA streeft daarom naar een zorgstelsel waarin de mens in de erkenning van die eigenwaarde centraal staat. Technologie en specialisatie hebben ertoe geleid dat de medische en maatschappelijke zorg zich meer dan noodzakelijk intramuraal afspeelt. Een vergaande professionalisering en medicalisering van de zorg is hiervan het gevolg. Mede door de toename van het aanbod aan zorg heeft een erosie plaatsgevonden van zelf- en mantelzorg. De afhankelijkheid van het professionele gezondheidsbestel is geleidelijk sterk toegenomen.

Het CDA wil bevorderen dat de zorg meer persoonlijk, menselijker en dichter bij de huidige leef/woonsituatie wordt verstrekt. Waar thuiszorg mogelijk is, moeten mensen niet in het ziekenhuis liggen. Waar ouderen langer zelfstandig zouden kunnen en willen blijven wonen, moet opname in een verzorgingstehuis of verpleeghuis uitgesteld kunnen worden. Ook dat vereist ondersteunende thuis-hulp. Thans worden burgers en degenen die werken in de zorgsector, door de regelgeving nog te veel belemmerd om zorg op maat tot stand te brengen. Om daarin wijziging te brengen zijn op dit beleidsterrein ingrijpende veranderingen op gang gebracht.

Verhelderen van verantwoordelijkheden

Het CDA wil herschikking van verantwoordelijkheden van de overheden naar patiënten en cliënten, naar verzekeraars en zorgverleners in de komende kabinetsperiode verder vorm geven. Gespreide verantwoordelijkheid betekent dat burgers en organisaties uit de bevolking, zoals de ziekenfondsen en de particuliere verzekeraars enerzijds en de zorg-aanbieders anderzijds, hun verantwoordelijkheden naar de normen van rentmeesterschap en solidariteit moeten kunnen beleven.

Solidariteit tussen oud en jong, arm en rijk, zieken en gezonden moet blijvend tot uitdrukking komen in het basispakket van de voorgestane zorgverzekering. Ook mag op mensen in de samenleving een appèl tot een grote onderlinge zorg gedaan worden. De beroepsmatige zorg vult onderlinge hulp aan. Rentmeesterschap betekent zorg voor eigen en andermans gezondheid door middel van een verantwoorde levensstijl, preventie en het besef dat kostbare voorzieningen doelmatig beheerd moeten worden. Dit kostenbesef betekent voorts dat uitgaven van de voorgestane zorgverzekering hun grens vinden in de algemene aanvaardbaarheid van de collectieve lastendruk en welvaartsontwikkeling.

Een voorwaardenscheppende overheid

Spreiding van verantwoordelijkheden leidt tot een nieuwe vaststelling van de overheidstaken. De overheid behoort een financiële en sociale bodem in het bestaan te garanderen, voorwaarden voor een verantwoordelijke samenleving

te scheppen en wettelijke bepalingen, ook in de gezondheidszorg, met gezag te handhaven. Deze eisen van gerechtigheid leiden ertoe dat de overheden de publieke gezondheidszorg behartigen, het belang van de volksgezondheid ook op andere beleidsterreinen laten doorklinken, toezien op het naleven van wettelijke kwaliteitseisen, zorg dragen voor de financiële toegankelijkheid van een toereikend aanbod van zorg, de geografische en levensbeschouwelijke toegankelijkheid van het aanbod bewaken, de vrije artskeuze waarborgen, alsmede de uitgaven binnen aanvaardbare financiële grenzen houden.

Voor de infrastructuur is vooral de rijksoverheid verantwoordelijk, terwijl de feitelijke vormgeving van de zorg, de bekostiging en het beheer van de voorzieningen, op lokaal niveau, tot de verantwoordelijkheid van zorgaanbieders en zorgverzekeraars, wordt gerekend. Kenmerkend voor deze benadering zijn: de erkenning van het regionaal overleg tussen zorgaanbieders en zorgverzekeraars en de afwijzing van het marktmechanisme als leidend structuurbeginsel voor het zorgstelsel.

Nieuwe perspectieven

De door het CDA voorgestane wijzigingen in het stelsel zijn mede ingegeven door de wens om meer zorginhoudelijke vernieuwing en een betere zorg op maat mogelijk te maken, dan thans in een structuur met een grote mate van overheidsplanning mogelijk is gebleken. Meer samenhang tussen de voorzieningen is noodzakelijk. Adequate zorg zo dicht mogelijk bij de cliënt is daarvan het kenmerk. Daartoe dient op lokaal niveau méér bij overeenkomst tussen zorgaanbieders en zorgverzekeraars tot stand te kunnen komen en dienen de financiële en wettelijke schotten tussen de verschillende zorgvormen te verdwijnen. De wens daartoe krijgt des te meer betekenis in het licht van de vergrijzing waar in toenemende mate extra middelen voor nodig zullen zijn.

Voorts zal de Nederlandse gezondheidszorg meer en meer in Europees verband moeten worden gezien, hetgeen consequenties heeft voor het vestigingsbeleid van vrije beroepsbeoefenaren, het verzekeringsstelsel, de opleidingseisen, de geneesmiddelen en de standaardisatie van medisch-technische apparatuur. Nieuwe medische mogelijkheden roepen in deze sector steeds weer nieuwe en belangrijke ethische vragen op, die om een adequaat antwoord, van de overheid enerzijds en de voor de zorg verantwoordelijke maatschappelijke organisaties en hulpverleners anderzijds vragen.

Het CDA is zich ervan bewust dat de voorgestane herstructurering een omvangrijke operatie is die slechts geleidelijk en in fasen vorm kan worden gegeven. Het CDA wenst, dat in goed overleg met betrokkenen, het op gang gezette veranderingsproces wordt voortgezet.

Hoofdpunten van beleid

Het CDA wil:

- *zorginhoudelijke vernieuwing naar zorg op maat en vermaatschappelijking van het zorgstelsel krachtig bevorderen,*
- *prioriteit geven aan de zorg voor ouderen en gehandicapten,*
- *de solidariteit verbreden door geleidelijk toe te werken naar een algemene zorgverzekering,*
- *de toedeling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden in bestuur en beheer verhelderen en de wet en regelgeving sterk vereenvoudigen,*
- *een krachtige impuls geven aan kwaliteitsnormering, accreditatie en zorginhoudelijke evaluatie,*
- *de ethische bezinning in de zorg stimuleren.*

Artikelen

1.1. Zorginhoudelijke vernieuwing en vermaatschappelijking van de zorg dienen centraal te staan in het beleid waarbij kwaliteit wordt gewaarborgd. Daartoe dient de bestuurs- en beheersstructuur van de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening te worden herzien zodanig dat met name de op lokaal en regionaal niveau bij de gezondheidszorg betrokkenen hun verantwoordelijkheid kunnen nemen.

1.1.1. Thuiszorg, gezinszorg en de zorg in bejaardenoorden tezamen met een breed pakket medische, verpleegkundige en geestelijk en/of lichamelijk gehandicapten-zorg dienen in één zorgverzekering te worden ondergebracht.

1.1.2. Deze zorgverzekering is een verzekering van rechtswege en kan door de ziekenfondsen en de particuliere ziektekostenverzekeraars worden uitgevoerd.

1.1.3. Alle thans bestaande wettelijke bekostigingsregelingen op het gebied van de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening (AWBZ, Ziekenfondswet, MOOZ, ILPZ, WTZ, Wet bejaardenoorden etc.) komen te vervallen en gaan op in een Wet op de zorgverzekering.

1.1.4. In de wet op de zorgverzekering wordt een breed pakket elementaire medische en maatschappelijke zorg tegen onvermijdbare zorgrisico's, die in het algemeen de draagkracht van burgers en hun samenlevingsverbanden te boven gaan, vastgesteld. De verstrekkingen worden waar mogelijk als functies omschreven.

1.1.5. Dit pakket dient van rechtswege deel uit te maken van de polissen die de verzekeraars-nieuwe-stijl gaan aanbieden. De zorgverzekeraars kunnen in hun polissen voorts aanvullend zelf verstrekkingen opnemen, die niet in de wettelijke zorgverzekering zijn opgenomen en waarvan de kosten in de vorm van een aanvullende premie door de verzekerde zelf worden betaald.

1.1.6. In de premie van de zorgverzekering komt solidariteit tussen de bevolkingsgroepen tot uitdrukking door een substantieel deel van de premie naar draagkracht te heffen.

Het wettelijk voorgeschreven procentuele premiedeel zal ca. 85% van de kosten van de zorgverzekering dienen te dekken en geen afbreuk mogen doen aan de inkomenspositie van de laagst betaalden en kwetsbare groepen in de samenleving.

1.1.7. Daarnaast wordt een premiedeel in guldens voorgestaan voor de algemene zorgverzekering en ten behoeve van de verstrekkingen die in de aanvullende verzekering zijn opgenomen. Het nominale premiedeel van de zorgverzekering zal, naarmate de verstrekkingen meer gebudgetteerd worden op basis van de algemene wet zorgverzekering, door de verzekeraars zelf vastgesteld gaan worden. De nominale premie van de aanvullende verzekering wordt door de verzekeraars zelf vastgesteld.

1.1.8. De contracteerplicht van verzekeraars met de aanbieders van zorg in de gezondheidszorg dient te worden opgeheven.

1.1.9. Zorgverzekeraars dienen met de aanbieders van zorg op lokaal en regionaal niveau samenhang, volume, kwaliteit en kosten van de te verlenen zorg, bij overeenkomst, tot stand te brengen.

1.1.10. De verzekeraars nieuwe stijl dienen voor wat betreft hun inkomsten uit de wettelijke zorgverzekering, voor zoveel mogelijk verstrekkingen, op basis van objectieve criteria te worden gebudgetteerd, teneinde afwenteling van verantwoordelijkheden te voorkomen en een stimulans in te bouwen voor een doelmatig beheer van middelen.

1.1.11. De tariefriichtlijnen van het Centraal Orgaan Tarieven Gezondheidszorg dienen de wettelijke basis voor het vaststellen van tarieven te blijven. Wel

dient de mogelijkheid te worden verruimd om op lokaal en regionaal niveau en bij overeenkomst, van deze richtlijnen af te wijken, teneinde substitutie van zorg en een grotere flexibiliteit in de zorgverlening te bewerkstelligen.

1.1.12. Een Raad voor de zorgverzekering gaat toezicht houden op de zorgverzekeraars-nieuwe stijl.

1.1.13. Bevorderd wordt het tot stand komen van, later zo nodig bij wet te regelen, regionale organen, waarin verzekeraars en aanbieders met elkaar overleg voeren over het aanbod aan gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening. Deze organen dienen:

- het vestigingsregister te voeren,
- bij geschillen te arbitreran,
- een meerjarig regionaal overzicht op te stellen van het zorgaanbod en kosten,
- door middel van een jaarverslag belemmeringen te signaleren, die een goede zorg-op-maat in de regio in de weg staan en initiatieven te ontplooiën om deze belemmeringen weg te nemen,
- de provincies en gemeenten te adviseren inzake het te voeren overheidsbeleid.

1.1.14. De regionale overlegorganen stemmen hun regio-indeling af op de functionele vereisten van de zorgverlening.

1.1.15. Onderzoek naar de effecten van alternatieve gezondheidszorg dient te worden bevorderd

1.2. Het plannings- en bouwbeleid van de overheid dient te worden vereenvoudigd en gedereguleerd. De overheidstaak op het terrein van de preventie en kwaliteitstoezicht dient te worden versterkt.

1.2.1. De rijksoverheid blijft bevoegd om vergunningen af te geven voor grote bouwinvesteringen in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening. Zij toetst deze aanvragen aan een bouwplafond, dat wordt vastgesteld met in achtneming van de rechten van de verzekerden, in relatie tot de financiële mogelijkheden en prioriteiten in de zorgverlening. Zij legt jaarlijks bij het indienen van de rijksbegroting en het Financieel Overzicht Zorg een meerjarig intentioneel investeringschema voor aan de Tweede Kamer.

1.2.2. Wettelijk wordt vastgelegd dat de rijksoverheid bij de toewijzing van bouwvergunningen zoveel mogelijk eigen initiatief en verantwoordelijkheid van de burgers bevordert en daarbij de pluriformiteit van de samenleving tot uitgangspunt neemt.

1.2.3. De kosten van inpanidige bouwkundige modificaties, groot onderhoud en installaties dienen niet meer aan goedkeuring krachtens de Wet Ziekenhuisvoorzieningen onderhevig te zijn. Daartoe wordt in het kader van de budgettering krachtens de Wet Tarieven Gezondheidszorg een aparte investeringsrichtlijn ingevoerd. De kosten van deze investeringen worden daarmee binnen de budgetbevoegdheid van de instellingen gebracht.

1.2.4. De Wet Ziekenhuisvoorzieningen wordt gedereguleerd en de provinciale planning wordt vervangen door het opstellen van een regiovisie aan de hand waarvan de provincie de uitkomsten van het regionaal orgaan toetst en de rijksoverheid adviseert over te verlenen bouwvergunningen.

1.2.5. Teneinde goede kwaliteitseisen in de overeenkomsten te kunnen opnemen bevordert de overheid de oprichting van een privaatrechtelijk certificatie-instituut, dat normeringen vaststelt waaraan de zorgverlening kan worden getoetst.

1.2.6. Voor langdurig zorgbehoefigen dient de privacy in verpleeg- c.q. verzorgingshuizen gewaarborgd te zijn.

1.2.7. De publieke gezondheidszorg (algemene collectieve preventie) blijft een overheidstaak. Specifieke aandachtsvelden zijn: jeugd, chronische en

besmettelijke ziekten, ongevallen en gezondheidsvoorlichting en opvoeding. De inspecties, de keuringsdienst van waren en de basisgezondheidsdiensten, dienen in staat te worden gesteld om hun taken met gezag uit te oefenen. Normstellingen zullen zoveel mogelijk in EG-verband worden opgesteld. Conform het EG-verdrag worden daarbij hoge beschermingsniveaus aangehouden.

1.3. Wetgeving op het terrein van de patiëntenrechten dient tot stand te komen. De vertegenwoordiging van patiëntenorganisaties dient te worden uitgebreid.

1.3.1. Bij wet dienen de rechten en plichten van patiënt/cliënt en zorgverlener vastgelegd te worden op punten van aansprakelijkheid, inzage van medische dossiers, privacy, toestemming voor behandeling en klachten.

1.3.2. De verzekeraars moeten een vertegenwoordiging van hun verzekerden de gelegenheid geven tot inspraak en medezeggenschap over het door de verzekeraars te voeren overeenkomstenbeleid met de zorgverleners.

1.4. Prioriteit dient gegeven te worden aan de voorzieningen voor ouderen, geestelijke en/of lichamelijke gehandicapten en verslaafden.

1.4.1. Voor ouderen dient een adequate thuiszorg steun te verlenen bij het langer zelfstandig kunnen blijven wonen. Hiertoe dienen voldoende middelen beschikbaar te worden gesteld. Medische opleidingen worden gestimuleerd meer aandacht te besteden aan de kennis ten aanzien van de geriatrie.

1.4.2. Ouderen dienen middels vertegenwoordiging, meer invloed te kunnen uitoefenen op het overeenkomstenbeleid van de zorgverzekeraars.

1.4.3. De overheid dient te bevorderen dat er regionaal gespreid, in academische ziekenhuizen een leerstoel geriatrie gevestigd wordt, dit in verband met de sterke vergrijzing; een preventief beleid.

1.4.4. De mogelijkheden worden onderzocht om in het nieuwe zorgverzekeringsstelsel, ouderen middels een financiële uitkering in staat te stellen zelf in de zorgbehoefte te voorzien.

1.4.5. De indicatiestelling voor langdurig zorgbehoeftigen, die tussen verpleeghuizen en bejaardenoorden al zijn geharmoniseerd, zal ook aansluiting dienen te krijgen op de indicatiestelling voor thuiszorg. Bevorderd dient te worden dat bij de bejaardentehuizen verpleeghuis-faciliteiten worden toegevoegd.

1.4.6. Waar grenzen aan de zorg voorkomen dienen medische criteria te gelden. Het hebben van een lichamelijke of geestelijke handicap en leeftijdsfactoren zijn op zichzelf geen criteria die een bepalende rol spelen.

1.4.7. De rijksoverheid dient in het bouwbeleid prioriteit te geven aan de zwakzinnigenzorg en de psycho-geriatrie verpleeghuiszorg.

1.4.8. Om het gehandicapten mogelijk te maken zoveel mogelijk in het maatschappelijk leven te participeren dient een adequaat stelsel van voorzieningen te worden bevorderd, dat gericht is op versterking van de hulp die thuis en in dagverblijven en kleinschalige woonvormen wordt geboden.

1.4.9. Ouders die hun gehandicapte kinderen thuis verzorgen dienen, ongeacht de leeftijd van die kinderen, in de daarmee verband houdende extra kosten tegemoet gekomen te worden. Zij mogen financieel niet duurder uit zijn, dan bij verblijf van het kind in een intramurale voorziening.

1.4.10. In het beleid inzake verslaving dient meer aandacht te worden gegeven aan alcohol-, drugs- en gokverslaving. Een preventief gericht beleid middels voorlichting wordt krachtig bevorderd. Voor alcoholreclame dienen dezelfde richtlijnen te gelden als ten aanzien van reclame voor rookwaren.

1.4.11. Terzake van de nazorg van verslaafden die een afkicktherapie hebben ondergaan, krijgt het particulier initiatief mogelijkheden om nieuwe vormen te ontwikkelen, waardoor voorkomen kan worden dat betrokkenen terugvallen in hun oude verslavingsmilieu.

1.4.12. Vrouwenhulpverleningsprojecten dienen te worden uitgebreid, en geleidelijk te worden geïntegreerd in de reguliere gezondheidszorg.

1.5. Nieuwe medische technieken roepen steeds meer diepgaande ethische, juridische en levensbeschouwelijke vragen op. Daartoe is het enerzijds noodzakelijk om grenzen vast te stellen die niet overschreden mogen worden, terwijl anderzijds de ethische bezinning in de gezondheidszorg zelf bevorderd dient te worden.

Ontwikkelingen in de richting van een het expliciet in de medische sfeer trekken van levensproblemen moeten worden tegengegaan.

1.5.1. Het toepassen van kunstmatige voortplantingstechnieken blijft voorbehouden aan de instellingen en laboratoria die daar een vergunning voor hebben.

1.5.2. In de vergunningsvoorwaarden dient vastgelegd te worden dat de nodige waarborgen geschapen zijn, die het normbesef, kwaliteit en zorgvuldigheid in de toepassing van deze technieken waarborgen.

1.5.3. Openbare jaarverslagen worden verplicht gesteld.

1.5.4. Bij het vaststellen van de aanvaardbaarheid van de toepassing van kunstmatige voortplantingstechnieken staat het belang van het kind voorop en is het toepassen in een man/vrouw relatie ter overbrugging van medische gebreken aanvaardbaar.

1.5.5. In het belang van de kinderen die met behulp van een donor zijn verwekt, worden de medische gegevens van de donor en de inseminatiegegevens blijvend bewaard.

1.5.6. Kunstmatige voortplantingstechnieken dienen niet te worden opgenomen in het basispakket van de zorgverzekering. Deze mogelijkheid dient in het aanvullend pakket gerealiseerd te worden.

1.5.7. Experimenten met embryo's worden verboden.

1.5.8. Instellingen voor gezondheidszorg dienen over een medisch-ethische adviescommissie te beschikken. De medisch-ethische commissie wordt wettelijk verplicht een medisch-ethisch jaarverslag op te stellen.

1.5.9. Ethiek dient een verplicht vak te worden bij de opleidingen van medici, bio-wetenschappers, verpleegkundigen en anderen die in de gezondheidszorg werkzaam zijn.

1.5.10. Een wettelijke regeling op orgaantransplantatie wordt tot stand gebracht, alsmede een centrale registratie van wilsuitingen inzake orgaantransplantatie na overlijden, opdat artsen snel inzicht kunnen krijgen of betrokkene een donorcodicil heeft opgemaakt. Gelet op het tekort aan donoren dient de voorlichting over het hebben van een codicil te worden gestimuleerd.

1.5.11. Erfelijkheidsonderzoek bij de mens kan een positieve bijdrage leveren in de gezondheidszorg. Het roept echter ook ethische en maatschappelijke vragen op. Het gebruik van dit soort onderzoek dient daarom wettelijk te worden geregeld.

1.5.12. Het toepassen van gen-therapie dient nader te worden bestudeerd en zo nodig geregeld. Methoden en doeleinden dienen te worden getoetst op veiligheid en ethische aanvaardbaarheid. Gen-therapie mag geen eugenetica worden, noch de uniciteit en de waardigheid van de mens aantasten.

VIII WONEN EN LEVEN

Mens en woonomgeving

Mensen leven samen als burgers van verschillende herkomst en levensstijl. Op basis van ieders verantwoordelijkheid voor het leven en zorg voor elkaar. Goed wonen is daarbij een voorwaarde die stabiliteit en geborgenheid aan het leven geeft. Van daaruit gaan mensen de samenleving in om hun maatschappelijke taak te vervullen, daar keren ze in terug voor verzorging, recreatie en voor onderlinge steun en inspiratie. In de woning en de woonomgeving vindt een groot deel van de opvoeding van de jeugd plaats. Het is de ruimte waarbinnen het vermogen tot verdieping van menselijke relaties ontwikkeld wordt. Gezinnen en huishoudens staan daarbij niet los van elkaar. Sociale veiligheid en onderlinge hulp moeten in de woonomgeving kansen krijgen. Aan de ontwikkeling van zowel de sociale functie van het wonen als aan de behoefte aan privacy voor de huishoudens moet daarom in het beleid tegemoet gekomen worden.

Maatschappelijke organisaties

Voor goed wonen zijn mensen op elkaar aangewezen. Dat geldt voor het instandhouden en verbeteren van het woonklimaat in een buurt of wijk. Het geldt ook voor het totstandbrengen van een passend aanbod van woningen. In de volkshuisvesting zijn vele organisaties actief. Voor een groot deel gaat het bij deze organisaties om belangenbehartiging zonder winstoogmerk van bewoners, bouwwereld, verhuurders en anderen. Het is daardoor mogelijk dat deze organisaties, op grond van een bepaalde visie op het wonen, een kenmerkend eigen aanbod verzorgen. Zo kunnen zij aan wensen en specifieke opvattingen van burgers (eventueel tevens eigen leden) tegemoet komen. Woningbouwcorporaties hebben sinds lang een belangrijke rol hierbij gespeeld. Hun sociale functie is vooral ten behoeve van de zwakkere groepen tot haar recht gekomen. De corporaties werken nauw samen met de (gemeentelijke) overheid. In het kader van het streven naar de verantwoordelijke samenleving verdienen de woningbouwcorporaties een grotere zelfstandigheid. Dat vereist tevens een sterke democratische participatie van de leden en de bewoners. De afweging van huurders- en verhuurdersbelangen moet binnen de corporaties kunnen plaatsvinden. Dit sluit niet uit dat tussen beide partijen stevig onderhandeld wordt. De corporaties zullen door een grotere beleidsvrijheid beter kunnen aansluiten op woonwensen. Meer zeggenschap betekent ook meer zorg voor en betrokkenheid met de leefomgeving.

Overheidstaken

De overheid laat het initiatief bij de uitvoering van taken op het terrein van de volkshuisvesting aan de burgers en hun organisaties. Zij treedt op indien de samenleving tekort schiet bij het garanderen van het grondrecht op wonen. De rijksoverheid heeft daarnaast een stimulerende, coördinerende en voorwaardenscheppende rol in de volkshuisvesting, gericht op de zwakke groepen in de woningmarkt o.a. door subsidiestelsels. Zij hanteert de eigen instrumenten, waaronder de fiscale, om het eigen woningbezit te bevorderen. Volkshuisvestingsbeleid is in de eerste plaats sociaal beleid. De provincies houden een coördinerende functie die mede gebaseerd is op hun taken bij de ruimtelijke ordening en het toezicht op de gemeentefinanciën. Bij decentralisatie van het beleid kunnen provincies intergemeentelijke samenwerking stimuleren ten behoeve van programmering en contingering. De gemeente is de eerst verantwoordelijke

overheidslaag voor de concrete vormgeving van het volkshuisvestingsbeleid. Decentralisatie brengt zowel beleidsvrijheid als bereidheid tot het dragen van risico's met zich.

Context van het beleid

De bevolkingsomvang zal niet beduidend toenemen, maar de verscheidenheid in de bevolking wèl. Te denken valt aan mensen uit andere culturen, aan de effecten van vergrijzing, het aantal alleenstaanden, jongeren die langer zelfstandig blijven wonen. Te denken valt tevens aan de woonbehoeften van zorgbehoevenden en gehandicapten. Dit beïnvloedt de vraag naar bepaalde typen woningen. Grote groepen zullen aangewezen blijven op de gesubsidieerde woningbouw. Een aantal mensen woont, gezien de hoogte van hun inkomen, ten onrechte in een goedkope, gesubsidieerde woning. Daardoor moeten mensen met lage inkomens soms uitwijken naar duurder woonruimte die de verstrekking van individuele huursubsidie nodig maakt. Tegelijkertijd zullen de overheidsbudgetten die o.a. met subsidie gemoeid zijn onder druk blijven staan. Het beleid moet tevens rekening houden met de ongewenste gevolgen van de 'armoede fuik' die de keerzijde is van de inkomensafhankelijke overheidssubsidiëring. De kwaliteit van de bestaande woningvoorraad laat soms te wensen over waardoor stads- en dorpsvernieuwing veel aandacht vraagt. Wonen wordt als zodanig door toename van vrije tijd belangrijker voor mensen. Intussen dreigt de betrokkenheid bij woningbouwverenigingen door individualisering af te nemen.

Deze ontwikkelingen leiden in de komende jaren tot nieuwe, of in gewicht toegenomen, beleidsopgaven:

- concentratie van het beleid op de laagste inkomensgroepen en op specifieke aandachtsgroepen. Subsidieëring, met name door Individuele Huur Subsidie blijft belangrijk;
- evenwicht in de ontwikkeling van woonkosten voor huurders en eigen woningbezitters;
- handhaving van de prioriteit voor stadsvernieuwing;
- versterking van het maatschappelijk middenveld en vergroting van de zeggenschap van huurders en leden van corporaties.

1. Huur- en subsidiebeleid

1.1. Het volkshuisvestingsbeleid wordt geconcentreerd op de laagste inkomensgroepen. Subsidieverstrekking blijft daarbij belangrijk. Het subsidiesysteem moet effectiever worden en mogelijkheden geven tot onbelemmerde werking van de woningmarkt. Een gemengd stelsel van object- en subject-subsidies wordt gehandhaafd.

1.1.1. Huurvaststelling bij nieuwbouw en verbetering van sociale woningen wordt een bevoegdheid van gemeenten, op basis van een voorstel van verhuurders en bewoners.

1.1.2. In woningmarktgebieden waar dit mogelijk is, wordt voor duurder woningen de huurprijs geliberaliseerd.

1.1.3. Het woningwaarderingsstelsel wordt vereenvoudigd om meer ruimte te maken voor waardering van lokale kenmerken.

1.1.4. Het dynamisch kostprijsstelsel voor subsidieëring van sociale huurwoningen wordt afgeschaft. Er komt een systeem met kortere looptijden en een meer evenredige verdeling van risico's over huurders, verhuurders en Rijk.

1.2. De uitgaven voor objectsubsidies worden beperkt.

1.2.1. Objectsubsidies worden slechts ingezet voor het wegnemen van grote renteschommelingen en lokale kostenverschillen bij de bouw en exploitatie van

sociale huurwoningen, alsmede voor het investeren in gewenste woonvoorzieningen die op korte termijn onrendabel zijn.

1.2.2. De jaarlijkse huurverhoging wordt vastgesteld op een niveau dat 1% boven de inflatie ligt.

1.2.3. Het aandeel van huurders in de kosten van (gesubsidieerd) groot onderhoud en woningverbetering wordt vergroot.

1.3. Het instrument van de Individuele Huursubsidie behoudt prioriteit in het volkshuisvestingsbeleid en dient gehandhaafd te blijven voor de laagste inkomensgroepen.

1.3.1. Blijvende aandacht wordt besteed aan de beheersbaarheid van de Individuele Huursubsidie (IHS).

1.3.2. Van jaar tot jaar wordt bezien in hoeverre de maximale IHS-grens aangepast moet worden aan ontwikkelingen op de woningmarkt. Bij de jaarlijkse aanpassing van de normhuren in de Individuele Huursubsidie worden huurstijgingen die uitgaan boven de inflatie, indien er geen sprake is van reële inkomensstijgingen, buiten beschouwing gelaten.

1.4. Aan investeerders buiten de sociale sector kan een investeringspremie worden gegeven indien de situatie op de woningmarkt dit wenselijk maakt. De bijdragen zijn beperkt van omvang en kortlopend.

2. Woonruimteverdeling en categoriaal beleid

2.1. Het volkshuisvestingsbeleid wordt mede afgestemd op de behoeften van groepen, die extra aandacht verdienen. Te denken valt aan ouderen, zorgbehoeftigen, gehandicapten, culturele minderheden en jongeren. Deze afstemming zal veelal plaatsvinden op lokaal niveau binnen de daarvoor regulier beschikbaar gestelde middelen. Daarnaast zijn specifieke maatregelen nodig.

2.1.1. De bestaande regeling ten behoeve van de zelfstandige huisvesting van gehandicapten blijft gehandhaafd.

2.1.2. Onderzoek en ontwikkeling, alsmede technische en sociale experimenten, gericht op de invoering van aangepaste woonvormen, moeten worden uitgebreid.

2.1.3. Bij het verdelen van de woonruimte door woningcorporaties wordt speciaal gelet op de gelijke behandeling van culturele minderheden. Hierover wordt jaarlijks verslag uitgebracht.

2.1.4. Mogelijkheden van kamerverhuur aan jongeren worden gestimuleerd door:

- versoepeling van de huurbeschermingsregels bij particuliere kamerverhuur
- het wegnemen van ongewenste belemmeringen in Bijstandwet en de Wet-IHS (voordeurdelersregeling)
- bevordering van sociale kamerverhuur.
- kamerverhuur-opbrengsten vrij te stellen van inkomensbelasting tot aan een bepaald bedrag.

2.1.5. Ouderen moeten zo lang mogelijk zelfstandig kunnen wonen. Woningaanpassing en zorg-op-maat passen in dat streven.

2.2. Een meer evenredige verdeling van de woningvoorraad over de inkomensgroepen, door middel van doorstroming, moet ten gunste van de laagste inkomensgroepen worden bevorderd.

2.2.1. Stimulering van het eigen woningbezit is een belangrijk instrument voor doorstroming. Hiervoor wordt een gericht beleid gevoerd (zie de artikelen 4.2 e.v.).

2.2.2. Vermindering van objectsubsidies in de huursfeer leidt tot een meer reële prijs/kwaliteitsverhouding voor huurwoningen. Hierdoor wordt de doorstroming

bevorderd.

2.2.3. Een in te voeren Huisvestingswet geeft aan gemeenten en verhuurders instrumenten om te komen tot een zinvol en effectief beleid met betrekking tot woonruimteverdeling.

2.2.4. Om de eigen verantwoordelijkheid van gemeenten bij de toewijzing van woningen meer tot uiting te laten komen, wordt aan gemeenten een eigen aandeel (bv. 20%) gegeven in de IHS-betalingen. Dit aandeel wordt structureel, zo mogelijk op basis van een eenmalige berekening, via het Gemeentefonds verleend.

2.2.5. Indien de doorstroming onvoldoende op gang komt wordt in nieuwe huurcontracten voor sociale woningen een bepaling opgenomen die het mogelijk maakt om, afhankelijk van het inkomen van de huurder, een aanpassing van de huur tot aan de reële marktprijs te realiseren.

3. Nieuwbouw en woningverbetering

3.1. De programma's voor woningbouw en -verbetering sluiten aan op veranderende woonwensen en nieuwe behoeften en worden specifiek gericht op bestaande tekortsituaties. De kwaliteit van de woningvoorraad staat daarbij centraal. Het uiterste dient te worden ondernomen om de bestaande woningvoorraad naar aard en flexibiliteit geschikt te maken om aan de woningvraag te voldoen.

3.1.1. Door middel van regels (Bouwbesluit) geeft de overheid een ondergrens aan voor de bouw- en woontechnische kwaliteit van de woningvoorraad en de nieuwbouw, waarbij tevens aandacht wordt gegeven aan inbraakpreventie.

3.1.2. Geldelijke steun aan gemeenten en verhuurders, gericht op verbetering van de kwaliteit van de woningvoorraad, wordt verstrekt door middel van kortlopende bijdragen.

3.1.3. Een verbreding van het draagvlak voor stadsvernieuwing wordt gestimuleerd; Publieke-Private samenwerking kan daarbij een belangrijke rol spelen. Daarbij worden de verschillende belangen en verantwoordelijkheden van de betrokken partijen onderscheiden.

3.1.4. De programma's voor groot onderhoud en verbetering blijven in stand.

3.1.4.1. De rijkssubsidieering is gericht op die gebieden waar kwalitatief en kwantitatief de grootste achterstanden zijn.

3.1.4.2. Bijzondere aandacht gaat uit naar bepaalde delen van de na-oorlogse woningvoorraad, m.n. de hoogbouw. De door de overheid te verstrekken subsidie wordt afhankelijk gesteld van de reserveringsmogelijkheden van verhuurders en de bijdrage van huurders.

3.1.4.3. Om de beleidsvrijheid van de lagere overheden inzake renovatie en nieuwbouw te vergroten worden de betreffende regels voor subsidieering en voor het vaststellen van huren versoepeld.

3.1.5. Het stadsvernieuwingfonds blijft een belangrijk instrument om het gemeentelijk beleid dat stad en dorp nieuw leven wil inblazen te ondersteunen. De omvang van de actuele achterstanden en behoeften op het terrein van de stadsvernieuwing zal worden onderzocht.

3.1.6. Het gemeentelijk grondbeleid krijgt een wettelijk kader in de Wet op de Ruimtelijke Ordening in de vorm van een gemeentelijke gronduitgifteverordening. Hierbij wordt ook de problematiek van de erfpacht betrokken.

3.1.7. Bezien wordt in hoeverre een wettelijke regeling voor stedelijke herverkaveling opgenomen moet worden in de Wet op de Stads- en Dorpsvernieuwing.

3.1.8. Het nieuwbouwprogramma zal mede onder invloed van demografische ontwikkelingen geleidelijk dalen tot ongeveer 80.000 woningen in 1994.

3.1.8.1. Er komt meer nadruk op de bouw van goedkopere koopwoningen ten

behoefte van de doorstroming uit de sociale sector.

3.1.9. De mogelijkheden voor vrije sectorbouw in de grote steden moeten worden verruimd.

3.1.10. Bij nieuwbouw en bij verbetering van woningen geldt zuinigheid met energie als een belangrijk kwaliteitskenmerk.

3.1.11. In de stedenbouwkundige plannen voor uitbreiding, vernieuwing en renovatie dient ook systematisch rekening te worden gehouden met zorgbehoevenden en gehandicapten. Bij voorkeur wordt er aangepast gebouwd, zodat er weinig tot geen veranderingen aan een huis verricht hoeven te worden bij bewoning door ouderen en/of gehandicapten.

3.1.12. Bij het gebruik van bouwmaterialen dient rekening gehouden te worden met ongewenste neveneffecten t.a.v. het milieu.

4. Vergroting van de rol van maatschappelijke organisaties en van de burgers

4.1. Woningcorporaties moeten meer marktgericht en professioneel gaan optreden. Gelijktijdig moet de invloed van leden en huurders in het beleid van de corporaties vergroot worden.

4.1.1. Sociale verhuurders krijgen meer mogelijkheden om de huren van bestaande complexen in hun bezit te differentiëren volgens de huursombenadering.

4.1.2. Sanering van financieel zwakke corporaties is in principe een eigen, gezamenlijke taak van de corporaties, uit te voeren in samenspraak met betrokken gemeenten.

4.1.3. Gemeentelijke woningbedrijven worden overgedragen aan de bestaande corporaties dan wel omgevormd tot toegelaten instellingen. Voorwaarde voor toelating is een gezonde financiële basis.

4.1.4. Er dienen convenanten te worden gesloten tussen corporaties en gemeenten over de uitvoering van het lokale volkshuisvestingsbeleid.

4.1.5. Op landelijk niveau moeten door organisaties van verhuurders en huurders en het Rijk convenanten worden gesloten over (delen van) het uit te voeren volkshuisvestingsbeleid.

4.1.6. Burgemeesters en leden van de Gemeenteraad alsmede ambtenaren namens het gemeentebestuur dienen geen deel uit te maken van besturen van woningcorporaties.

4.1.7. Woningcorporaties krijgen een ruimere mogelijkheid om woningen te verkopen. Verkoop van duurdere huurwoningen behoeft geen goedkeuring van het gemeentebestuur, terwijl bij verkoop van sociale huurwoningen gemeenten slechts marginaal toetsen.

4.1.7.1. Verkoop van sociale huurwoningen moet kunnen plaatsvinden tegen de marktprijs.

4.1.7.2. De netto-opbrengsten bij de verkoop van woningwetwoningen voor verhuurders worden gebruikt voor het verlagen van de boekwaarde van dynamische kostprijs-woningen.

4.1.7.3. Eventuele opbrengsten voor het Rijk bij de verkoop van woningwetwoningen worden aangewend voor het verminderen van dkp-subsidies (dkp E dynamische kostprijs. Dit is een systeem dat de lasten van de sociale sectorbouw in feite naar de toekomst verschoof.)

4.2. De eigen verantwoordelijkheid van burgers voor hun huisvesting moet worden vergroot.

4.2.1. Het premiestelsel voor de aankoop van een eigen woning wordt gehandhaafd.

4.2.2. De bouw van koopwoningen in de vrije sector wordt, afhankelijk van de

rentestand en de ontwikkelingen op de woningmarkt, gestimuleerd door eenmalige premies.

4.2.3. Gemeenten krijgen meer mogelijkheden, binnen de planologische randvoorwaarden, om vrije sectorwoningen te realiseren.

4.2.4. Het niveau van het huurwaardeforfait wordt opnieuw vastgesteld, alsmede het mechanisme waarmee het wordt aangepast. Met de eventuele opbrengst wordt de overdrachtsbelasting verlaagd c.q. afgeschaft. De hypotheekrente-aftrek blijft gehandhaafd.

4.2.5. De zelfwerkzaamheid van huurders wordt gestimuleerd door bijvoorbeeld:

- zelfwerkzame huurders bij groot onderhoud en verbetering van woningen te belonen (bv. met vermindering van de huurstijging of met een overdrachtsom);

- het betrekken van huurders bij het onderhoud van de woonomgeving.

4.2.6. Achterstandsgroepen worden in het beleid en in de voorbereiding en uitvoering van het beleid betrokken.

IX JUSTITIE EN BINNENLANDS BESTUUR

INLEIDING

Het CDA over de overheid

De taak van de overheid wordt in het Program van Uitgangspunten, met een uitdrukkelijke verwijzing naar de grondslag van onze partij, als volgt omschreven. De overheid zet zich in voor een maatschappij waarin recht en vrede heersen, komt op voor de zwakken, vervolgd en ontheemden, bestraft het onrecht, eerbiedigt de gewetensvrijheid, beschermt de persoonlijke levenssfeer en schept in het algemeen de voorwaarden die nodig zijn voor een samenleving van verantwoordelijke mensen. Dit wijst op de zware nadruk die volgens christelijke tradities behoort te worden gelegd op plaats en taak van de overheid, vooral waar het gaat om de bescherming van het kwetsbare. Het zgn. „recht van de sterkste” is zo gezien onrecht; daartegen richt de wetgever en de overheid zich juist.

De overheid moet opkomen voor de openbare orde die aan burgers de nodige veiligheid waarborgt en die het publieke leven overzichtelijk maakt. Een geïntegreerd beleid ten aanzien van de criminaliteit dient te worden bevorderd. Door de inrichting van het openbaar bestuur te baseren op spreiding van bevoegdheden over verschillende bestuurslagen worden bestuurlijke monopolies vermeden. Deze spreiding van taken gaat uit van het primaat van de lokale overheid.

De overheid is overigens niet de enige die verantwoordelijkheid draagt voor gerechtigheid en maatschappelijke vrede. De sociale verbanden en burgers persoonlijk hebben vanuit hun eigen invalshoeken evenzeer onmisbare taken.

Maatschappelijke verbanden

Hoewel de bescherming van de openbare orde en publieke gerechtigheid tot de kerntaken van de overheid behoren is deze opdracht ingebed in een bredere maatschappelijke context. Maatschappelijke verbanden bepalen mede door de overdracht van normen en waarden in hoge mate het maatschappelijk klimaat. Handhaving van het recht en de publieke orde is zonder deze ruggesteun nauwelijks mogelijk. De handhaving van de interne gedragscodes in de diverse sectoren, maatschappelijke verbondenheid en sociale controle beperken de noodzaak van overheidsop treden. Daarom zullen overheden de zelfstandigheid en bloei van maatschappelijke verbanden stimuleren. De kerntaken van de overheid mogen echter niet aan niet-overheidsdiensten worden overgelaten.

De burger

Ten opzichte van de overheid functioneert de mens in zijn specifieke rol van burger. Burgers moeten erop toezien dat het overheidsop treden voldoet aan de gerechtigheidsnorm. De democratische controle kan in een maatschappij waarin de verantwoordelijkheden breed gespreid zijn tot haar recht komen, omdat zo op de verscheidenheid aan gaven van mensen een beroep kan worden gedaan. De democratische rechtsorde is zo ingericht dat sociale en politieke wensen, zonder machtsgebruik, het beleid kunnen beïnvloeden. De medeverantwoordelijkheid voor de rechtsstaat en de openbare orde komt ook tot uiting in de plicht van burgers om zich aan wetten te houden, burgerzin te bevorderen en aandacht te hebben voor preventie van criminaliteit.

Context

Door de bezinning op de verzorgingsstaat krijgen de klassieke taken van de sociale rechtsstaat meer aandacht. Maar ook nieuwe taken, onder andere in de sfeer van de milieubescherming blijken tot de verantwoordelijkheid van de overheidstaak te behoren. Aan wetgeving, rechtspraak, openbare orde en bestuur worden hoge eisen gesteld. Bovendien heeft de internationalisering (Europeanisering) van de samenleving invloed op wat de Nederlandse overheid kan en moet. Modernisering van de sociale rechtsstaat, mede met gebruikmaking van de technologische ontwikkeling, past hierbij. Mensen willen zich veilig voelen en eisen dat de problemen van onze hoog ontwikkelde samenleving doeltreffend worden aangepakt.

Hoofdpunten van beleid voor de komende periode zijn daarom:

- verhoging van de kwaliteit van de wetgeving;
- vermindering en vereenvoudiging van de regelgeving;
- herstructurering van de rechterlijke organisatie;
- aandacht voor de gelijkberechtiging van echtgenoten in het personen- en familierecht;
- het vooropstellen van het belang van het kind;
- reorganisatie van de rijks- en gemeentepolitie waardoor een optimale taakuitoefening wordt bevorderd;
- verdere afslanking van het overheidsapparaat door een voortgaande bezinning op de kerntaken van de overheid;
- betere taakafbakening tussen de diverse bestuurslagen en
- vergroting van de beleidsvrijheid voor de grote steden, vanwege hun speciale betekenis voor de samenleving en hun bijzondere problematiek.

Kwaliteit van de wetgeving

1.1. Bij de toetsing van de kwaliteit van wetgeving moet naast rechtszekerheid, rechtsgelijkheid en handhaafbaarheid als richtsnoer gelden dat overheidsregels de eigen verantwoordelijkheid van de burgers en de maatschappelijke verbanden bevorderen.

1.1.1. De overheid zal de fundamentele vrijheden van de burger moeten waarborgen, behalve in die gevallen waarin haar expliciet de bevoegdheid is gegeven daarop inbreuk te maken ten behoeve van een hoger belang. Een constitutionele rechter dient de bevoegdheid te krijgen wetten-in-formele-zin te toetsen aan de rechtstreeks toepasbare grondrechten zoals die in de Grondwet en verdragen zijn vastgelegd.

1.1.2. Ter bevordering van de verantwoordelijkheid in de samenleving wordt het accent waar mogelijk verschoven van gedetailleerde administratieve regelgeving naar kaderscheppende normstellingen met beoordeling van de handelingen achteraf; zowel nieuwe wetsvoorstellen als bestaande regelingen moeten hierop worden getoetst.

1.1.3. Waar de overheid bij de rechtshandhaving betrokken moet blijven, is een snelle en duidelijke reactie van groot belang. Ondoelmatige strafbepalingen dienen zoveel en zo gauw mogelijk door meer doelmatige te worden vervangen. Met inachtneming van het grondrecht op behoorlijke rechtspraak, zal de vervanging van ondoelmatige strafbepalingen door bestuursrechtelijke sancties hieraan een bijdrage moeten leveren.

1.1.4. Bij anti-discriminatiewetgeving dient de overheid de verantwoordelijkheid en de levensbeschouwelijke overtuiging van burgers persoonlijk en zoals zij deze vorm geven in hun maatschappelijke verbanden te respecteren. Het maken van onderscheid naar ras, geloof, levensovertuiging, geslacht, seksuele geaardheid of politieke gezindheid kan slechts gerechtvaardigd zijn op grond

van de levensbeschouwelijke overtuiging of ideële grondslag van het maatschappelijk verband. Het uiteindelijke oordeel of iemand in strijd met de wet heeft gehandeld door een ongerechtvaardigd onderscheid te maken, blijft voorbehouden aan de onafhankelijke rechter.

Als door dit respect voor met name de klassieke grondrechten burgers niet tot hun recht komen, staat de overheid voor hen garant, bijv. met haar voorzieningen op het terrein van onderwijs.

1.1.5. De overheid mag op geen enkele wijze ongerechtvaardigd onderscheid maken tussen mensen wegens ras, geloof of levensopvatting, geslacht dan wel seksuele geaardheid, politieke gezindheid en leeftijd.

Personen- en familierecht

1.2. Bij wetgeving in het personen- en familierecht dienen de volgende uitgangspunten te gelden:

- **het belang van het kind staat voorop;**
- **ouders, c.q. verzorgers worden juridisch op hun gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het kind aangesproken;**
- **de verantwoordelijkheid van partners voor elkaar moet wettelijk worden ondersteund;**
- **de gelijkberechtigting van echtgenoten moet wettelijk gestalte krijgen op basis van hun gelijkwaardigheid en solidariteit.**

1.2.1. De rechtspositie van alle kinderen moet gelijk zijn, ongeacht of zij uit gehuwde dan wel ongehuwde ouders zijn geboren.

1.2.2. Het vetorecht dat de juridische moeder thans heeft, als een man haar kind wil erkennen, moet onder bepaalde voorwaarden doorbroken kunnen worden, maar uitsluitend indien er sprake is van een gezinsleven.

1.2.3. Bij de adoptiewetgeving blijft als uitgangspunt gehandhaafd dat er een juridische vader en een juridische moeder zullen zijn.

1.2.4a. Er dient meer aandacht te komen voor de positie van ouders bij de hulpverlening aan kinderen. Het horen van de ouders voordat beslissingen in het kader van hulpverlening worden genomen, moet wettelijk verplicht worden gesteld evenals het kennis geven aan ouders van de maatregelen die met betrekking tot het kind genomen zullen worden.

1.2.4b. Deze wettelijke verplichtingen gelden ook jegens het betrokken kind, tenzij zijn belang zich daartegen verzet.

1.2.5. Bij de opvang van minderjarigen die van huis zijn weggelopen of zich op andere wijze aan het wettig gezag hebben onttrokken, wordt recht gedaan aan de verantwoordelijkheid van degenen die het wettig gezag uitoefenen. Degene die aan het kind hulp verleent, wordt verplicht de verblijfplaats van het kind onmiddellijk te melden bij de kinderrechter, die bemiddelt tussen het kind en de ouders of voogd teneinde de onderlinge verhouding tussen dezen te herstellen. Indien deze bemiddeling niet het beoogde resultaat heeft, bepaalt de kinderrechter binnen een termijn van 30 dagen dat het kind moet terugkeren naar ouders of voogd, indien hij dit niet strijdig acht met het belang van het kind.

1.2.6. Het uitgangspunt dat de vrouw die het kind draagt en baart de verantwoordelijkheid voor de pasgeborene op zich neemt, wordt gehandhaafd.

Daarom:

- is een wijziging van de huidige wettelijke regel, dat de biologische moeder ook **de juridische moeder is, ongewenst;**
- wordt een wettelijke regeling van het draagmoederschap afgewezen.

1.2.7. Indien de wensouders niet-gehuwd samenleven zal aan de schriftelijke instemming van de wensvader met de kunstmatige bevruchting het juridisch vaderschap worden gekoppeld.

1.2.8. Inzake de positie van de donor geldt dat: - er geen juridische band bestaat tussen de donor en het kind. Onderhoudsacties jegens de donor worden wettelijk uitgesloten;

- het kind bij meerderjarigheid recht heeft op inzage van de persoonsidentificerende gegevens van de donor, onder andere omdat mensen niet bij voorbaat en niet buiten hun wil om mogen worden afgesneden van de wortels van hun bestaan (zie omtrent de medische gegevens van de donor het hoofdstuk Volksgezondheid). In het belang van het kind kan bij rechterlijke uitspraak van de meerderjarigheidseis worden afgeweken.

1.2.9. Het CDA hecht bijzondere waarde aan huwelijk en gezin en aan die duurzame samenlevingsverbanden waarin beide partners de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden.

1.2.10. Vanwege de gelijkwaardigheid van de echtgenoten moet ieder van hen op gelijke wijze over het arbeidsinkomen en de daarvoor in de plaats komende uitkeringen kunnen beschikken met behoud van de vrijheid om hiervan bij huwelijkse voorwaarden af te wijken.

1.2.11. Wegens de keuzevrijheid van echtparen om betaalde en onbetaalde arbeid naar eigen inzicht te verdelen en wegens de gelijkelijk aan betaalde en onbetaalde arbeid toekomende waardering, verdient het aanbeveling te komen tot een systeem, waarin de financiële consequenties van die keuzevrijheid ook na scheiding, gedurende een redelijke door de rechter te bepalen termijn, voor beide partners gelijk zijn; daartoe wordt het inkomen van de ene partner voor een deel toegewezen aan zijn/haar voormalige huwelijkspartner die in een financieel zwakke positie verkeert, ook wanneer dat zou leiden tot de omstandigheid dat beide betrokkenen dan niet geheel in eigen levensonderhoud kunnen voorzien en beiden dus een aanvullend beroep op de bijstand moeten doen.

De gelijkberechtiging van de partners moet ook gevolgen hebben voor de tijdens het huwelijk opgebouwde pensioenrechten.

1.2.12. De juridische positie van kinderen die langdurig hun ouders verzorgen, dient te worden verbeterd. Dit geldt met name op het gebied van het erfrecht en de sociale zekerheid.

Organisatie van de rechtspraak

1.3.1. Ter bevordering van een goede rechtspraak:

a. moeten de met administratieve, burgerlijke en strafzaken belaste gerechten worden geïntegreerd en de kantongerechten eveneens in deze gerechten worden ondergebracht;

b. moeten de regels voor de gerechtelijke procedures worden geherstructureerd:

- de regels betreffende gerechtelijke procedures dienen zoveel mogelijk gelijklopend, eenvoudig en overzichtelijk te zijn.

- het aantal beroepsinstanties wordt beperkt. Het creëren van nieuwe beroepsinstanties is ongewenst.

- een kritische beschouwing vindt plaats van de gevallen van verplichte procesverteenwoordiging.

1.3.2. De efficiency bij het Openbaar Ministerie en bij de gerechten moet worden vergroot. Er moeten meer middelen voor gebouwen en organisatie beschikbaar komen.

Rechtshulp

1.4.1. De overheid schept voorwaarden voor de eigen verantwoordelijkheid van burgers door te bevorderen dat men zich verzekert voor de kosten van rechtshulp.

1.4.2. Daarnaast vervult de overheid haar taak als schild voor de zwakke door financiële steun te verlenen aan die rechtszoekenden, wier gebrek aan draagkracht een belemmering voor het inroepen van rechtshulp is. Wijzigingen in het systeem van rechtsbijstand mogen er niet toe leiden dat de toegang tot de rechtsbijstand wezenlijk wordt belemmerd

Strafwetgeving

1.5. In de strafwetgeving moet speciale aandacht worden geschonken aan:

- de modernisering van het strafrecht;
- de bescherming van menselijk leven;
- de bescherming van kwetsbare ethische belangen in de sfeer van de voortplantingstechnieken, de eugenetica;
- het functioneren van de rechtscultuur in ons land bij ons streven naar Europese eenwording.
- **Het slachtoffer en het aangetaste rechtsgevoel.**

1.5.1. Commerciële handel in menselijke weefsels en in genetisch materiaal, alsmede commerciële bemiddeling bij het draagmoederschap en bij het donorschap worden strafbaar gesteld.

1.5.2. De medische techniek heeft behandelwijzen mogelijk gemaakt die het stervensproces steeds verder verlengen. Daarom wil het CDA:

- het recht van de patiënt erkennen om verdere behandeling te weigeren;
- dat behandeling gestaakt kan worden als de patiënt onomkeerbaar het bewustzijn verloren heeft;
- dat het veroorzaken van de dood als niet beoogd neveneffect van een op pijnbestrijding gerichte behandeling niet als strafbare euthanasie wordt beschouwd;
- dat het bewust toedienen van een behandeling om de dood te laten intreden strafbaar blijft;
- dat hulp bij zelfdoding strafbaar blijft;
- dat controle op het waarheidsgetrouw invullen van overlijdensverklaringen wordt geïntensiveerd.

1.5.3. Bij het opengaan van de grenzen binnen Europa zullen de verschillende landen afspraken moeten maken over de handelwijze in de verschillende fasen van het strafproces. Daarbij wordt bevorderd dat een uit het buitenland afkomstige verdachte in zijn eigen (EG-)land wordt berecht, tenzij in dat land de doodstraf opgelegd kan worden voor het begane misdrijf.

1.5.4. Het CDA onderschrijft de wenselijkheid van de invoering van een beperkte identificatieplicht in bepaalde in de wet te omschrijven situaties.

1.5.5. In het belang van de rechtsorde moet de strafwetgeving aangevuld worden ten aanzien van:

- de genenprint uit het DNA-onderzoek, die tot de wettige bewijsmiddelen moet worden gerekend. Gewaarborgd wordt dat gebruik van de genenprint wordt beperkt tot het eigenlijke doel en dat door middel van geheimhouding van de gegevens de privacy van de betrokkene wordt beschermd;
- medewerking aan een DNA-onderzoek: analoog aan de bloedproef bij het rijden onder invloed moet een verdachte wettelijk verplicht kunnen worden aan een DNA-onderzoek mee te werken, echter onder de voorwaarden dat 1) niet op andere wijze voldoende bewijsmateriaal verkregen kan worden, 2) het een ernstig misdrijf betreft (zoals verkrachting) en 3) ten aanzien van deze voorwaarden een rechterlijke toetsing plaatsvindt.

1.5.6. Het in de praktijk functioneren van de huidige abortuswetgeving dient in de komende kabinetsperiode te worden geëvalueerd.

Criminaliteitsbestrijding

1.6. De bestrijding van de criminaliteit verdient grote aandacht.

1.6.1. Naast de verantwoordelijkheden van burgers om criminaliteit te voorkomen is er een eigen taak van de overheid. Het belang van wijkgerichte politie, die een belangrijke rol spelen in de preventie van veel voorkomende criminaliteit moet daarbij worden onderstreept.

1.6.2. Er dienen voldoende middelen ter beschikking te worden gesteld voor experimenten om preventie te bevorderen, zoals het aanstellen van huismeesters.

1.6.3. Er moet op korte termijn een wettelijke regeling komen van taken, opleidingseisen en bevoegdheden van particuliere beveiligings- en bewakingsdiensten. Deze diensten mogen in principe geen vuurwapens bij zich dragen.

1.6.4. De dader dient zo snel en adequaat mogelijk geconfronteerd te worden met de verantwoordelijkheid voor zijn daad.

1.6.4.1. De mogelijkheden van alternatieve straffen moeten worden uitgebreid. Justitie, politie en gemeentebesturen scheppen voorzieningen (zoals HALT-projecten), waardoor jeugdige plegers van vandalisme in de gelegenheid worden gesteld, door het verrichten van alternatieve (herstel)werkzaamheden, aan vervolging te ontkomen.

1.6.4.2. Waar mogelijk zal de dader de door hem veroorzaakte schade met eigen hand of uit eigen beurs dienen te herstellen.

1.6.4.3. Bevorderd moet worden dat het door misdrijf verkregen vermogen aan de veroordeelde wordt ontnomen.

1.6.4.4. De toepassing van snelrecht dient te worden bevorderd (o.a. bij vandalisme en veelvoorkomende criminaliteit). Overigens wordt - met handhaving van de zorgvuldigheid van de procedure - gestreefd naar een snellere afdoening van strafprocedures.

1.6.5.1. De capaciteit van het gevangeniswezen wordt uitgebreid en beter afgestemd op die van politie, openbaar ministerie en rechterlijke macht in hun onderlinge samenhang.

1.6.5.2. Drugsgebruik in gevangenis dient met kracht te worden teruggedrongen. Daartoe worden de middelen en de beleidsruimte van gevangenisdirecties zo nodig verruimd.

1.6.5.3. Begeleiding en voorbereiding op de terugkeer in de maatschappij alsmede bewaking van gedetineerden blijven de belangrijkste taken van het gevangeniswezen. Bij de personeelsformatie wordt met deze verschillende taken rekening gehouden.

Verslavingsbeleid

1.7.1.1. Het CDA bepleit intensivering van het huidige drugsbeleid:

- de hoge prioriteit die de opsporing, vervolging en berechting van handelaren in hard drugs heeft, wordt onderstreept;
- de reeds bestaande wettelijke mogelijkheid om verdachten/veroordeelden in het kader van een bijzondere voorwaarde een afkickbehandeling te doen ondergaan, krijgt verhoogde aandacht;
- vrije heroïneverstrekking wordt afgewezen;
- in het kader van een adequate hulpverlening wordt voor minderjarige verslaafden gedwongen opname overwogen.

1.7.1.2. Het CDA bepleit een actief beleid ten aanzien van terugdringen van alcoholverslaving.

1.7.2.1. Er dient een terughoudend beleid te worden gevoerd ten aanzien van het bestaan van gokmethoden.

1.7.2.2. Opheffing van de versnippering in de regelgeving op het gokgebied is

noodzakelijk.

1.7.2.3. Wat de criminaliteitsbestrijding betreft:

- wordt het nog steeds groeiende illegale gokcircuit adequaat aangepakt en
- vindt deskundigheidsbevordering plaats bij de hulpverleners die meewerken aan de resocialisatie van verdachte/veroordeelde gokverslaafden.

1.7.2.4. Telefoonverslaving (06-lijnen) dient te worden ontmoedigd.

Vluchtelingen- en vreemdelingenbeleid

1.8.1a. Nederland moet een ruimhartig vluchtelingenbeleid voeren, onder andere door in ruime mate vluchtelingen op te nemen die door de Hoge Commissaris zijn geselecteerd omdat zij niet in hun eigen regio kunnen blijven.

1.8.1b. Daarnaast dient de Nederlandse bijdrage aan de speciale programma's van de Hoge Commissaris te worden verhoogd, teneinde verantwoorde opvang van vluchtelingen in de eigen regio werkelijk mogelijk te maken.

1.8.2. Luchtvaartmaatschappijen mogen niet verantwoordelijk worden gesteld voor het accepteren van asielzoekers, tenzij er sprake is van veronachtzaming door deze maatschappijen van hun verplichtingen.

1.8.3. Een humaan opvangbeleid van vluchtelingen en asielzoekers richt zich op hun geestelijk en maatschappelijk welzijn. Vorming en scholing maken hier deel van uit. Daarbij wordt een beroep gedaan op de verantwoordelijkheid in deze van onze burgers en maatschappelijke organisaties.

1.8.4. Gestreefd dient te worden naar een kortere en eenvoudiger procedure voor toelating van asielzoekers zonder dat hun rechtsbescherming echter in gevaar komt.

Kenmerken van een verantwoorde asielprocedure zijn:

- dat bij de behandeling van de asielaanvraag een individuele benadering gehandhaafd blijft, mits dit niet gaat ten koste van rechtsgelijkheid van vreemdelingen die tot een bepaalde categorie behoren;
- dat voor de asielzoeker in geval van afwijzende beslissing het beroep op een rechterlijke instantie mogelijk moet blijven.
- dat er niet (automatisch) schorsende werking wordt verleend tot het einde van de procedure tenzij rechterlijk toetsing, in kort geding in eerste instantie, uitwijst dat er in redelijkheid geen twijfel over kan bestaan dat de asielzoeker vluchteling is.
- dat bij de beoordeling van de situatie niet alleen afgegaan wordt op ambtsberichten van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, maar ook op rapporten van niet-gouvernementele organisaties.

1.8.5. Andere vreemdelingen (niet EG-onderdanen) dan vluchtelingen worden, indien dringende humanitaire redenen, bijvoorbeeld gezinshereniging, daartoe aanleiding geven, tot ons land toegelaten. Hun rechtspositie moet worden verbeterd. Daarbij wordt bijzondere aandacht geschonken aan vreemdelingen van de tweede generatie.

1.8.6. Indien in het kader van ontwikkelingssamenwerking arbeidsintensieve projecten worden opgezet in de landen van herkomst van in Nederland wonende buitenlanders, dienen potentiële remigranten ook in de gelegenheid te worden gesteld daarbinnen te participeren.

Slachtofferhulp

1.9.1. Zorgvuldige aandacht wordt besteed aan een goede opvang en een medische en psycho-sociale begeleiding van een slachtoffer van een delict en diens direct betrokkenen. Daarbij stimuleert de overheid de totstandkoming van een landelijk netwerk van bureaus voor slachtofferhulp. Vrouwelijke slachtoffers van seksuele delicten zullen, indien zij daar de voorkeur aan geven, bege-

leid worden door vrouwelijke agenten respectievelijk hulpverleners.

1.9.2. Een slachtoffer van een delict heeft er recht op informatie te verkrijgen over het verloop van het onderzoek door politie en justitie, tenzij hierdoor de opsporing zou kunnen worden bemoeilijkt.

De positie van het slachtoffer moet ook worden verbeterd door uitbreiding van de mogelijkheden tot schadevergoeding in het strafproces.

1.9.3. Het wordt de politie verboden méér persoonsgegevens dan alleen de initialen van voornaam, achternaam en woonplaats van een slachtoffer van een delict te verstrekken aan de media.

2. Politie

2.1. Reorganisatie

Met het oog op een optimale taakuitoefening wordt de indeling in Rijks- en Gemeentepolitie herzien.

2.1.1. De organisatorische tweedeling van de politie wordt opgeheven. Er wordt een éénsoortige regionaal georganiseerde politie in het leven geroepen met een uniforme rechtspositie. Voor de bestuurlijke inbedding en de organisatorisch optimale schaal wordt aansluiting gezocht bij de Wet op de Gemeenschappelijke Regeling (W.G.R.)-gebieden. De burgemeesters sluiten hiertoe bestuursconvenanten af, maar blijven individueel verantwoording schuldig aan de gemeenteraad. Een onafhankelijk onderzoek wordt ingesteld om het minimale inhoudelijk niveau van de politiezorg te bepalen.

Voor het bestrijden van (inter)nationale zware criminaliteit worden uit de regionale politie speciale interregionale of landelijke teams gevormd op aanwijzing en onder gezag van het Openbaar Ministerie.

2.1.2. De financiering van de uitgaven voor de lokale politiezorg geschiedt via een doeluitkering aan de gemeenten. Het inhalen van de achterstand in de huisvesting en de materiële uitrusting zal in de komende kabinetsperiode extra middelen ter hoogte van 80 miljoen gulden vergen. Na voltooiing van de reorganisatie zullen hierdoor aanzienlijke besparingen kunnen worden geëffectueerd. De efficiency binnen het politie-apparaat moet worden vergroot door uniformering, standaardisering en automatisering, alsmede door verbetering van de huisvesting.

2.1.3. Het beleid voor de lokale politiezorg wordt in gemeenschappelijke verantwoordelijkheid binnen de lokale driehoek (burgemeester, officier van justitie, korpschef) bepaald. In de taakverdeling van het plaatselijk bevoegd gezag (burgemeester en officier van justitie) komt geen wijziging.

2.1.4. De reorganisatie van de politie voltrekt zich in de komende kabinetsperiode onder politieke verantwoordelijkheid van één minister.

2.2. Internationaal

2.2.1. Internationalisering van de misdaad vergt internationalisering van de bestrijding. Samenwerking van het justitie-apparaat in ons land met dat in andere landen moet uitmonden in internationale opsporingsteams. Nederland bevordert internationale regelgeving hiertoe.

2.3. Taakindeling

2.3.1. Teneinde haar kerntaken optimaal te kunnen vervullen, wordt de politie zoveel mogelijk ontlast van andere activiteiten zoals administratieve werkzaamheden.

2.3.2. Om te komen tot een meer evenwichtige werkbelasting van de politie moet er een adequate herschikking van het politiepersoneel plaats vinden. De sterkteverdeling moet periodiek worden geëvalueerd aan de hand van de

behoefden voor onder andere basispolitiezorg en bestrijding van criminaliteit.

2.4. Politie en maatschappelijke verantwoordelijkheid

2.4.1. Betreffende het leveren van een bijdrage aan politiekosten door burgers/instellingen gelden de volgende uitgangspunten. Bij Algemene Maatregel van Bestuur worden hiertoe Regels uitgevaardigd.

- een algemene verplichting van de burger om te betalen voor een speciaal ten behoeve van hem verrichte politiedienst wordt afgewezen, omdat het hier een kerntaak van de overheid betreft;
  - onder strikte omstandigheden kan een bijdrage in de kosten worden gevraagd;
  - teneinde te voorkomen dat de bereidheid om aangifte te doen vermindert, mag zo'n bijdrage in geen geval worden gevraagd bij het opnemen van een aangifte.
- 2.4.2. Het beleid met betrekking tot de bestuurlijke preventieprojecten in het kader van de criminaliteitsbestrijding wordt geïntensiveerd.

2.4.3. De gemeenten moeten ruimere mogelijkheden krijgen om uitkeringsge-rechtigden in toezichthoudende functies te plaatsen.

2.4.4. Er dient een goed uitgeruste en opgeleide vrijwilligerspolitie te komen, waarbij gebruik kan worden gemaakt van de deskundigheid die nu binnen de reservepolitie bestaat.

3. Binnenlands Bestuur

3.1. Rijksoverheid

De inrichting van het openbaar bestuur en de omvang van het overheids-apparaat worden in het perspectief geplaatst van en afgestemd op de kern-taken van de overheid. Nagegaan wordt welke taken zich lenen voor over-dracht aan maatschappelijke organisaties (vermaatschappelijking). Wanneer een taak wezenlijk bij de overheid behoort, wordt bezien of de uit-voering ervan bij het Rijk dan wel bij provincies of gemeenten dient te berusten (decentralisatie). De kwaliteit van het openbaar bestuur wordt verbeterd, onder meer door duidelijke politieke besluitvorming en wetge-ving en door versterking van de verantwoordelijkheidsbeleving met betrekking tot het dienstbaar zijn aan de burgers en de bevordering van de doelmatigheid van ambtenaren.

3.1.1. In dit kader worden het proces van overdracht van taken aan burgers en hun verbanden alsmede de decentralisatie binnen de overheid voortgezet. Wanneer vermaatschappelijking en territoriale decentralisatie voor de behartiging van algemene belang niet in aanmerking komen, wordt functionele decen-tralisatie van taken met de daarbij behorende financiële middelen naar zelfstan-dige bestuursorganen of samenwerkingsorganen van overheden overwogen. De politieke verantwoordelijkheid voor dergelijke zelfstandige bestuursorga-nen blijft onverlet.

Bij een dergelijke taakverdeling behoren de consequenties in de sfeer van regelgeving, financiering en omvang van het rijksoverheidsapparaat tevens te worden onderzocht. Op basis hiervan worden - na zorgvuldige analyse - bij de het bepalen van de omvang van de rijksdienst streefcijfers gehanteerd.

3.1.2. Er wordt een Raamwet Organisatie Rijksdienst voorbereid. Deze wet biedt het kader voor de herstructurering van de rijksdienst en voor samenvoe-ging en/of opheffing van diensten. Tevens geeft deze wet de minister van Bin-nenlandse Zaken de benodigde bevoegdheden.

3.1.3. Het informatiebeleid van de overheid wordt in het perspectief geplaatst van de door haar te verrichten kerntaken. In dat kader spelen decentralisatie- en dereguleringsoverwegingen een rol. Voorts wordt recht gedaan aan de privacy

van de burger.

3.1.4. De eindverantwoordelijkheid voor organisatie en beheer berust bij de desbetreffende minister. Duidelijkheid in de verhouding politiek bestuur en ambtelijke organisatie wordt versterkt, onder meer door middel van contractmanagement. Contractmanagement kan bijdragen aan verantwoordelijkheidsbevordering van de betrokken afdelingen en diensten, vergroting van betrokkenheid van medewerkers en een meer doelmatig financieel beheer. Waar nodig gaat een en ander gepaard met beloningsprikkels.

3.1.5. Kwaliteit, mobiliteit en dienstbaarheid van het ambtelijk apparaat worden vergroot door in dit apparaat onderscheid te maken tussen beleidsambtenaren met specifieke, departementsgerichte deskundigheid en ambtenaren met bestuurlijk-organisatorische functies die op meerdere departementen inzetbaar zijn („civil-service”). Het Ministerie van Binnenlandse Zaken zal hierin een initiërende en coördinerende rol spelen.

3.2. Verhouding Rijk-provincie-gemeente

De verhouding tussen Rijk, provincie en gemeente wordt primair ingegeven door de overweging dat hetgeen decentraal geregeld kan worden niet op een centraal niveau ter hand behoort te worden genomen. Een betere taakafbakening tussen de drie bestuurslagen wordt nagestreefd. Daartoe behoort eveneens het vergroten van de beleidsvrijheid van provincies en gemeenten. Waar de verschillende bestuurslagen met de realisatie van overheidsdoelstellingen worden geconfronteerd, wordt het complementair bestuur verstrekt. De geschillen-beslechtende rol van de provincie en haar beleidsvrijheid bij regionale vraagstukken worden versterkt. De regionale ontwikkeling („regio's op eigen kracht”) wordt gestimuleerd door verbetering van het bestaande wettelijke instrumentarium. Bijzondere aandacht wordt gegeven aan de positie van gemeenten die zijn opgenomen in grensoverschrijdende verbanden (Euregio's). Bij het aangaan van samenwerkingsvormen tussen de gemeentelijke overheid en ondernemingen of tussen de overheid en non-profit organisaties dienen de onderscheiden verantwoordelijkheden en bevoegdheden helder te worden gedefinieerd. Gewaakt moet worden voor vermenging van de private en publieke functie van de overheid alsmede voor onterechte beïnvloeding van de overheid door private belangen en omgekeerd.

3.2.1. In de Gemeentewet en de Provinciewet wordt een pluriformiteitsgaranderend artikel opgenomen.

3.2.1.1. Binnen twee jaar dient de parlementaire behandeling van de Gemeente- en Provinciewet afgerond te zijn.

3.2.2. Tussen het Rijk en de mede-overheden worden bestuursovereenkomsten gesloten. Bestuursovereenkomsten krijgen een wettelijke basis en dienen bepalingen te bevatten met betrekking tot:

- de procedurele aspecten van financiële relaties tussen de bestuurslagen;
- het onderscheiden van de verantwoordelijkheden met betrekking tot de realisering van doelstellingen;
- uitvoering van besluiten die gericht zijn op vergroting van de beleidsvrijheid van gemeenten en provincies (decentralisatie, verruiming gemeentelijke belastinggebied e.d.).

3.2.3. De voeding van het gemeentefonds en het provinciefonds wordt beleidsmatig aangepast en mede aangepast aan de ontwikkeling van de collectieve sector. Het beleid om door jaarlijks extra toevoegingen aan het Gemeentefonds de gemeentelijke investeringen weer op het noodzakelijke peil te brengen wordt voortgezet.

3.2.4. De aandacht voor de ontwikkeling van regio's wordt versterkt. Mogelijkheden voor intergemeentelijke samenwerking worden uitgebreid. Dat geldt met name voor de oplossing van agglomeratievraagstukken. Deze oplossing wordt niet gezocht in samenvoeging van gemeenten, wel in een zodanige aanpassing van de Wet op de Gemeenschappelijke Regelingen dat de provincie een ruimere mogelijkheid krijgt om - al dan niet op verzoek van het bestuur van de regeling - gemeentelijke taken bij de desbetreffende gemeenschappelijke regeling onder te brengen.

3.2.5. Grensoverschrijdende vormen van regionale samenwerking („Euregio”) verdienen bijzondere aandacht. Bezien zal worden welke publiek-rechtelijke aanpassingen nodig zijn om de thans bestaande privaatrechtelijke vormen van samenwerking aan te vullen en zo nodig meer inhoud te geven. Hierbij kan gedacht worden aan bevoegdheden in de sfeer van de ruimtelijke ordening, milieubeleid, vestigingswetgeving e.d. In dat kader wordt de noodzaak van verdragen met omliggende landen onderzocht.

3.2.6. Publieke taken die tot de overheidsozorg behoren worden in eerste instantie door de gemeenten, hetzij zelfstandig, hetzij door middel van een gemeenschappelijke regeling, aangevat. De provincie heeft een aanvullende taak, in het bijzonder met betrekking tot regiovraagstukken. Het ontstaan van regionale ontwikkelingsplannen wordt bevorderd. Bij het oplossen van problemen in agglomeraties en andere regio's vervult de provincie zonodig een geschillen beslechtende taak.

3.2.7. Parallel aan een verfijning van de uitkering uit het gemeentefonds, welke rekening houdt met het benodigde niveau van de sociale uitkeringen, wordt de verantwoordelijkheid van gemeenten voor de toepassing van de Bijstandswet vergroot.

3.2.8. De uitvoering van de bijzondere bijstandskosten behoort tot de beleidsvrijheid van de gemeenten, onder gelijktijdige compensatie in het gemeentefonds. Dit mag geen verzwaring van het gemeentelijk budget inhouden.

3.2.9. Gemeenten hebben de beleidsvrijheid speciale noodvoorzieningen in het leven te roepen, gericht op individuele ingezetenen die financieel ernstig in de knel zitten. Zij verkrijgen daartoe financiële mogelijkheden. Maatregelen gericht op het voorzien in een behoefte naar maat kunnen betrekking hebben op primaire voorzieningen zoals huisvesting, mobiliteit, gezondheidszorg, cultuur, educatie en kinderopvang. Het gaat hierbij om mensen die vanwege hun persoonlijke omstandigheden onvoldoende door vigerende wettelijke regelingen worden bereikt of geholpen. Op dit gebied wordt ook de eigen rol van maatschappelijke organisaties erkend. Waar nodig wordt samengewerkt tussen deze organisaties en de gemeente, bijvoorbeeld door gezamenlijk fondsen te stichten. Een stelsel van persoonsgerichte hulp impliceert dat gemeenten niet de bevoegdheden hebben een gemeentelijk inkomensbeleid te voeren.

3.2.10. Met het oog op de noodzakelijke investeringen in de infrastructuur wordt de gemeentelijke baatbelasting van een betere wettelijke grondslag voorzien.

3.2.11. Het proces van sanering van specifieke uitkeringen wordt voortgezet, waarbij meer dan tot nog toe wordt gestreefd naar overheveling naar het Gemeentefonds.

3.2.12. Gemeenten zullen slechts dan voorwerp zijn van een gemeentelijke herindeling en/of grenswijziging wanneer er sprake is van een duidelijk aanwijsbaar en structureel knelpunt in het functioneren van het openbaar bestuur. Van een dergelijk knelpunt is sprake wanneer een gemeente op langere termijn niet kan komen tot een voor de gemeente minimale en integrale taakbehartiging en wanneer samenwerking in gemeenschappelijke regelingen onvoldoende soelaas biedt.

3.2.13. Bij burgemeestersvacatures en vacatures voor commissaris van de koningin worden bij gelijke geschiktheid vrouwelijke kandidaten benoemd. Tevens wordt gelet op horizontale en verticale doorstroming.

3.3. Grote steden

De speciale rol van de grote steden wordt beter zichtbaar gemaakt en hun beleidsvrijheid vergroot. De betekenis van de grote stad voor de regio en voor ons land wordt erkend. Nadere aandacht wordt gegeven aan de relatie tussen de grote steden en de omliggende gemeenten. Het intergemeentelijk bestuur wordt versterkt en zo nodig van bevoegdheden voorzien ten aanzien van die terreinen die een regionale betekenis hebben.

3.3.1. Tussen Rijk, provincie en de betrokken gemeenten worden afzonderlijke bestuursakkoorden gesloten, die onder meer betrekking hebben op de onderlinge verantwoordelijkheidsverdeling en de nadere structurering van het overleg.

3.3.2. De geldstromen naar de grote steden worden gebundeld in een afzonderlijk financieel statuut.

3.3.3. De bestuurlijke organisatie van de grootstedelijke gebieden wordt in heroverweging genomen. Hierbij worden de consequenties van de zgn. binnengemeentelijke decentralisatie nader onderzocht. Coördinatie van beleid van de betrokken (deel)gemeenten ten behoeve van regiovraagstukken - infrastructuur, werkgelegenheid, volkshuisvesting, bestrijding criminaliteit, ruimtelijke ordening - geschiedt door middel van gemeenschappelijke regelingen en overeenkomsten. De mogelijkheden tot afdwingbaarheid om aan dergelijke regelingen deel te nemen worden door middel van een aanpassing van de Wet op de Gemeenschappelijke Regelingen vergroot. Afspraken kunnen worden gemaakt ten behoeve van bovengemeentelijke voorzieningen zoals muziekcentra, theaters, musea, openbaar vervoer en scholingsinstellingen. De vorming van mammoetgemeenten wordt voorkomen.

3.4. Regio's en platteland.

De overheid moet een integraal beleid gericht op regio's en het platteland ontwikkelen. De Minister van Binnenlandse zaken coördineert dit beleid.

3.4.1. Voor de leefbaarheid van het platteland en dunbevolkte regio's is het noodzakelijk dat primaire voorzieningen gehandhaafd worden. De overheid moet daarom gedifferentieerde (opheffings-)normen voor deze voorzieningen hanteren.

X BUITENLANDS BELEID

De mens en de internationale politiek

Het verschil in visie op de mens is, naast tegenstrijdige belangen en machtsaspiraties, een belangrijke oorzaak van internationale spanningen en onevenwichtigheden. Voor het CDA is respect voor de menselijke waardigheid een zo fundamentele eis, dat politieke bemoeienis gericht tegen schending van de rechten van de mens in andere landen geboden is. Door aanvaarding van het Handvest, de Universele Verklaring en andere relevante mensenrechtenverdragen hebben de leden van de Verenigde Naties (VN) zich tot naleving van de mensenrechten verplicht. Het CDA gaat er vanuit dat mensen verantwoordelijkheid moeten kunnen dragen. Voor elkaar en voor de samenleving. Buitenlandse politiek dient er o.a. toe het mogelijk te maken dat mensen ook internationaal hun betrokkenheid kunnen waarmaken.

Kerntaken van de overheid in het buitenlands beleid

Buitenlands beleid behoort meer dan andere vormen van beleid tot de taken van de rijksoverheid. Het dient de ontplooiingsmogelijkheden en belangen van Nederland optimaal te bevorderen en een wereld dichterbij te brengen, die gekenmerkt wordt door gerechtigheid en vrede. Daartoe bevordert het CDA de totstandkoming van structuren die kunnen bijdragen aan de naleving van de rechten van de mens, aan de ontwikkeling van een rechtvaardige economische orde en het vergroten van de veiligheid, door het voorkomen van oorlog en vermindering van de bewapening. Het is een eis van gerechtigheid dat overheidstaken, die niet deugdelijk conform de criteria van solidariteit en rentmeesterschap op nationaal niveau behartigd kunnen worden, zo mogelijk overgedragen moeten worden aan een supranationale overheid. Daarom is het CDA overtuigd voorstander van integratie zoals in de Europese Gemeenschap (EG). Ook steunt het actieve deelname aan en intensieve samenwerking in organisaties als de VN en de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), en andere instellingen op onder meer economisch terrein.

De verantwoordelijke samenleving, internationaal

Het streven naar gerechtigheid uit zich op zeer diverse manieren. Immers, kerken, vakbonden, werkgeversverenigingen, mensenrechtenbewegingen of medefinancieringsorganisaties voelen zich vanuit eigen motieven en op verschillende wijzen solidair met mensen wier rechten geschonden worden of die getroffen worden door armoede. De overheid moet de eigen aard en het eigen recht van dit engagement erkennen. Bij ontwikkelings samenwerking wil het CDA daarom een grotere betekenis toekennen aan medefinancieringsorganisaties, vakbonden, kerkelijke instellingen, etc. In de Oost-Westverhoudingen moet vermaatschappelijking worden bevorderd. Het CDA hecht grote waarde aan een vrij verkeer van personen, ideeën en informatie en aan contacten tussen groepen, zoals vredesbewegingen en kerken van Oost en West. Het wil zelf ook contacten aangaan en versterken met onafhankelijke maatschappelijke organisaties in Midden- en Oost-Europa. Zo'n ontwikkeling is pas vruchtbaar als deze toewerkt naar een pluriforme en democratische samenleving. Zo'n ontwikkeling kan een vredesfactor van grote betekenis zijn.

Ook in de Europese Gemeenschap streeft het CDA naar vermaatschappelijking. De geleidingen van een verantwoordelijke samenleving moeten in de EG uitbotten, door de vorming en versterking van samenwerkingsverbanden van

politieke partijen, vakbonden, milieu-organisaties, verenigingen en belangen-organisaties.

Tenslotte speelt het bedrijfsleven vanuit zijn specifieke invalshoek een belangrijke rol in de internationale politiek. In de christelijk-sociale traditie heeft het bedrijfsleven een verantwoordelijkheid die breder is dan het streven naar winst alleen. Ondernemingen dragen, voor zover dat binnen hun bereik ligt, verantwoordelijkheid voor hun sociale omgeving en het milieu.

Internationale perspectieven

Christen-democratische buitenlandse politiek houdt zich bezig met een realiteit, waarin factoren als macht, economische belangen, historische ervaringen en ideologieën een belangrijke rol spelen. Zij tracht deze realiteit waar mogelijk en verantwoord in bovengenoemde zin te verbeteren en te hervormen. Daarvoor zijn nu tal van nieuwe mogelijkheden:

- 31 December 1992, ijkpunt voor de voltooiing van de interne markt, valt in de komende parlementaire periode. Dit moet een nieuw vertrekpunt zijn richting Europese Unie en naar een Europees georiënteerde maatschappij.
- In de betrekkingen tussen Oost en West dienen zich nieuwe mogelijkheden aan. De kansen op toenadering moeten grondig worden onderzocht en benut. Dat vergt een op afzonderlijke staten gericht beleid waarbij ook economische en culturele maatregelen aan de orde zijn.
- Op het gebied van nucleaire wapenvermindering is bemoedigende vooruitgang geboekt. De nadruk komt te liggen op wederzijdse ontwikkeling van defensieve strategieën.

De wereld als geheel wordt kleiner, kwetsbaarder en complexer. Kleiner, omdat er sprake is van een gigantische toename van informatie en communicatie. De kleinere afstanden vergroten de druk die van knelpunten uitgaat. De kleinere dimensies kunnen ook pluspunten opleveren bij het verbeteren van de naleving van mensenrechten en van de economische omstandigheden en bij het stimuleren van democratische ontwikkelingen. Kwetsbaarder, gezien zeer dringende mondiale milieuproblemen. De groei van de wereldbevolking holt de vooruitgang uit. Het schuldenvraagstuk tikt als een tijdbom onder de wereldeconomie. Zowel de politiek/militaire dimensies, als de economische worden steeds complexer: politiek/militair, bijvoorbeeld door de opkomst van nieuwe mogendheden en de daarmee gepaard gaande snelle verspreiding van moderne bewapening; economisch, door de grote diversiteit tussen „Newly Industrialising Countries” (NIC's), „near NIC's”, arme landen en straatarme landen (vooral in Afrika).

De aard van de sector buitenlandse zaken vraagt om beleid dat continuïteit en standvastigheid vertoont. De bovengenoemde ontwikkelingen leiden tot de volgende hoofdpunten van beleid:

- ***Een sterke nadruk op de mensenrechten. Daarbij hoort o.a. een doeltreffend en veelzijdig anti-apartheidsbeleid. De rol van de Verenigde Naties moet worden versterkt.***
- ***Vermindering en beheersing van het schuldenvraagstuk in het kader van een alomvattende en houdbare strategie voor de Derde Wereld.***
- ***Een belangrijker taak voor EG en West Europese Unie (WEU) bij conflict-beheersing elders in de wereld.***
- ***Voor de komende jaren tenslotte zullen de regeringen van West-Europa veel zorg moeten besteden aan het instandhouden van goede betrekkingen met de Verenigde Staten.***

1. Mensenrechtenbeleid en regionale vraagstukken

1.1. Het Nederlandse mensenrechtenbeleid ten aanzien van zowel burgerrechten en politieke, als economische, sociale en culturele rechten, is een geïntegreerd onderdeel van het buitenlandse beleid. Het beleid moet zo worden uitgevoerd dat het respecteren van mensenrechten optimaal gediend wordt. De overheid beperkt zich niet tot het hanteren van de eigen instrumenten in engere zin, maar ondersteunt daadwerkelijk het optreden van maatschappelijke organisaties die zich de bescherming van de mensenrechten ten doel stellen.

1.1.1. Bij schendingen van mensenrechten die een bedreiging vormen voor de internationale vrede en veiligheid, of bij systematische en flagrante aantasting van de fundamentele mensenrechten kunnen sanctie-maatregelen worden toegepast. Zodanige sancties dienen bij voorkeur voort te komen uit mandatoire resoluties van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties.

1.1.2. Nederland bestrijdt naar vermogen, met name in EG-verband, het internationaal terrorisme.

1.2. Het CDA streeft naar versterking van de VN, met name van het instrumentarium van deze organisatie ter bevordering van vrede en veiligheid en dat ter bevordering van naleving van de mensenrechten.

1.2.1. Nederland zet zich, samen met zijn partners in de Europese Politieke Samenwerking (EPS), in voor een versterking van de rol van de Veiligheidsraad.

1.2.2. Nederland blijft bereid mee te doen aan vredesoperaties in het kader van de VN. De regering zal hiertoe extra middelen reserveren.

1.2.3. Nederland dient actieve steun te verlenen aan de opbouw van een doeltreffend systeem van internationale controle op naleving van mensenrechten en sancties tegen schendingen. Een speciale taak valt toe aan de samenwerking in Europees verband. Nederland steunt het toenemende belang van de VN-Commissie voor de mensenrechten en blijft streven naar een VN-Hoge Commissaris voor de mensenrechten.

1.2.4. Nederland neemt maatregelen om te voorkomen dat Nederlandse staatsburgers in vreemde krijgsmacht treden in situaties waar de Veiligheidsraad van de VN besloten heeft tot het instellen van vredesoperaties.

1.3. Ten aanzien van Latijns-Amerika steunt het CDA de initiatieven van zusterpartijen en anderen die zich tegen onderdrukking verzetten en die door verzoening de gewelddadige polarisatie in hun samenlevingen trachten te beëindigen.

1.3.1. Nederland zal o.a. in zijn buitenlands- en ontwikkelingsbeleid, in samenwerking met de EG-partners, bijdragen aan een stabiele ontwikkeling van de zogenaamde jonge democratieën in Latijns-Amerika, onder meer door het helpen beheersen van het schuldenvraagstuk.

1.3.2. De samenwerking tussen de EG en Centraal-Amerika wordt in versterkte mate voortgezet. De landen in Centraal-Amerika staan in de speciale aandacht van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Respect voor de rechten van de mens, participatie van de bevolking en de ontwikkeling van democratische structuren vormen daarbij de toetsstenen van het beleid.

1.3.3. De regering bevordert de versteviging en verdere ontplooiing van het democratiseringsproces in Suriname. Met het verdrag met Suriname als basis streeft Nederland ernaar dat Suriname de samenwerking met multilaterale organisaties en met landen in de regio uitbreidt.

1.4. Bij het voortzetten of aangaan van een relatie met de overheid van een ontwikkelingsland hanteert de regering de volgende criteria: 1. naleving van de fundamentele mensenrechten 2. de mate van armoede 3. een rechtvaardig intern sociaal-economisch beleid 4. bewapeningsuitgaven

die niet hoger zijn dan redelijkerwijs voor de interne en externe veiligheidsbehoefte nodig is. Bij een schending van deze criteria kan een relatie met de overheid van een ontwikkelingsland worden opgeschort. Dit laat hulp via particuliere organisaties, indien deze de bevolking bereiken, onverlet.

1.4.1. In landen waarin sprake is van systematische en flagrante schending van de fundamentele mensenrechten verleent Nederland actieve politieke en humanitaire steun aan bewegingen die zich tegen de schendingen verzetten. Daarbij gelden als criteria: de mate van steun bij de betrokken bevolking, de mate waarin de groepering zelf de rechten van de mens naleeft, de bereidheid geweldloze doorbreking van onderdrukkende structuren voorop te stellen. Het gebruik van geweld moet worden gezien als laatste mogelijkheid en moet vallen binnen de normen van het internationale recht. Steeds moet de bereidheid bestaan een rechtvaardige oplossing te zoeken via de onderhandelingstafel.

1.5. Nederland zet zich in voor een democratisch Zuid Afrika met een non-raciaal staatsbestel, waarin de rechten en belangen van alle bevolkingsgroepen worden gewaarborgd.

1.5.1. De Nederlandse regering bevordert de totstandkoming van onderhandelingen over de afschaffing van de apartheid en over de toekomstige inrichting van de samenleving. Aan die onderhandelingen nemen in elk geval de Zuid-Afrikaanse regering en alle relevante politieke groeperingen, waaronder het ANC, deel. Een dergelijke geweldloze oplossing dient gestimuleerd te worden. Door middel van effectieve sanctiemaatregelen moet de Zuid-Afrikaanse regering worden bewogen tot naleving van de mensenrechten en tot deelname aan genoemde onderhandelingen. De EG dient hiertoe een scenario te ontwikkelen dat in ieder geval omvat:

- een verbod op invoer van kolen uit Zuid-Afrika;
- een stopzetting van de vliegverbindingen tussen de EG-landen en Zuid-Afrika;
- een stop op nieuwe leningen aan Zuid-Afrika en op het verstrekken van exportkredietgaranties. De Nederlandse regering blijft zich hiervoor binnen de EG actief opstellen. De steun aan de SADCC-landen (de zogenaamde frontlijn staten plus Swaziland, Lesotho en Malawi) wordt voortgezet.

1.5.2. De regering zoekt naar mogelijkheden om Nederlandse paspoorthouders die worden opgeroepen voor Zuid-Afrikaanse krijgsmacht te laten kiezen tussen het Nederlandse of het Zuid-Afrikaanse staatsburgerschap.

1.5.3. Nederland steunt samen met de EG-partners die groeperingen die zich inzetten voor bewustwording en gelijkberechtiging van onderdrukte bevolkingsgroepen. In het bijzonder geldt die steun voor organisaties die een positieve rol kunnen spelen in een toekomstig democratisch en multi-raciaal staatsbestel. Nederland bevordert de verscherping en consequente toepassing van de EG-gedragscode in alle lidstaten.

1.6. Nederland tracht bij te dragen, met name via de EPS, aan een rechtvaardige vrede in het Midden Oosten.

1.6.1. Israël en zijn Arabische buurlanden hebben recht op veilige en internationaal erkende grenzen. Aan de rechten van de Palestijnen moet op staatkundige wijze uitdrukking worden gegeven. Een internationale conferentie wordt bevorderd, waarbij ook de Palestijnen betrokken moeten worden, met inbegrip van de PLO. Een positief verloop van deze conferentie - die zich baseert op de resoluties 242 en 338 van de Veiligheidsraad der VN - wordt bevorderd wanneer de betrokken partijen afzien van geweld en repressie.

2. Ontwikkelingssamenwerking en internationale economische samenwerking

2.1. Structurele armoedebestrijding is hoofddoel van ontwikkelingssamenwerking. Dit doel wordt het beste gediend door een brede aanpak waarbij het bevorderen van de wereldhandel, het tegengaan van protectionisme van industrielanden en NIC's en het oplossen van het schuldenvraagstuk de hulpverlening schragen. Ontwikkelingssamenwerking mag niet worden beperkt tot de overdracht van financiële middelen alleen. Het betreft ook de overdracht van kennis, technologieën, bestuurlijke vaardigheden; kortom, de ontwikkeling van de samenleving in al haar geledingen. Daarom moet het beleid aansluiten bij de culturele pluriformiteit van de samenlevingen van ontwikkelingslanden en deze recht doen. Een goede sociaal-economische ontwikkeling dient bij te dragen aan stabiliteit, democratie en naleving van de mensenrechten.

2.1.1. In de lopende GATT-ronde zet Nederland zich - in EG-verband - in voor een zo vrij mogelijke wereldhandel, met betere toegangsmogelijkheden voor de ontwikkelingslanden tot de markten van de rijkere landen.

2.1.2. Coördinatie van de inspanningen van donor-landen met de activiteiten van IMF en Wereldbank is erop gericht de ontwikkelingslanden te helpen de aanpassing van hun economieën op sociaal verantwoorde wijze te doen verlopen.

2.1.3. De schuldenproblematiek vraagt om een voor de arme landen betaalbare, sociaal aanvaardbare en gedifferentieerde aanpak. Het beleid inzake kwijtschelding en verlichting van schuld wordt voortgezet, bij voorkeur in samenwerking met het IMF en de Wereldbank. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar Afrika bezuiden de Sahara. Nederland steunt programma's die schulden omzetten in milieubescherpende maatregelen.

Debiteurenlanden moeten zelf ook verantwoordelijkheden nemen door bijvoorbeeld het tegengaan van kapitaalvlucht, beperking van de bewapeningsuitgaven en het bevorderen van verantwoord gebruik van overheidsmiddelen.

2.1.4. Nederland legt een hoofdaccent bij plattelands- en kleinschalige industriële ontwikkeling en ijvert, samen met de EG en de Wereldbank, voor voedselzekerheid, vooral in Afrika bezuiden de Sahara.

2.1.5. Nederland zet zich er voor in dat ook andere economisch meer ontwikkelde landen, met name OESO-landen, 0,7% van hun bruto nationaal product zullen gaan besteden aan ontwikkelingssamenwerking. Ook NIC's en Comeconlanden moeten meer gaan doen aan ontwikkelingssamenwerking.

2.2. Nederland maakt zich er sterk voor dat de EG ervoor zorg draagt dat door het proces van voltooiing van de interne markt de positie van de ontwikkelingslanden zo mogelijk verbetert.

2.2.1. Nederland streeft naar een zo sterk mogelijke coördinatie van het hulpbeleid tussen de lidstaten onderling en met dat van de Europese Commissie. Daartoe worden maatregelen tot versterking van de uitvoerende capaciteit van de Commissie ondersteund. Met name ten aanzien van de multilaterale financiële instellingen wordt een gecoördineerde benadering bevorderd.

2.2.2. De totstandkoming van de interne markt en de daarmee gepaard gaande openstelling van overheidsaankopen dient ertoe te leiden dat ontwikkelingshulp van de EG-partners ongebonden wordt gegeven.

2.2.3. Bij de sanering van het EG-landbouwbeleid wordt rekening gehouden met zowel de toegang van de agrarische exportproducten uit de Derde Wereld op de Europese markt als de behoefte aan voedselzekerheid en voedselhulp.

2.3. Honger en armoede, ernstige milieuproblemen en een klemmend bevolkingsvraagstuk vragen om een alomvattende en houdbare sociaal-economische strategie. Deze strategie wordt gericht op duurzame ontwikkeling, waarbij economisch beleid en hulpverlening met elkaar ver-

bonden worden.

2.3.1. Hulpverleningsprojecten worden getoetst op milieu-effecten. Daarnaast werkt Nederland mee aan programma's ter voorkoming en bestrijding van milieu-achteruitgang, zoals aantasting van de ozonlaag, het broeikaseffect, verwoestijning, ontbossing en erosie.

2.3.2. Nederland streeft naar Europese kwaliteitsvoorschriften voor producten, met name medicijnen en bestrijdingsmiddelen, die naar de Derde Wereld geëxporteerd worden. In EG- en internationaal kader streeft Nederland naar een verbod op export van giftige en andere schadelijke afvalstoffen. Het is bereid technische hulp te verlenen om passende wettelijke maatregelen in ontwikkelingslanden mogelijk te maken.

2.3.3. Nederland is voorstander van een beleid dat gericht is op vermindering van de wereldbevolkingsgroei, mits dit niet op dwang is gebaseerd. Dit beleid is nauw verbonden met maatregelen om de bestaanszekerheid, o.a. door vermindering van de kindersterfte, en het welvaartsniveau te verhogen.

2.4. Het proces van vermaatschappelijking op het gebied van ontwikkelings-samenwerking wordt bevorderd, onder meer door de betrokkenheid, ook financieel, van het maatschappelijk middenveld te vergroten.

2.4.1. In de ontwikkelingslanden streeft Nederland, zo mogelijk in internationaal verband, naar een zo breed en intensief mogelijke inschakeling en versterking van het daar aanwezige maatschappelijk ontwikkelingspotentieel.

2.4.2. De regering ondersteunt en stimuleert die activiteiten van het bedrijfsleven, die in de Derde Wereld aan de ontwikkeling bijdragen overeenkomstig de behoefte van de ontwikkelingslanden zelf.

2.4.3. In het kader van de participatie van de bevolking in het ontwikkelingsproces wordt de essentiële rol van vrouwen erkend, door niet alleen vrouwen en hun organisaties in de ontwikkelingslanden bij de formulering en uitvoering van programma's te betrekken maar ook projecten die hun sociale en economische positie versterken nadrukkelijk te steunen.

2.4.4. Maatschappelijke organisaties, zoals vakbeweging, boerenbonden, werkgeversorganisaties, coöperaties, milieu-instellingen en kerkelijke organisaties vervullen een belangrijke rol en moeten bij de uitvoering van het beleid betrokken worden eventueel in samenwerking met de medefinancieringsorganisaties, mits zij voldoen aan gecombineerde criteria van professionaliteit en kennis van de ontwikkelingsproblematiek.

2.4.5. Indien in het kader van ontwikkelingssamenwerking arbeidsintensieve projecten worden opgezet in de landen van herkomst van in Nederland wonende buitenlanders, dienen potentiële remigranten ook in de gelegenheid te worden gesteld daarbinnen te participeren.

2.4.6. In overeenstemming met het beleid van andere OESO-landen verhoogt de regering de financiële inspanningen op het gebied van het onderwijs en onderzoek, ook via het verder stimuleren van samenwerking tussen onderwijsinstellingen in de Derde Wereld en in Nederland.

2.5. Handhaving en verhoging van de kwaliteit en de doelmatigheid van de ontwikkelingssamenwerking verdient grote aandacht.

2.5.1. De Nederlandse ontwikkelingsinspanning wordt gehandhaafd op 1,5% van het netto nationaal inkomen. Met het terugdringen van oneigenlijke toerekeningen wordt een begin gemaakt. Bij het uitgavenbeheer wordt een vierjarige planperiode aangehouden, ter vermindering van een nieuw stuwmeer.

2.5.2. Binnen het personeelsbeleid van het Ministerie van Buitenlandse Zaken worden de voorwaarden geschapen voor langjarige geconcentreerde betrokkenheid bij de ontwikkelingsproblematiek door middel van daarop gerichte

recrutering en loopbaanplanning. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken wordt daartoe verder toegerust voor een betrokken, geconcentreerde en deskundige uitvoering van de ontwikkelingssamenwerking.

3. Nederlandse Antillen en Aruba

3.1. Nederland ziet zijn verhouding met Aruba in het perspectief van de onafhankelijkheid in 1996. Ook van de Nederlandse Antillen voorziet Nederland - op termijn - onafhankelijkheid. Nederland is bereid tot gesprekken met de Nederlandse Antillen en Aruba over een gemenebestverhouding. Daarin kunnen belangrijke elementen van de huidige band met Nederland een plaats krijgen. Bevordering van een grotere sociaal-economische zelfstandigheid van de Nederlandse Antillen en Aruba staan centraal. De omvang van de hulp aan de Nederlandse Antillen en Aruba zal in de komende jaren nader worden gezien.

4. Europa

4.1. Het einddoel van de integratie blijft een Europese Unie. Door het overdragen van bevoegdheden aan de EG is er een nieuwe, Europese supranationale overheid ontstaan. Bij de overdracht van bevoegdheden moet steeds nauwkeurig worden nagegaan welke taken het beste op welk niveau kunnen worden verricht. Het CDA streeft naar verbreding van de politieke portefeuille van de EG en naar versterking van het systeem van de eigen middelen.

4.1.1. De bevoegdheden van de Europese Commissie worden versterkt. Ter garanderen van het democratisch karakter van de EG en de Europese Unie moeten tegelijkertijd de bevoegdheden van het Europese Parlement, met name op wetgevend, begrotings- en controlerend gebied, worden vergroot.

4.1.2. Gemeenschappelijk optreden van EG-lidstaten in het verband van de Europese Politieke Samenwerking (EPS) verdient de voorkeur. Nederland zal er zorg voor dragen dat de bevordering van mensenrechten integraal onderdeel is van het EPS-beleid.

4.1.3. Tenminste tot en met 1992 kan de EG geen nieuwe leden opnemen. Nederland zal daarna alleen nieuwe lidstaten aanvaarden die de politieke doelstellingen van de Europese Unie volledig aanvaarden.

4.1.4. De uitbreiding van de bevoegdheden van de Europese overheid krijgt zodanig gestalte dat de vermaatschappelijking zich ook op Europees niveau kan ontplooiën.

4.1.5. Het Europese Parlement, inclusief de diensten, wordt op één plaats geconcentreerd.

4.2. De voltooiing van de interne markt, voorzien voor eind 1992, wordt gerealiseerd. Dit proces moet worden gedragen door de Europese instellingen, de lidstaten, het Europese bedrijfsleven, en organisaties als instellingen voor hoger onderwijs, consumentenverenigingen, milieubewegingen en de politieke partijen.

4.2.1. Het Europees Monetair Stelsel moet worden versterkt en uitgebouwd; voorbereidingen moeten worden getroffen voor een Europees muntstelsel, een Europese Centrale Bank en een Monetaire Unie.

4.2.2. In verband met het grensoverschrijdend karakter van de milieuproblematiek bevordert ons land met kracht een verdere voortgang van de EG-milieuwetgeving, met name op het gebied van luchtvervuiling, watervervuiling en grensoverschrijdende bodemvervuiling.

4.2.3. Betere afstemming is nodig op het gebied van het arbeidsrecht, het recht op het gebied van de gezondheid en veiligheid op de werkplek, het recht op inspraak en medezeggenschap van werknemers en het sociale zekerheids-

recht. De sociale dialoog tussen werkgevers en werknemers wordt bevorderd. Nederland pleit voor vaststelling van sociale basisnormen. De stelsels moeten overeenkomstig de ontwikkeling en de mogelijkheden van de nationale economieën in opwaartse richting convergeren.

4.2.4. Een vrij verkeer van personen, overeenkomstig de doelstellingen van zowel de interne markt als het Akkoord van Schengen, vereist samenwerking aan de buitengrenzen, harmonisatie van het asielen- en visumbeleid en overeenstemming over de voorwaarden van verblijftitels. Indien genoemde harmonisatie tot stand is gekomen zal het Europese Hof van Justitie belast moeten worden met de toetsing van een concrete en uniforme interpretatie van geharmoniseerde regels. Legaal in Europa gevestigde niet-Europeaanen en hun gezinnen dienen dezelfde behandeling te krijgen als alle andere EG-onderdanen, onder meer het recht op vrij verkeer tussen de lidstaten.

4.2.5. Nederland bestrijdt renationalisatie van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Een meer marktgericht productie- en prijsbeleid dient structurele overschotten te voorkomen. Een andere bestemming voor landbouwgronden (bosbouw, eiwithoudende producten) wordt bevorderd. De zorg voor het milieu en de sociale aspecten is onderdeel van het gemeenschappelijk landbouwbeleid.

4.2.6. Nederland blijft zich sterk maken voor een Europees vervoersbeleid, te beginnen met vrij verkeer bij wegvervoer en luchtvaart. Voorts is het nodig wegen, waterwegen en spoorwegen, waaronder supersnelle spoorlijnen, bij de Europese binnengrenzen door te trekken.

4.2.7. In het onderwijs is wederzijdse erkenning van gelijkwaardige diploma's op diverse niveaus noodzakelijk.

4.3. Nederland levert een volwaardige bijdrage aan de Europese Unie en versterkt daarbij zijn sociaal-culturele inbreng, zo mogelijk in samenwerking met Vlaanderen.

4.3.1. Nederland bereidt zich voor op de komst van de interne markt door gerichte inspanningen ten aanzien van de infrastructuur, scholing, betere werking van de arbeidsmarkt en belastinghervorming.

4.3.2. Nederland bevordert het tot stand komen van een Europees cultuurbeleid dat op ontplooiing en bescherming van de pluriformiteit van de talen en culturen in Europa is gericht. Het EG-verdrag wordt uitgebreid met een culturele paragraaf. Deze paragraaf dient waarborgen te scheppen voor de handhaving van pluriformiteit in het mediabestel.

5. Vrede en veiligheid

5.1. Er zal pas een stabiele vrede in Europa bereikt kunnen worden als alom de mensenrechten worden gerespecteerd, als volkeren het recht op zelfbeschikking kunnen uitoefenen, als gelijke plafonds van wapenering op een lager niveau zijn bereikt en als militaire dreiging werkelijk is verdwenen. De Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) biedt daarvoor een belangrijk forum. Daarin moeten de elementen van mensenrechten, wapenvermindering, toenadering op economisch gebied, milieubeheer en de bevordering van contacten over en weer in hun onderlinge relatie aan de orde kunnen komen.

5.1.1. De huidige ontwikkelingen in de Sovjet Unie verdienen een positieve benadering van Westerse zijde, zodat vooruitgang kan worden geboekt op het terrein van de mensenrechten en van de bevordering van wederzijdse contacten, ook vanuit de samenleving. In dit kader geeft de regering meer (financiële) inhoud aan de culturele akkoorden met hervormingsgezinde Oosteuropese landen en doet zij de visa-verplichtingen voor toeristen uit deze landen verso-

pelen. Nederland zet zich in voor perspectiefrijke besprekingen op het terrein van vertrouwenwekkende en veiligheidsbevorderende maatregelen.

5.1.2. Er is behoefte aan zowel regionale als functionele differentiatie in het beleid. Op het gebied van de veiligheid zal het beleid gericht zijn op de Sowjet Unie. Op andere terreinen zullen de Midden- en Oosteuropese landen verschillend tegemoet worden getreden, afhankelijk van hun eigen opstelling. Economische hervormingen in de Oosteuropese landen worden ondersteund door het bevorderen van samenwerking op het gebied van joint ventures, management-training en andere vormen van kennisuitwisseling. Economische betrekkingen kunnen afhankelijk worden gesteld van de mate waarin deze landen bereid zijn tot het aanvaarden van internationale regels (IMF, GATT). Gerichte hulp of samenwerking terzake van bijvoorbeeld volksgezondheid, voedselvoorziening of milieu kunnen gewenst zijn. Toetsing van vooruitgang op het terrein van de mensenrechten dient een continu proces te zijn. Toenemende economische samenwerking wordt afhankelijk gesteld van toetsing aan vooruitgang op het terrein van de mensenrechten. Ontwikkelingen op dit gebied kunnen uiteindelijk een bijdrage leveren aan de oplossing van het probleem van de deling van Europa.

5.2. Het NAVO-bondgenootschap met de Verenigde Staten en Canada is onontbeerlijk. De defensie-inspanning is gericht op het voorkomen van elke oorlog, nucleair, chemisch en conventioneel, met een zo laag mogelijk niveau van bewapening als verantwoord is, en bouwt effectief aan een duurzame vrede. Onder prioriteit van oorlogvoorkoming is het CDA sterk voorstander van verdergaande vermindering van de kernbewapening.

5.2.1. Nederland onderstreept de verbintenis van het NAVO-bondgenootschap om nooit als eerste enig geweld te gebruiken. Ontspanning, wapenbeheersing en wapenvermindering vormen - meerzijdig en verifieerbaar - belangrijke instrumenten van vredes- en veiligheidsbeleid. Nederland is een creatief bondgenoot. Zijn inbreng behelst zowel een adequate defensie-inspanning als initiatieven terzake van wapenbeheersing en ontwapening.

5.2.2. Bij de zorg voor een evenwichtige verdeling van verantwoordelijkheden binnen de NAVO spelen naast de budgettaire factor ook de geo-politieke situatie, de effectiviteit van de Europese samenwerking en het bestaan van dienstplicht in een aantal Europese landen een rol.

5.2.3. Op den duur zal de Europese Unie ook veiligheidsbeleid moeten omvatten. Nederland onderstreept het belang van het Platform van de WEU, juist ook ter versterking van de band met de Verenigde Staten. Op termijn moet de WEU uitgroeien tot het veiligheidsinstrument van de Europese Unie. De Frans-Duitse veiligheidssamenwerking dient de verdere ontwikkeling van de WEU te ondersteunen.

5.3. Er mag niet berust worden in de aanwezigheid van wapens voor massale vernietiging. Nederland steunt ontwikkelingen op het gebied van meerzijdige en verifieerbare wapenbeheersing en wapenvermindering.

5.3.1. Nederland steunt het voornemen van de Verenigde Staten en de Sowjet Unie om te komen tot een wederzijdse reductie van de strategische kernwapens met 50%. Indien de onderhandelingen succes hebben, zullen in een volgende fase ook de Franse en Britse systemen betrokken moeten worden.

5.3.2. Nederland verzet zich tegen de ontwikkeling van ruimtewapens die de stabiliserende werking van het afschrikkingsevenwicht ondermijnen. Behoud en zo mogelijk versterking van het ABM-verdrag is gewenst.

5.3.3. Afhankelijk van vorderingen bij de besprekingen over de conventionele bewapening zet Nederland zich binnen de NAVO in voor beperking van de kernwapens met een reikwijdte van minder dan 500 km tot een gelijk niveau voor

NAVO en Warschau Pakt.

Uitgaande van de prioriteit van oorlogvoorkoming, richt het beleid zich intussen op instandhouding van een geloofwaardige combinatie van nucleaire en conventionele middelen in Europa conform het NAVO-beleid. Deze combinatie moet voldoen aan de minimumbehoefte aan wapensystemen.

Binnen dit kader wordt overgegaan tot vermindering van het totale aantal kernladingen van het Bondgenootschap, door met name een fasegewijze afschaffing van de nucleaire artilleriemunitie.

5.3.4. NAVO en Warschau Pakt zullen nagaan of beider veiligheid kan worden vergroot door het vaststellen van defensieve strategieën en daarmee overeenkomende opstellingen van strijdkrachten, die zo gering mogelijk van omvang zouden moeten zijn en die niet in staat zijn tot het uitvoeren van verrassingsaanvallen of grootscheepse offensieven. Nederland stimuleert sterk de ontwikkeling van ideeën over asymmetrische reducties van conventionele strijdkrachten, welke tot het bovenstaande doel kunnen leiden, en de verificatie daarvan.

5.3.5. Nederland blijft zich in VN-verband en elders inzetten voor:

- handhaving en versterking van het Non-Proliferatie Verdrag en uitbreiding van het aantal verdragspartijen;
- de aanvaarding door zoveel mogelijk landen van de alomvattende waarborgen van het Weense atoomagentschap voor vreedzaam gebruik van kernenergie;
- samenwerking, tussen de landen die nucleaire materialen en uitrustingen uitvoeren, gericht op het voorkomen van niet-vreedzame toepassing;
- het volledig stopzetten van kernproeven;
- wereldwijde en controleerbare eliminatie van chemische en biologische wapens.

5.4. Naast wapenbeheersing en vermindering moet ook een afdoende defensie-inspanning de doelstelling van oorlogvoorkoming dienen.

5.4.1. Nederland zet zich binnen de NAVO in voor afspraken inzake de defensie-inspanning van het bondgenootschap, welke georiënteerd zijn op de mate van voortgang die in de Oost-West-onderhandelingen wordt geboekt. Voorzover inzake reducties resultaat uitblijft is een bescheiden reële groei noodzakelijk. Het defensiebudget wordt mede gericht op de bevordering van internationale samenwerking en doelmatiger besteding door specialisatie en taakverdeling. Nederland maakt de defensieplanning flexibel, zodat resultaten van wapenvermindering wel zonder kapitaalverlies kunnen worden verwerkt.

5.4.2. Het werk van de Independent European Programme Group (IEPG) verdient krachtige voortgang, om te komen tot een zo groot mogelijke samenwerking bij aanschaf, productie en zo mogelijk het onderhoud van defensiematerieel. Het is wenselijk een relatie aan te brengen tussen EG en IEPG. Daarbij streeft Nederland naar de totstandkoming van duidelijke Europese wapenexportregels.

5.4.3. Beslissingen over de aanschaf van nieuwe wapensystemen moeten passen in een concept van stabiliteit en wapenbeheersing.

5.5. Samenstelling van de krijgsmacht uit vrijwilligers en dienstplichtigen toont de verdedigingswil van de Nederlandse samenleving.

5.5.1. Onderzoek naar de wenselijkheid en mogelijkheid van dienstplicht voor vrouwen en allochtonen wordt bevorderd.

5.5.2. De staat draagt zorg voor het welzijn van dienstplichtige militairen en waakt ertegen dat zij worden blootgesteld aan excessen.

5.5.3. Er moet ruimte zijn voor het naleven van godsdienstige verplichtingen. De overheid waarborgt de geestelijke verzorging in de krijgsmacht.

XI FINANCIËLE VERANTWOORDING

I. Algemeen

Hoewel de gepresenteerde cijfers zijn gebaseerd op de meest actuele cijfers van het Centraal Plan Bureau, hebben zij niet meer dan het karakter van een eerste verkenning. De reden daarvan is dat beleidseffecten van het program nog niet in de cijfers konden worden verwerkt. Dat is pas mogelijk wanneer het Centraal Plan Bureau - hopelijk in augustus - beschikt over een middellange termijn-raming die als basis voor deze berekeningen kan dienen. Het globale karakter van deze eerste verantwoording komt onder meer tot uitdrukking in het feit dat een aantal kleinere beleidsintensiveringingen niet is gekwantificeerd, omdat ervan uitgegaan wordt dat deze gefinancierd worden door middel van herschikking binnen dezelfde begroting. (Dit geldt eveneens voor de naderhand door de CDA-Partijraad aangenomen amendementen.)

II. Macro-economische uitgangspunten

1) Economische groei 2,5%, inflatie 2% (conform de geactualiseerde versie van werkdocument 27 van het Centraal Plan Bureau).

2) Collectieve uitgaven: conform meerjarencijfers Miljoenennota 1989 na verwerking besluitvorming kaderbrief 1990, exclusief Nationaal Milieu Beleidsplan.

De belangrijkste elementen van deze actualisering zijn:

- 3,5 mld aan overschrijdingen in 1994
- 3,5 mld aan compensatie waarvan Onderwijs 800 mln, Volkshuisvesting 800 mln, Defensie 500 mln en Volksgezondheid 250 mln (doorwerking Dekkeroperatie).

III. Politieke uitgangspunten

- 1) Verlaging financieringstekort Rijk met 2%.
- 2) Groei defensie-uitgaven 0,6% per jaar.
- 3) Ontwikkelingssamenwerking blijft 1,5% Nationaal Inkomen.
- 4) Loonvoet ambtenaren en trendvolgers conform de door het Centraal Plan Bureau veronderstelde verantwoorde loonontwikkeling in de marktsector.
- 5) Uitkeringen sociale zekerheid: idem.
- 6) Kinderbijslag aanpassing aan inflatie met extra verhoging eerste kind.

IV. Globale berekening van de ruimte

- Ruimte bij gelijkblijvend beslag van de collectieve uitgaven op het Nationaal Inkomen.	47,5 mld
- Beslag op de ruimte door verlaging	
- fin.tekort Rijk	10,5
	<hr/>
	37,0
- Beslag voortzetting huidig beleid, incl. 1,5% ontwikkelingshulp en afspraken kaderbrief	18,4
	<hr/>
	18,6

Ruimtevergrotenende maatregelen:

- beperking groei defensiebegroting tot 0,6%	0,2
- milieuheffingen zonder karakter	
collectieve lastendruk (expliciet maken vervuilingkosten)	0,3
- herschikkingen ten behoeve van het milieubeleid	0,3

- besparingen door intensivering aanpak langdurige werkloosheid en arbeidsongeschiktheid	PM*)	0,8
		<hr/> 19,4
Totaal van de ruimte		

V. Aanwending van de ruimte

- Nationaal Milieubeleidsplan e.d.		2,6
- Intensivering aanpak langdurige werkloosheid o.m. via extra scholings- inspanning e.d.	PM*)	
- Beleidsmatige koppelingen		
- ambtenaren en trendvolgers	7,0	
- sociale uitkeringen	5,0	
		<hr/> 12,0

- Aanpassing plus extra verhoging kinderbijslag	1,0	
- Verruiming budgetten t.b.v. Ind.Bijstand	0,1	
- Extra middelen t.b.v. kinderopvang	0,05	

*) Verondersteld is dat de extra uitgaven verbonden aan deze beleidsintensivering (op te stellen in overleg met sociale partners) tenminste gecompenseerd worden door de daaruit voortvloeiende besparingen.

- Onderwijs, waaronder	0,5	
- 4-jarigen maatregel		
- leraar-lesuren V.O.		
- minderheden		
- volwasseneneducatie		
- Politie en Justitie, waaronder	0,35	
- reorg. rechterlijke macht		
- maatregelen t.b.v. openbaar ministerie		
- uitbreiding cellencapaciteit		
- huisvesting, reorg.politie		
- preventie		
- Volksgezondheid, waaronder	0,25	
- gehandicaptenzorgen		
- zwakzinnigen		
- Volkshuisvesting	0,1	
extra IHS i.v.m. boventrendmatige huurverhoging		
- Terugdringing oneigenlijke toerekening ontwikkelingssamenwerkingsbudget	0,1	
		<hr/> 17,05

Ruimte voor lastenverlichting		
- Restant niet aangewende ruimte	2,35	
- Neutralisering milieuheffingen met karakter collectieve lastendruk	1,7	

4,05

Blijkens nacalculaties van het Centraal Planbureau (Werkdocument nr. 30) kunnen de gevolgen van het verkiezingsprogramma voor de belasting- en premiedruk als volgt worden gesplitst: de belastingdruk blijft nagenoeg constant (verhoging 0,2% NNI), terwijl de premiedruk sociale verzekeringen daalt (1% NNI). Ter nadere adstructie is hierna opgenomen bijlage uit het CPB-Werkdocument nr. 30 met betrekking tot het CDA-verkiezingsprogramma.

- 1) Verondersteld is dat de extra uitgaven verbonden aan deze beleidsintensiveringen (op te stellen in overleg met sociale partners) tenminste gecompenseerd worden door de daaruit voortvloeiende besparingen.
- 2) Het vermelde bedrag betreft uitsluitend de verhoging die volgens het Nationale Milieubeleidsplan optreedt in de periode 1990-1994; het deel van de stijging dat optreedt van 1989 op 1990 (1,1 mld.) blijft dus buiten beeld; hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de andere posten die betrekking hebben op het milieubeleid.
- 3) Dit bedrag wordt toegevoegd aan de door het kabinet-Lubbers extra bestemde gelden ten behoeve van de arbeidsvoorziening en de werkloosheidsbestrijding.

Bijlage 4: Verwerking CDA-programma (mld gld, niveauverschillen in 1994)

	CDA-programma			CPB-verwerking	
	Uitgaven	Ombuigingen + Inkomsten- verhogingen	Saldo	Over- heid	SV
Koppeling inkomens	12,1		12,1	5,4	6,7
Milieu *	2,6	0,6	2,0	2,635	
Onderwijs	0,5		0,5	0,5	
Sociale Zekerheid	1,1		1,1	1,1	
Gezondheidszorg e.d.	0,25		0,25		0,25
Volkshuisvesting	0,1		0,1	0,1	
Ontwikkelingssamenwerking *	0,1		0,1	-0,1	
Defensie		0,2	-0,2	-0,2	
Criminaliteit	0,36		0,35	0,35	
Totaal	17,1	0,8	16,3	9,785	6,95

Toelichting:

Milieu *: CDA heeft brede NMP als uitgangspunt (zie bijlage 6) milieu-uitgavengene VN-fonds geboekt als bezuiniging (f 0,2 mld.) op OS, alle heffingen CLD relevant.

Ontwikkelingssamenwerking *: zie milieu.

Bijlage 1:

Relevante artikelen met betrekking tot doelgroepen uit hoofdstuk VI
Etnisch-culturele groepen

hoofdstuk III

4, m.n. art. 4.1.3

6, m.n. art. 6.1, 6.1.5, 6.1.6 hoofdstuk V inleiding;

1, art. 1.3.2, 1.3.5

7, m.n. art. 7.1.2

10, m.n. art. 10.1.3, 10.4, 10.4.1, 10.4.2

11, m.n. art. 11.1, 11.1.2, 11.1.5 hoofdstuk VIII inleiding;

2, art. 2.1 en 2.1.3 hoofdstuk IX art. 1.1.4, 1.1.5, 1.8.1, 1.8.2, 1.8.3, 1.8.5 en 3.2.9

Beleid ten aanzien van gehandicapten

hoofdstuk II art. 3.3, 3.3.1d, 3.3.2 hoofdstuk III

4, m.n. art. 4.1.2.5.

6, m.n. art. 6.1, 6.1.4 en 6.1.7 hoofdstuk V inleiding (hoofdpunten);

1, art. 1.3.6

4, in zijn geheel

12, art. 12.2.2 hoofdstuk VII inleiding;

1, art. 1.1.1, m.n. 1.4, 1.4.4, 1.4.6, 1.4.7 en 1.4.8 hoofdstuk VIII inleiding;

2, m.n. art. 2.1, 2.1.1, 2.1.2, 3.1.11 en 3.2.9 Ouderenbeleid hoofdstuk II art. 3.3,
3.3.1d, 3.3.2 hoofdstuk III

5, m.n. art. 5.1. en 5.1.4, art. 6.1.12 hoofdstuk V

7, m.n. art. 7.1.1

12, art. 12.2.2 hoofdstuk VII inleiding;

1, art. 1.1.1, 1.4, 1.4.1, 1.4.2, 1.4.3, 1.4.4, 1.4.5 hoofdstuk VIII inleiding;

2, art. 2.1, 2.1.5 hoofdstuk IX art. 1.2.12 Vrouwen emancipatie hoofdstuk III

4, m.n. art. 4.1.4, 4.1.5

6, m.n. art. 6.1.12, 6.1.13, 6.1.14

7, art. 7.1.1

8, art. 8.1.3 hoofdstuk V inleiding;

7, art. 7.1.2

11, m.n. art. 11.1.3, 11.1.4 en 11.2.3 hoofdstuk IX inleiding (w.o. hoofdpunten);

1, art. 1.1.4, 1.1.5, 1.2, 1.2.10 1.2.11 en 1.9.1

3, art. 3.2.9 en 3.2.13 hoofdstuk X art. 2.4.3

CDA-SECRETARIAAT

Dr. Kuiperstraat 5 – 2514 BA Den Haag – Tel. 070-924461 – Fax. 070-633417 – giro 137000

Prijs: f 2,- (incl. verzendkosten f 3,50)